

Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет

**Цивільне процесуальне право
Конспект лекцій для студентів
Спеціальності 081 – «Право»
усіх напрямів денної та заочної форм навчання**

Луцьк 2017

Редакційно-видавничий відділ
Луцького національного технічного університету

УДК
ББК

Цивільне право. Конспект лекцій для студентів усіх напрямів денної та заочної форм навчання, Терещук
Галина Андріївна. - Луцьк: ЛНТУ, 2017. - 88 с.

Посібник містить конспект лекцій для студентів усіх напрямів денної та заочної форми навчання, короткий
словник юридичних термінів. Видання також містить питання до екзамену та список рекомендованої
літератури.

Укладач Терещук Галина Андріївна,
к. ю. н.,

Рецензент:
кафедри
гуманітарних наук та права ЛНТУ

Відповідальний за випуск: Жук Оксана Миколаївна,
завідувач кафедри
гуманітарних наук та права ЛНТУ

Затверджено науково-методичною радою ЛНТУ, протокол № ____ від “ ____ ” _____ 2017 р.

ПЕРЕДМОВА

Однією з основних форм діяльності юриста є захист прав та законних інтересів громадян і організацій у суді. Участь у судовому розгляді зобов'язує не просто знати зміст певних нормативних актів та вміти обґрунтовано довести власну позицію, а й реалізувати ці знання та навички у чітко визначеній процесуальній формі. Також для справжнього правника важливо чітко усвідомлювати внутрішню логіку судочинства. Ось чому цивільний процес є тією фундаментальною дисципліною, від належного вивчення якої залежить подальше успішне становлення юриста як професіонала.

У той же час вивчення цивільного процесуального права важко уявити виключно в межах опрацювання текстів підручників чи законодавства. Процес, будучи динамічним за своєю суттю, вимагає також динамічного вивчення, яке б дало змогу студентові ще на університетській лаві відчувати зміст того, що відбувається в суді на різних стадіях судочинства. Це не просто завдання, яке вимагає від викладача неординарного підходу, а від студента – готовності зробити щось більше, ніж просто ознайомитися із змістом норм.

Сподіваємось, що запропоновані до уваги методичні вказівки допоможуть майбутнім українським правникам опанувати Цивільний процес і ці знання зможуть продемонструвати у практичній діяльності.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО» - одна із профільюючих дисциплін юридичних вузів та юридичних факультетів в Україні. Побудова правової держави неможлива без точного і законно врегульованого механізму функціонування судової системи.

Предметом вивчення навчального курсу в основному є норми та інститути цивільного процесуального права України, якими врегульовано процесуальний порядок здійснення правосуддя в цивільних справах (цивільне судочинство), по спорах, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, земельних та житлових відносин, охорона інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

До предмету даної галузі права входять також правові категорії, наукові погляди і концепції, які є характерні для науки цивільного процесуального права.

Цивільний процес – це врегульована нормами цивільного процесуального права форма діяльності судів загальної юрисдикції по розгляду і вирішенню цивільних справ.

Вивчення курсу цивільного процесуального права (цивільного процесу) здійснюється у різних формах : на лекціях, семінарських (практичних) заняттях, шляхом виконання курсових робіт, в наукових гуртках тощо.

Отримання студентами знань про судову та інші форми захисту суб'єктивних прав є основою формування юристів, особливо майбутніх суддів, прокурорів, адвокатів, юрисконсультів. Метою викладення курсу «Цивільний процес» є формування у студентів глибоких теоретичних знань та достатніх практичних навичок щодо порядку розгляду та вирішення спорів органами цивільного судочинства, процедури захисту законних прав і інтересів громадян, юридичних осіб, для найбільш ефективної реалізації конституційного права на судовий захист.

Відповідно до мети визначені наступні завдання викладення курсу :

- Визначити поняття принципів цивільного процесуального права, їх систему та взаємозв'язок між собою. Визначити зміст кожного принципу цивільного процесуального права окремо.
- Розглянути систему судів загальної юрисдикції України і дослідити основні принципи її організації та функціонування, принципи розподілу компетенції між різними органами судової юрисдикції;
- Визначити суб'єктів цивільного процесу, їх процесуальні права, обов'язки, виконувані функції в цивільному процесі;
- Визначити критерії за якими проводиться розмежування компетенції судів загальної юрисдикції і спеціалізованих судів (господарських та адміністративних);

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

№ модуля, змістового модуля, теми	Назва і короткий зміст змістового модуля, теми	Кількість аудиторних годин
МОДУЛЬ	ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ 6 семестр	
ТЕМА 1	Предмет, метод та система цивільного процесуального права. Поняття та предмет цивільного процесуального права. Метод ЦПП. Поняття, види та стадії цивільного судочинства. Система ЦПП. Джерела ЦПП та межі дії норм ЦПП.	
ТЕМА 2	Принципи цивільного процесуального права. Поняття та класифікація принципів ЦПП. Окремі види принципів ЦПП.	
ТЕМА 3	Цивільно-процесуальні правовідносини. Поняття, сутність та ознаки цивільних процесуальних правовідносин. Підстави та передумови виникнення ЦППВ. Зміст ЦППВ. Об'єкт ЦППВ та суб'єкти ЦППВ.	
ТЕМА 4	Сторони в цивільному процесі. Поняття сторін в цивільному процесі, їх процесуальні права та обов'язки. Заміна неналежної сторони. Процесуальна співучасть. Процесуальне правонаступництво.	
ТЕМА 5	Треті особи в цивільному процесі. Поняття та ознаки третіх осіб. Треті особи, що заявляють самостійні вимоги. Треті особи, що не заявляють самостійних вимог.	
ТЕМА 6	Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права і свободи інших осіб. Участь прокурора в цивільному процесі. Участь в цивільному процесі органів державної влади, місцевого самоврядування та осіб, яким за законом надано право захищати права і свободи інших осіб.	
ТЕМА 7	Представництво в цивільному процесі. Поняття та значення процесуального представництва. Види процесуального представництва. Повноваження представника в цивільному процесі.	
ТЕМА 8	Підсудність та підвідомчість цивільних справ. Поняття та види підвідомчості. Загальні правила визначення підвідомчості цивільних справ суду. Поняття і види підсудності. Наслідки порушення правил про підсудність. Зміна підсудності. Поняття і види процесуальних строків	
ТЕМА 9	Судові витрати. Поняття та види судових витрат. Судовий збір. Ціна позову. Витрати, пов'язані із розглядом справи. Відстрочення, розстрочення і зменшення розміру судових витрат, звільнення від їх оплати. Повернення судових витрат. Розподіл судових витрат.	

ТЕМА 10	<p>Докази і доказування. Поняття і ознаки доказування в цивільному процесі. Поняття доказів. Доказові факти. Класифікація доказів. Оцінка доказів. Предмет доказування. Обставини, які не є предметом доказування. Розподіл між сторонами обов'язків по доказуванню. Належність доказів і допустимість засобів доказування. Способи доказування. Забезпечення доказів.</p>	
ТЕМА 11	<p>Відкриття провадження по цивільній справі. Поняття і суть позовного провадження. Позов як процесуальний спосіб відкриття провадження у справі. Поняття позову, його елементи та види. Форма та зміст позовної заяви. Процесуальний порядок пред'явлення позову та наслідки його недотримання. Відкриття провадження у справі. Залишення позовної заяви без руху. Повернення позовної заяви. Підстави для відмови у відкритті провадження у справі. Правові наслідки відкриття цивільної справи. Зміст ухвали суду про відкриття чи відмову відкритті провадження у справі. Право на позов і право на пред'явлення позову. Захист інтересів відповідача : заперечення проти позову, зустрічний позов. Забезпечення позову : підстави, порядок та способи.</p>	
ТЕМА 12	<p>Провадження у справі до судового розгляду. Провадження у справі до судового розгляду : мета та значення. Процесуальні дії судді по підготовці справи. Об'єднання та роз'єднання позовів. Судові виклики і повідомлення.</p>	
ТЕМА 13	<p>Судовий розгляд справи в суді першої інстанції. Поняття і значення стадії судового розгляду цивільних справ. Складові частини судового засідання (підготовча частина судового засідання; розгляд справи по суті; судові дебати; винесення й оголошення судового рішення). Тимчасове призупинення судового розгляду (перерва в судовому засіданні; відкладення розгляду справи; зупинення провадження по справі). Закінчення цивільної справи без винесення рішення (закриття провадження по справі; залишення заяви без розгляду). Фіксація судового процесу технічними засобами. Журнал судового засідання.</p>	
ТЕМА 14	<p>Рішення суду першої інстанції. Поняття і види судових рішень. Суть і значення судового рішення. Вимоги, яким повинно задовольняти судові рішення. негайне виконання рішення, відстрочка і розстрочка виконання рішення. Забезпечення виконання рішення. виправлення недоліків рішення судом, що його постановив. Законна сила судового рішення. Підстави та порядок ухвалення заочного рішення по справі. Ухвали суду першої інстанції. Заочне рішення.</p>	

ТЕМА 15	Наказне провадження. Поняття судового наказу і умови необхідні для його видачі. Заява про видачу судового наказу. Порядок видачі судового наказу і його зміст. Законна сила судового наказу і його скасування.	
ТЕМА 16	Окреме провадження. Суть і значення окремого провадження. Особи, що приймають участь у справах окремого провадження. Процесуальні способи порушення цивільного процесу по справах окремого провадження. Процесуальний порядок розгляду справ окремого провадження. Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення дієздатності фізичної особи. Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Усиновлення. Встановлення фактів, що мають юридичне значення. Відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі. Визнання спадщини відумерлою. Розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю щодо юридичних та фізичних осіб.	
ТЕМА 17	Апеляційне провадження. Поняття та ознаки апеляції. Об'єкти, суб'єкти та строки апеляційного оскарження. Апеляційна скарга : форма, зміст та порядок подачі. Підготовка, межі та розгляд справи судом апеляційної інстанції. Повноваження суду апеляційної інстанції. Постанови суду апеляційної інстанції.	
ТЕМА 18	Перегляд у касаційному порядку рішень суду, що набрали законної сили. Поняття та ознаки касаційного провадження. Передумови виникнення права на касаційне оскарження. Процесуальний порядок розгляду справи судом касаційної інстанції. Повноваження суду касаційної інстанції. Рішення та ухвали суду касаційної інстанції.	

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС»

Тема 1. Предмет, метод та система цивільного процесуального права

1. Поняття, предмет та метод цивільного процесуального права.
2. Поняття, види та стадії цивільного судочинства.
3. Система цивільного процесуального права.
4. Джерела цивільного процесуального права та межі дії норм цивільного процесуального права.

1. Поняття та предмет ЦПП.

У правовій системі України передбачені адміністративна та судова форма захисту суб'єктивних прав громадян, підприємств, установ та організацій. Адміністративний захист прав громадян здійснюється цілою системою несудових органів державної влади та місцевого самоврядування і є однією зі складових їх діяльності. Судовий захист здійснюється виключно судами.

Перевагами адміністративної форми захисту є його простота, доступність та оперативність.

На відміну від адміністративного, судовий захист :

- 1) здійснюється безсторонніми органами – судами;
- 2) виступає формою захисту всіх без виключення правовідносин, які виникають в державі;
- 3) має ряд гарантій справедливого вирішення справи, в тому числі і через необхідність дотримання чітко встановленої процесуальної форми провадження;
- 4) є остаточним. Саме тому в Україні встановлено пріоритет судового захисту права - ст. 55 Конституції України зазначає, що права, свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Свої повноваження судова влада здійснює через правосуддя – діяльність судів по розгляду і вирішенню кримінальних, цивільних, сімейних, трудових, адміністративних та господарських справ. Така діяльність відбувається у відповідній формі судочинства – встановленого законом порядку здійснення правосуддя.

Загалом в Україні можна виділити 5 основних форм судочинства :

- 1) конституційне;
- 2) кримінальне;
- 3) цивільне ;
- 4) господарське;
- 5) адміністративне;

Суд – це орган державної влади, до компетенції якого входить здійснення правосуддя у вигляді розгляду адміністративних, кримінальних, господарських і цивільних справ та прийняття по цих справах законних рішень.

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції).

Відповідно до ст. 16 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Для того, щоб на практиці можна було реалізувати, наприклад, положення ст. 16 ЦК України існує така галузь права як **цивільне процесуальне право**, яка врегульовує процесуальний порядок провадження у цивільних справах, тобто порядок розгляду і вирішення справ про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових та інших правовідносин.

Цивільне процесуальне право – це сукупність правових норм, що регулюють порядок розгляду і вирішення судом цивільних справ, тобто правосуддя у цивільних справах, а також порядок примусового виконання судових рішень. Воно є самостійною галуззю права, оскільки має специфічний предмет і метод правового регулювання.

Цивільне процесуальне право – це галузь права, яка регулює суспільні відносини, що виникають між судом та іншими учасниками процесу під час здійснення правосуддя з цивільних справ.

Предметом цивільного процесуального права є суспільні відносини, що виникають у сфері цивільного судочинства – цивільні процесуальні відносини. Ці відносини виникають на основі норм цивільного процесуального права в результаті діяльності суду, учасників процесу, органів, які виконують судові рішення. Таким чином, предмет цивільного процесуального права обмежений судочинством.

Під методом правового регулювання розуміється спосіб впливу на врегульовані цивільним процесуальним законодавством суспільні відносини. Метод правового регулювання, характерний для цивільного процесуального права, сформувався під впливом двох факторів : 1) виникнення і розвиток цивільного процесуального провадження залежить від волевиявлення зацікавлених учасників процесу; 2) обов'язковим і вирішальним суб'єктом цивільних процесуальних відносин є суд, який приймає від імені держави владне рішення, що підлягає примусовому виконанню. Ці фактори **дозволяють визначити метод цивільного процесуального права як імперативно-диспозитивний**, у якому владні відносини поєднуються з волею і рівноправністю зацікавлених осіб. Цей метод виявляється у складі і правовому становищі суб'єктів правовідносин, характері юридичних фактів, правах і обов'язках учасників процесу, санкціях.

2. Поняття та види цивільного судочинства.

Цивільне судочинство – це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження по цивільним справам, який передбачає ряд послідовних дій, змістом яких є діяльність суду, осіб, що беруть участь у справі та інших учасників процесу.

Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Законодавство про цивільне судочинство встановлює єдиний порядок розгляду цивільних справ : позовного, наказного та окремого провадження.

В порядку цивільного судочинства розглядаються різні справи: по спорах про право (виникають з цивільних, сімейних, трудових та інших правовідносин), а також справи, в яких відсутній спір про право. Матеріально-правова природа всіх цих справ має суттєву специфіку. Це обумовлює і специфіку судового розгляду і вирішення справ, що є основною причиною поділу цивільного судочинства на самостійні види.

Вид цивільного судочинства – це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок здійснення правосуддя з цивільних справ, які є схожими за своєю матеріально-правовою природою, що обумовлює певні процесуальні особливості їх судового розгляду та вирішення.

Критерій класифікації цивільного судочинства на види – це матеріально-правові особливості справ, що розглядаються судом в порядку кожного судочинства.

Види судочинств:

1. **Позовне провадження** – розглядаються справи по спорам, що виникають з цивільних, сімейних, трудових, житлових правовідносин, в яких хоча б однією із сторін є громадянин, за винятками, передбаченими законодавством.
2. **Наказне провадження** – безспірний процесуальний порядок стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна за заявою особи, якій належать такі правові вимоги, без проведення судового засідання і виклику стягувача та боржника для заслуховування їх пояснень (ст.ст. 95-106 ЦПК).
3. **Окреме провадження** – в якому встановлюються певні обставини, необхідні для реалізації суб'єктивних майнових та особистих немайнових прав:

- про визнання фізичної особи обмежено дієздатною чи недієздатною;
- про визнання фізичної особи безвісно відсутньою;
- про оголошення фізичної особи померлою;
- про усиновлення;
- про встановлення юридичних фактів
- про визнання спадщини відумерлою тощо.

Цивільне судочинство характеризується стадійністю розвитку, тобто цивільний процес розвивається в певній послідовності, по стадіям.

Стадія цивільного судочинства – це сукупність процесуальних дій суду та інших учасників процесу, які спрямовані на досягнення певної мети.

Виділяють такі **стадії цивільного судочинства**:

1. відкриття провадження у справі;
2. провадження по справі до судового розгляду;
3. судовий розгляд - розгляд і вирішення справи по суті в судовому засіданні;
4. перегляд рішень, ухвал суду першої інстанції, що не набрали законної сили (апеляційне провадження);
5. перегляд рішень, що набрали законної сили (касаційне провадження);
6. перегляд рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими та перегляд судових рішень Верховним Судом України;
7. звернення судового рішення до виконання.

3. Система цивільного процесуального права.

Система цивільного процесуального права – це сукупність норм та інститутів цієї галузі права, зумовлених предметом правового регулювання.

Система цивільного процесуального права визначається структурою цивільного процесуального кодексу України та складається з двох частин:

1. **загальна** – об'єднує норми та інститути ЦПК, які мають значення для всієї галузі права, для всіх видів проваджень і стадій цивільного процесу: норми про принципи цивільного процесу, про склад суду та відводи, учасників цивільного процесу, які в свою чергу поділяються на осіб, які приймають участь у справі (їх права та обов'язки) та інших учасників цивільного процесу, інститут представництва, норми про підвідомчість та підсудність, про докази, процесуальні витрати, процесуальні строки, судові виклики та повідомлення, тощо.

2. **особлива** – в ній містяться норми про окремі стадії та провадження цивільного процесу, провадження у суді першої інстанції (позовне, окреме та наказне провадження), перегляд судових рішень (апеляційне провадження, касаційне провадження, перегляд рішень та ухвал за нововиявленими та перегляд судових рішень Верховним Судом України), звернення судового рішення до виконання, норми про поворот виконання, тощо.

4. Джерела цивільного процесуального права.

Джерела цивільного процесуального права – це нормативні акти, в яких закріплені правила, що регулюють порядок організації і здійснення правосуддя в цивільних справах.

1. Конституція – встановлені основи організації і діяльності суду (розд. II), правовий статус громадян (розд. VI), в тому числі і в цивільному судочинстві (ст. 55, 59, 24, 29, 30, 31, 32).
2. Закони, що видані відповідно і на розвиток положень Конституції:

- Закон «Про судоустрій і статус суддів» - встановлює мету та завдання правосуддя, методи і форми його здійснення, систему органів правосуддя, основні засади організації і діяльності органів правосуддя.

- Цивільний процесуальний кодекс України – визначає процедуру розгляду справ в порядку різних проваджень та на різних стадіях цивільного процесу. Є головним нормативно-правовим актом цивільного процесу України.

- Цивільний кодекс України – правила допустимості засобів доказування в справах про визнання наявності певних угод (ст.42-47), склад осіб, які мають право порушувати справу в суді про визнання угоди недійсною (ст.57), підвідомчість цивільних справ судові, визначається предмет доказування по цивільним справам.

- Сімейний кодекс України – норми про склад осіб, які мають право порушувати в суді справи про позбавлення батьківських прав, обов'язкова участь прокурора, органів опіки та піклування в деяких справах з сімейних відносин (ст.65, 67, 71 та інші), визначається предмет доказування по сімейним справам;

- КЗпП – підвідомчість судові трудових справ;

- Закон України «Про прокуратуру» – норми про участь прокурора в цивільному процесі (ст.33-35, 36-1, 37, 40, 42).

- Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» – врегульовує адвокатську діяльність в цивільному судочинстві;

- ЗУ «Про судову експертизу» – врегульовує принципи судово-експертної діяльності, її організацію та правовий статус експертів.

- ЗУ «Про виконавче провадження» – обумовлює умови і порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), що відповідно до закону підлягають примусовому виконанню у разі невиконання їх у добровільному порядку;

- ЗУ «Про міжнародне приватне право»;

- ЗУ «Про судовий збір» -визначає ставки судового збору при зверненні до суду з позовами, заявами, апеляційними та касаційними скаргами, тощо. Встановлюється коло осіб та цивільних справ, які звільняються від сплати судового збору;

- ЗУ «Про безоплатну правову допомогу», тощо.

3. Укази Президента.

4. Постанови КМУ.

5. Міжнародні договори і угоди, які визначають порядок співробітництва між національними й іноземними органами юстиції.

Важливе значення мають роз'яснення, що надаються постановами Пленуму Верховного Суду України та Пленумом Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, які не мають нормативного характеру, тобто не встановлюють норм права, але є обов'язковими для судів, інших органів та посадових осіб, котрі застосовують ті норми права, щодо яких зроблені роз'яснення.

Межі дії норм ЦПП.

1. Щодо осіб – діє відносно всіх громадян на засадах рівності (ст.5 ЦПК), на юридичних осіб (ст.

28 ЦПК), на іноземців, осіб без громадянства та іноземні підприємства та організації (ст.410 ЦПК).

2. Дія в часі – провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи. Однак закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам цивільного процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

3. Дія в просторі – провадження в судах України ведеться за цивільними процесуальними законами України.

Тема 2. Принципи цивільного процесуального права

1. Поняття та класифікація принципів цивільного процесуального права.

2. Окремі види принципів цивільного процесуального права.

1. Принципи Цивільного процесуального права – основні ідеї, уявлення про суд та правосуддя, закріплені в нормах цивільного процесуального права і внаслідок цього стали його основними

положеннями, якісними особливостями, які визначають характер цивільного процесуального права, порядок його застосування та перспективи подальшого розвитку.

Класифікація принципів ЦПП – за різними ознаками:

1. за дією в системі права:

- загальноправові – гуманізм, демократизм, законність;

- міжгалузеві – здійснення правосуддя тільки судом, рівність громадян перед судом та законом, колегіальність у розгляді справ, незалежність суддів та їх підкорення тільки закону, національна мова судочинства, гласність судового розгляду, об'єктивна істина, участь громадськості;

- галузеві – диспозитивність, змагальність, процесуальна рівність сторін;

- принципи окремих інститутів – визначають порядок судового розгляду справ – усність, безпосередність.

2. за формою нормативного закріплення: закріплені конституцією та закріплені законодавством про судочинство;

3. за роллю в регулюванні процесуально-правового становища суб'єктів правовідносин:

- принципи, що визначають процесуально-правову діяльність суду;

- принципи, що визначають процесуальну діяльність осіб, що беруть участь у справі, та інших учасників процесу;

4. за предметом регулювання:

- принципи організації судочинства;

- принципи процесуальної діяльності.

2. I. Принципи закріплені Конституцією :

Здійснення правосуддя виключно судами. Конституція України (ст. 124) визначила, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Правосуддя здійснюється Конституційним Судом та судами загальної юрисдикції — територіальними і спеціальними. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається (ст. 125 Конституції).

Судову систему України складають суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України. Суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні.

Судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією України та законами.

Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди.

Вирішення цивільних справ адміністративними органами і третейськими судами, іншими органами не є здійсненням правосуддя.

Принципи територіальності і спеціалізації побудови системи судів загальної юрисдикції проголошені ст. 125 Конституції України. Систему судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України складають місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України. Спеціалізованими судами будуть господарські суди, які здійснюють правосуддя в господарських відносинах та адміністративні суди.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судову систему України складають суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції.

Суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів. Єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України.

Відповідно до статті 17 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» систему судів загальної юрисдикції складають:

1) місцеві суди;

2) апеляційні суди;

3) вищі спеціалізовані суди;

4) Верховний Суд України.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди.

Принципи виборності і призначуваності суддів визначений ст. 128 Конституції, за якою перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України. Всі інші судді судів загальної юрисдикції обираються Верховною Радою України безстроково, в порядку, встановленому законом.

Принцип колегіальності і одноособовості розгляду цивільних справ відтворений в ч. 2 ст. 129 Конституції, за якою судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних. А ч. 3 ст. 5 ЗУ „Про судоустрій і статус суддів” додано : народ бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних.

Суддя, який розглядає справу одноособово, діє як суд.

У колегіальному складі суду по першій інстанції розглядаються справи : про обмеження цивільної дієздатності, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (ч. 2 ст. 234 ЦПК);

Розгляд справ в апеляційному порядку здійснюється 3 професійними суддями. В касаційному порядку : 1) питання про відкриття касаційного провадження вирішується суддею-доповідачем одноособово; 2) попередній розгляд справи проводиться колегією у складі трьох суддів у нарадчій кімнаті без повідомлення осіб, які беруть участь у справі; 3) судові засідання у касаційному порядку провадиться колегією у складі п'яти суддів.

Незалежність суддів і підкорення їх тільки законові. При здійсненні правосуддя судді незалежні, підкоряються тільки закону і нікому не підзвітні (ст. 129 Конституції України, ст. 3 Закону «Про статус суддів»). Вони вирішують цивільні справи на основі закону, в умовах, що виключають сторонній вплив на них (ст. 8 ЦПК).

Зміст цього принципу розкривається в поєднанні двох правил — незалежності суддів, підкоренні їх тільки законові.

Стаття 6 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» наголошує, що здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції, законів України, забезпечуючи при цьому верховенство права. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою завдання шкоди авторитету суддів чи впливу на безсторонність суду забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Стаття 47 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» розкриває незалежність суддів наступним чином : суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, встановлених законом. Суддя має право звернутися з повідомленням про загрозу його незалежності до Ради суддів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити і розглянути таке звернення за участю судді та вжити необхідних заходів для усунення загрози.

Незалежність судді забезпечується:

- 1) особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення;
- 2) недоторканністю та імунітетом судді;
- 3) незмінюваністю судді;
- 4) порядком здійснення судочинства, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;
- 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя;
- 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;

- 7) окремим порядком фінансування організації забезпечення діяльності судів, установленим законом;
- 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді;
- 9) функціонуванням органів суддівського самоврядування;
- 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, айна, а також іншими засобами їх правового захисту;
- 11) правом судді на відставку.

Державною мовою судочинства в Україні є українська мова (ст. 10 Конституції). Відповідно до ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судочинство і діловодство в судах України провадиться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою.

Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють. У судах, поряд з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин гарантується державою та забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України.

Судові документи складаються державною мовою (ст. 7 ЦПК України).

Законність. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Судді при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону (ст. 129 Конституції). Основними засадами судочинства є законність (п. 1 ст. 129 Конституції). Громадяни зобов'язані неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68 Конституції). Законність правосуддя вимагає, щоб не тільки вся діяльність суду була підпорядкована законові, але й усіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, щоб вони суворо дотримувалися і виконували вимоги всіх інших принципів процесу, які характеризують цивільне судочинство.

Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Згідно ст. 6 ЦПК України розгляд справ у всіх судах проводиться усно і відкрито. Ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про час і місце розгляду своєї справи.

Закритий судовий розгляд допускається у разі, якщо відкритий розгляд може привести до розголошення державної або іншої таємниці, яка охороняється законом, а також за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність.

Особисті папери, листи, записи телефонних розмов, телеграми та інші види кореспонденції можуть бути оголошені у судовому засіданні тільки за згодою осіб, між якими відбувались телефонні розмови, листування, тощо. Це правило застосовується при дослідженні звуко- і відеозаписів такого самого характеру.

При розгляді справ у закритому судовому засіданні мають право бути присутні особи, які беруть участь у справі, а у разі необхідності - свідки, експерти, спеціалісти і перекладачі. Розгляд справи у закритому судовому засіданні проводиться з додержанням усіх правил цивільного судочинства.

Про розгляд справи в закритому судовому засіданні суд зобов'язаний постановити мотивовану ухвалу в нарадчій кімнаті, яка оголошується негайно.

Учасники цивільного процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові записи, а також використовувати портативні аудіотехнічні пристрої. Проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо і телебаченню допускаються на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі.

Рішення суду проголошується прилюдно, крім випадків, коли розгляд проводився у закритому судовому засіданні. Особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право

на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду відповідної справи. Особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень і ухвал.

Хід судового засідання фіксується технічними засобами. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, зроблений судом.

Змагальність (п. 4 ст. 129 Конституції) полягає в забезпеченні широкої можливості особам, які беруть участь у справі, відстоювати свої права й інтереси, свою позицію у справі. Він ґрунтується на праві сторін вільно розпоряджатися фактичним матеріалом у процесі. Змагальністю визначається весь процес відбору (представлення, витребування, залучення) фактичного матеріалу, необхідного для вирішення судом справи, встановлюються форми, методи і засоби дослідження матеріалу, процесуальна діяльність суб'єктів доказування. Змагальність характеризується широкою можливістю сторін і інших осіб, які беруть участь у справі, визначати та використовувати в доказовій діяльності передбачені ЦПК необхідні процесуальні засоби, фактичні дані і докази, що їх підтверджують.

Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім загальновідомих фактів, преюдиціальних фактів, тощо.

Суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи: роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджує про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав.

Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду. Згідно ст. 13 ЦПК особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не беруть участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, мають право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень.

II. Принципи, закріплені цивільно-процесуальним законодавством

Диспозитивність. Суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи (за винятком тих осіб, які не мають цивільної процесуальної дієздатності), в інтересах яких заявлено вимоги.

Цей принцип полягає в наданій заінтересованим особам, які беруть участь у справі (ст. 3, 27 ЦПК), можливості вільно здійснювати свої права (матеріальні і процесуальні), розпоряджатися ними, виконуючи процесуальні дії, спрямовані на порушення, розвиток і припинення справи в суді, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав і охоронюваних законом інтересів.

Об'єктивна істина. Змістом цього принципу є відповідність висновків суду, викладених у рішенні, дійсним обставинам справи.

Процесуальна рівноправність сторін. Відтворений в ЦПК, цей принцип встановлює для сторін рівні можливості для здійснення своїх процесуальних прав і виконання обов'язків (ст. 31 ЦПК), а не в тотожності прав позивача і відповідача. Зміст цього принципу обумовлюється характером матеріальних правовідносин, підвідомчих судові, і є відображенням загальноправового, закріпленого Конституцією, принципу рівності усіх громадян перед законом і судом (ст. 154). Визначивши процесуальну рівноправність сторін, цивільне процесуальне законодавство надає їм однакові процесуальні засоби для захисту і рівну можливість для їх застосування. Суд однаково повинен сприяти сторонам у збиранні і залученні до справи доказів. Він зобов'язаний роз'яснити їх права і обов'язки, попередити про наслідки здійснення або не вчинення процесуальних дій. Їм надсилаються повістки і повідомлення про час і місце судового засідання та проведення окремих процесуальних дій. При розгляді клопотань осіб, які беруть участь у справі, суд заслуховує думку сторін.

Неможливість процесуального сумісництва. Відповідно до цього принципу суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин не може в одній і тій же справі перебувати більше як в одному процесуальному становищі (позивач не може в цій же справі бути третьою особою, відповідач — свідком тощо). При дорученні співучасником ведення справи одному із співучасників останній не змінює своєї процесуальної правосуб'єктності, а залишається стороною і діє в процесі на захист своїх прав і прав співучасника. При пред'явленні зустрічного позову

відповідач не виступає одночасно і позивачем.

Безпосередність судового розгляду. Нормативне вираження цього принципу полягає в тому, що суд при розгляді справи повинен, як правило, сприймати докази по справі з першоджерел і досліджувати їх безпосередньо.

Усність судового розгляду. Полягає в тому, що розгляд справи провадиться усно (ст. 6 ЦПК), процесуальна діяльність суддів і учасників процесу відбувається в словесній формі. Усна форма розгляду справи зручніша для учасників процесу, завдяки їй легше висловити сприйнятті обставини в справі і свої міркування по них. Вона спрощує процес, робить його доступним для заінтересованих осіб. Така форма дає більші можливості судові керувати розвитком процесу і прискорювати розгляд справи. Процес стає динамічним, строк розгляду справи скорочується.

Разом з тим усна форма процесуальних дій, які виконуються при розгляді справи в судовому засіданні, оптимально поєднується з письмовою формою відображення і оформлення деяких з них

— викладення вимог до суду у формі письмових заяв, скарг, а владних суджень суду — в рішеннях, ухвалах, постановках.

Тема 3. Цивільно-процесуальні правовідносини

1. Поняття, сутність та ознаки цивільних процесуальних правовідносин.
2. Підстави та передумови виникнення цивільно-процесуальних правовідносин.
3. Елементи цивільних процесуальних правовідносин.
4. Правове становище суду в цивільному процесі.

1. Поняття цивільних процесуальних правовідносин

При розгляді та вирішенні цивільних справ між судом та іншими учасниками процесу виникають певні суспільні відносини. Такі відносини врегульовані нормами цивільного процесуального права і є цивільними процесуальними відносинами. Маючи суб'єктивні права, особа не може їх реалізувати не вступив у певні правовідносини.

Правовідношення являє собою реалізацію норм права у житті.

Цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини, які виникають між судом та іншими учасниками процесу з приводу розгляду та вирішення цивільної справи. По кожній цивільній справі виникає система таких відносин, що спрямовані на досягнення загальної мети цивільного судочинства.

Сутність цивільних процесуальних правовідносин у наступному:

вони можливі лише в правовій (процесуальній) формі;

вони виникають при здійсненні правосуддя між судом з одного боку, та учасником цивільного судочинства, з іншого;

вони виражають динаміку цивільного процесу;

вони служать механізмом застосування норм цивільного процесуального права та здійснення правосуддя.

Цивільно-процесуальні правовідносини виникають і розвиваються на диспозитивній основі внаслідок вольових дій осіб, які звертаються до суду за захистом свого права або інтересу.

Об'єктивною основою цивільно-процесуальні правовідносин є матеріальні правовідносини

– тобто необхідність захисту суб'єктивних прав та інтересів, які виникають з порушених і спірних цивільних, трудових, сімейних правовідносин.

Цивільно-процесуальні правовідносини мають вольовий характер, оскільки забезпечують правовий зв'язок двох осіб між собою – одна має право вимагати від іншої певних процесуальних дій, а інша зобов'язана діяти певним чином або утриматись від дій. Але права та обов'язки суду мають певну особливість, оскільки вони відображають його владні повноваження як органу судової влади, що здійснює правосуддя.

Отже, суд виступає і як суб'єкт цивільно-процесуальних правовідносин, і як орган судової влади держави.

У судочинстві по конкретній справі виникає не одне комплексне правовідношення, а система численних процесуальних правовідносин між його суб'єктами.

Провадження у справі – це складна система, яка складається з елементарних правовідносин між судом та іншими учасниками процесу на підставі конкретної норми цивільного процесуального права, що змінюють одна одну.

Для юридичних осіб цивільна процесуальна правоздатність та цивільна процесуальна дієздатність співпадають.

Крім того, кожне конкретне правовідношення може виникнути лише за наявності процесуального юридичного факту.

Юридичні факти – це певні обставини, закріплені в процесуальних нормах, на основі яких виникають, змінюються чи припиняються цивільні процесуальні правовідносини.

Насамперед процесуальними юридичними фактами є дії суду та інших учасників процесу, що характеризуються своєю різноманітністю (подання особою позовної заяви до суду, прийняття позовної заяви і відкриття суддею провадження у цивільній справі, подання зустрічної позовної заяви, тощо). Лише в окремих випадках до процесуальних юридичних фактів відносяться бездіяльність учасників цивільного процесу, тобто невиконання ними процесуальних обов'язків. Наслідком невиконання передбачених законом процесуальних обов'язків, як правило, є заходи процесуального примусу.

Іноді до виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин призводять і події. Їх настання не викликає процесуальних наслідків, однак є приводом для вчинення процесуальних дій учасниками цивільного процесу. Наприклад, у разі смерті фізичної особи, яка є однією із сторін у справі, коли спірні правовідносини не допускають правонаступництва, факт смерті особи надає право судді постановити ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі.

Елементи цивільних процесуальних правовідносин

Цивільні процесуальні правовідносини, як і будь-які правовідносини, мають свою внутрішню структуру та складаються з трьох елементів : **суб'єкта, об'єкта і змісту.**

Суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин – це учасники правовідносин що складаються в суді по розгляду та вирішенню цивільних справ.

Вони наділені різними процесуальними правами та обов'язками, мають не однакову заінтересованість у справі, тому їх поділяють на декілька груп :

суб'єкти, що здійснюють правосуддя – суд;

суб'єкти, які захищають власні матеріальні інтереси – сторони та треті особи;

суб'єкти, які захищають матеріальні інтереси інших осіб – представники сторін та інших осіб;

суб'єкти, яким законом надано право захищати права і свободи інших осіб в порядку ст.ст. 45, 46 ЦПК.

суб'єкти, які сприяють здійсненню правосуддя – секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу.

Ознаки суду як суб'єкта цивільно-процесуальних правовідносин :

суд єдиний суб'єкт, який у процесі володіє владним повноваженнями;

він має виключно йому притаманну процесуальну функцію – вирішення справи по суті;

зв'язок прав та обов'язків суду;

суд не має матеріально-правової зацікавленості, оскільки не є суб'єктом спірного право відношення;

суд має процесуальну зацікавленість – правильний та швидкий розгляд і вирішення справи.

Загальні ознаки осіб, що беруть участь у справі (суб'єкти, які захищають власні матеріальні інтереси та суб'єкти, які захищають матеріальні інтереси інших осіб) :

їх дії спрямовані на виникнення, зміну та припинення цивільно-процесуальних правовідносин;

на них розповсюджується законна сила судового рішення;

діють від свого імені на захист своїх або чужих інтересів;

зацікавлені, хоча в різній мірі, в результаті справи.

Ознаки осіб, які сприяють здійсненню правосуддя :

не мають матеріально-правової зацікавленості в кінцевому результаті справи;

не захищають свої права та інтереси;

як правило, залучаються до участі в процесі за волевиявленням суду або осіб, що беруть участь у справі.

Об'єкт – це те, з приводу чого вони виникають. Це можуть бути різноманітні матеріальні і нематеріальні блага, що задовольняють потреби суб'єктів.

Зміст цивільно-процесуальних правовідносин – це цивільні процесуальні права та обов'язки суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин та дії по їх реалізації.

4. Правове становище суду в цивільному процесі

Суд займає особливе місце, тому що є органом державної влади, що здійснює правосуддя. Всі учасники процесу здійснюють процесуальні дії під контролем суду. Всі вимоги суду є обов'язковими для учасників процесу.

Суд здійснює в процесі правозастосовчу діяльність, тобто застосовує закон до конкретних обставин справи та робить висновки стосовно наявності прав та обов'язків у заінтересованих осіб та про відповідальність правопорушників за їх незаконні дії.

Суд як учасник процесу наділений конкретними процесуальними правами та обов'язками, в рамках яких він здійснює всі необхідні процесуальні дії.

Обов'язки суду витікають із його функцій як органу державної влади, але обов'язки суду є обов'язками не тільки перед державою, а й перед іншими учасниками процесу.

Процесуальні права суду мають певну специфіку. При відповідних умовах вони становляться його обов'язками. Наприклад, сторона заявляє клопотання про призначення експертизи. Суд може клопотання відхилити, якщо визнає його необґрунтованим, однак якщо без проведення експертизи неможливо правильно вирішити справу, суд повинен її призначити. В цьому випадку право суду трансформується в його обов'язок, який обумовлений більш загальним обов'язком: правильно і швидко вирішити справу, винести законне та обґрунтоване рішення.

Оскільки процес розвивається по стадіям, то права, обов'язки та дії суду як правило, залежать від цілей та завдань, що виникають на певній стадії процесу.

В залежності від часу реалізації та характеру здійснюваних дій всі повноваження суду при розгляді справи судом першої інстанції можна розділити на:

- ті, що здійснюються судом при вирішенні питання про порушення провадження;
- при підготовці справи до судового засідання;
- дії по керуванню судовим засіданням і постановленню рішення або ухвали;
- по завершенню процесу в суді першої інстанції;
- по забезпеченню розгляду справи в суді другої інстанції.

Тема 4. Сторони в цивільному процесі

1. Поняття сторін в цивільному процесі, їх процесуальні права та обов'язки.
2. Заміна неналежної сторони.
3. Процесуальна співучасть.
4. Процесуальне правонаступництво.

1. Поняття сторін в цивільному процесі, їх процесуальні права та обов'язки

Сторони – це особи, спір про матеріальні права між якими повинен вирішити суд.

У визначенні поняття сторони важливо сполучення 3-х елементів :

1. сторони – основні особи, що беруть участь у справі;
2. сторони знаходяться у стані спору про матеріальні права та інтереси, тому мають протилежні матеріально-правові інтереси;
3. спір про право є предметом судового розгляду та вирішення.

Позивач – це особа, яка звертається до суду, за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Позивач виступає в якості активної сторони, так як саме він звертається з вимогою про відкриття цивільної справи з метою захисту своїх прав та інтересів. Поняття позивача і особи, яка звертається з вимогою про відкриття цивільної справи не повністю співпадають. У цивільному процесі допускається звернення до суду в інтересах інших осіб (ст. 45 ЦПК).

Відповідач – це особа, яка притягується до відповіді у зв'язку із заявою позивача про те, що порушуються, не визнаються або оспорується права, свободи чи інтереси останнього. Відповідача розглядають в якості пасивної сторони в цивільному процесі.

Об'єднує сторін саме та обставина, що саме їх спір про право повинен розглянути, дослідити і вирішити суд.

В українській цивільній процесуальній літературі немає єдиної думки про те, що таке

сторони у цивільному процесі. Але більшість авторитетних учених не заперечують проти таких **ознак сторін** :

1. сторони - це обов'язкові суб'єкти цивільного процесу;
2. юридична заінтересованість сторін має особистий характер, тобто вони наділені і матеріально-правовою, і процесуальною заінтересованістю.

Матеріально-правова заінтересованість полягає у прагненні домогтися для себе поновлення порушеного, оспореного чи невизнаного права, законного інтересу, тобто отримати певне майно, благо, встановити певний стан, обставини, або навпаки, не допустити їх порушення. Рішення суду створює, змінює або припиняє певні права або обов'язки цих осіб.

Процесуальна заінтересованість полягає у прагненні досягти певного процесуального результату у формі відповідної судової постанови (про задоволення позову або відмову у позові).

3. сторони – це особи, між якими виник спір про право, який є предметом розгляду та вирішення судом;
4. діє презумпція, що сторони є дійсними (належними) суб'єктами спірних правовідносин, поки не буде доведено іншого;
5. процес ведеться від імені та в інтересах сторін навіть тоді, коли позивач особисто не порушує справу або сторони не беруть особистої участі у процесі.
6. на відміну від інших учасників процесу, як правило, тільки сторони мають право змінювати та закінчувати справу (зміна елементів позову, відмова від позову, мирова угода).
7. сторони несуть судові витрати у справі.
8. тільки на сторони розповсюджується матеріально-правова сила судового рішення.
9. правосуб'єктність сторін допускає правонаступництво.

Процесуальні права – це права, які має суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин і які визначають його правові та фактичні можливості у справі. Процесуальним правам осіб, які беруть участь у справі, кореспондує відповідний обов'язок суду чи інших учасників цивільного процесу, оскільки без такого зв'язку прав і відповідних їх обов'язків реалізація процесуальних прав не мала б відповідного забезпечення. Наприклад, право заявляти клопотання забезпечується обов'язком суду розглянути і вирішити заявлене клопотання по суті.

Права і обов'язки сторін прийнято поділяти на загальні і спеціальні.

Загальні – це такі процесуальні права сторін, якими наділені всі особи, які приймають участь у справі (ст. 27, 219, 221 тощо). До загальних прав сторін відносяться право :

- знайомитися з матеріалами справи;
- робити з них витяги,
- знімати копії з документів, долучених до справи;
- одержувати копії рішень, ухвал;
- брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам;
- заявляти клопотання та відводи;
- давати усні та письмові пояснення судові,
- подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб;
- користуватися правовою допомогою;
- знайомитися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти;
- оскаржувати рішення і ухвали суду;
- подавати заяву про виправлення допущених у судовому рішенні описки чи арифметичної помилки;
- подавати заяву про ухвалення додаткового рішення;
- подавати заяву про допуск негайного виконання рішення;
- подавати заяву про роз'яснення рішення суду тощо.
- користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом.

Спеціальні права визначені ст. 31 ЦПК України і стосуються тільки прав позивача та

відповідача. Сторони мають рівні процесуальні права і обов'язки, а саме :

- позивач має право протягом усього часу розгляду справи збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову, а відповідач має право визнати позов повністю або частково. До початку розгляду судом справи по суті позивач має право шляхом подання письмової заяви змінити предмет або підставу позову, а відповідач - пред'явити зустрічний позов.
= сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу.
= кожна із сторін має право вимагати виконання судового рішення в частині, що стосується цієї сторони.

На осіб, які беруть участь у справі, покладається загальний обов'язок – добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. При цьому під добросовісністю необхідно розуміти таку реалізацію прав і виконання обов'язків, що передбачають користування правами за призначенням, здійснення обов'язків у межах, визначених законом, недопустимість посягання на права інших учасників цивільного процесу, заборона зловживати наданими правами.

Особи, які беруть участь у справі позовного провадження, для підтвердження своїх вимог або заперечень зобов'язані подати усі наявні у них докази до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться - до початку розгляду справи по суті.

2. Заміна неналежної сторони

В процесі розгляду справи може виявитись, що позов пред'явлений не тією особою, якій належить право вимоги, або не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом. Це пояснюється тим, що сторони є безумовними суб'єктами процесуальних правовідносин і лише припускається, що вони є носіями спірних матеріальних прав та обов'язків.

Суд за клопотанням позивача, не припиняючи розгляду справи, замінює первісного відповідача належним відповідачем, якщо позов пред'явлено не до тієї особи, яка має відповідати за позовом, або залучає до участі у справі іншу особу як співвідповідача.

Після заміни відповідача або залучення до участі у справі співвідповідача справа за клопотанням нового відповідача або залученого співвідповідача розглядається спочатку.

Належний позивач – особа, якій належить право вимоги, належний відповідач – особа, яка повинна відповідати за позовом, тобто виконати вимогу позивача.

Відповідь про те, хто є належним відповідачем, буде надана судом у його рішенні. Вимога позивача буде присуджена з одного з відповідачів, щодо другого відповідача у вимозі буде відмовлено. Заміна неналежного відповідача належним можлива у суді першої інстанції протягом усього часу розгляду справи, про що суд постановляє мотивовану ухвалу. Заміна може бути в будь-якій стадії процесу до постановлення рішення.

3. Процесуальна співучасть.

Процесуальна співучасть – обумовлена матеріальним правом множинність осіб на боці позивача або відповідача в цивільному процесі у зв'язку з наявністю спільного права або спільного обов'язку.

Позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо другої сторони діє в цивільному процесі самостійно.

Процесуальна співучасть допускається, якщо:

- 1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів;
- 2) права і обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави;
- 3) предметом спору є однорідні права і обов'язки.

Співучасники можуть доручити вести справу одному із співучасників, якщо він має повну цивільну процесуальну дієздатність (ст. 32 ЦПК).

Види співучасті:

За формою співучасть поділяється на :

Активну співучасть – кілька співпозивачів виступають проти одного відповідача;

Пасивну – один позивач виступає проти декількох співвідповідачів;

Змішану – кілька співпозивачів виступають проти декількох співвідповідачів.

В залежності від характеру матеріально-правових зв'язків між суб'єктами спірних правовідносин та обов'язковості участі в процесі розрізняють два види процесуальної співучасті:

Обов'язкова (необхідна) має місце тоді, коли характер спірного матеріального правовідношення не дозволяє вирішити питання про права та обов'язки одного із суб'єктів без притягнення до справи інших суб'єктів.

Факультативна не носить обов'язкового характеру, тому що характер спірних матеріальних правовідносин дозволяє розглядати справи відносно кожного із суб'єктів в окремому процесі.

Співучасники мають процесуальні права та обов'язки, які належать сторонам у процесі, крім того, співучасники мають додаткові права. Зокрема, вони можуть доручити ведення справи одному з них. Цей учасник має специфічне процесуальне становище, оскільки виконує дві функції: є стороною у справі та є представником інших співучасників. Суміщення в одній особі сторони та представника сторони можливо лише при співучасті.

4. Процесуальне правонаступництво.

Процесуальне правонаступництво – це перехід процесуальних прав та обов'язків від однієї особи до іншої у зв'язку з матеріальним правонаступництвом.

Процесуальне правонаступництво застосовується лише щодо сторін або третіх осіб (обох видів). Процесуальне правонаступництво можливе в будь-якій стадії процесу і у будь-якому виді провадження.

Залежно від обсягу правонаступництва розрізняють універсальне (повне) і сингулярне (часткове) правонаступництво.

Універсальне правонаступництво настає у разі смерті фізичної особи і припинення юридичної особи, а сингулярне - заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір.

Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив. Однак, правонаступник не зобов'язаний дотримуватися процесуальної стратегії правопопередника. Він, зокрема, може відмовитися від позову, змінити підстави або предмет позову, відкликати позовну заяву, визнати позов, навіть якщо ці дії суперечили б намірам правопопередника.

Підстави процесуального правонаступництва – ті ж, що і матеріально-правового, якщо допускається перехід прав та обов'язків від однієї особи до іншої відповідно до норм матеріального права, то можливо і процесуальне правонаступництво (наприклад, якщо зобов'язання пов'язане з особою – аліментне, то зі смертю боржника воно припиняється, встановлення батьківства, ліквідація юридичної особи тощо).

Зокрема, згідно зі ст. 1219 ЦК не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

- 1) особисті немайнові права;
- 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;
- 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, які впливають із зобов'язання, що пов'язане з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою.

Тобто вимоги, які впливають з цієї категорії правовідносин, процесуального правонаступництва не допускають. Водночас, допускається правонаступництво у справі за позовом про переведення прав і обов'язків покупця при порушенні права переважної купівлі частки у праві спільної сумісної власності, оскільки дане право за своєю природою є майновим.

Якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво – суд зупиняє провадження по справі до вступу або притягнення у справу правонаступника; якщо ж спірні правовідносини не допускають правонаступництва – суд закриває провадження у справі.

Тема 5. Треті особи в цивільному процесі

1. Поняття та ознаки третіх осіб.
2. Треті особи, що заявляють самостійні вимоги.

3. Треті особи, що не заявляють самостійних вимог.

1. Поняття та ознаки третіх осіб.

У результатах вирішення цивільно-правового спору окрім позивача та відповідача можуть бути зацікавлені й інші особи. При цьому, оскільки у процесі діє лише дві сторони – позивач та відповідач, - інші зацікавлені особи отримали назву третіх осіб.

Разом з тим, характер зацікавленості третіх осіб у ході і результатах цивільного процесу може бути різним. Наприклад, у справу про поділ майна між дітьми померлого, де позивачем виступала його дочка, а відповідачем син, як третя особа виступив інший син спадкодавця, який висунув власну претензію на частину майна. Якби остання вимога не була заявлена, майно було б поділене між двома спадкоємцями без урахування долі третього, у зв'язку з чим його участь суперечить інтересам перших двох.

Проте, зацікавленість третьої особи може бути іншою за характером. Так, водій авто перевізного підприємства буде зацікавлений у результатах розгляду справи щодо компенсації завданої ним в результаті ДТП шкоди, хоча відповідачем за ст. 1187 ЦК виступає не він сам, а власник джерела підвищеної небезпеки (транспортного засобу), яким є авто перевізне підприємство. Адже саме до водія, в разі задоволення судом вимог позивача, може бути в майбутньому заявлений регресний позов про відшкодування шкоди, спричиненої організацією виплатою позивачу відповідної суми. Водій при цьому зацікавлений у звільненні себе від відповідальності чи зменшенні її розміру.

Таким чином, залежно від характеру зацікавленості третіх осіб у вирішенні справи закон розрізняє третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору (ст. 34 ЦПК), та третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору (ст. 35 ЦПК). Третіми особами обох видів можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Треті особи в цивільному процесі – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступили у цивільну справу після відкриття у ній провадження для захисту своїх суб'єктивних прав чи охоронюваних законом інтересів, відмінних від прав та охоронюваних законом інтересів позивача та відповідача. Треті особи вступають у справу для захисту своїх прав та законних інтересів, що не співпадають з інтересами первісних сторін, оскільки рішення суду у справі може торкнутись їх прав та інтересів.

Правовим становищем третіх осіб наділяються особи, які мають особистий юридичний інтерес до результатів розгляду цивільної справи, але цей інтерес не рівноцінний інтересам сторін (позивача і відповідача). Інтерес третіх осіб проявляється в тому, що рішення суду безпосередньо вплине на їх суб'єктивні права чи охоронювані законом інтереси, чи навіть, встановивши між сторонами відповідні правовідносини, порушить права, свободи чи інтереси таких осіб.

Ознаки третіх осіб:

1. є особами, що беруть участь у справі;
2. вони вступають у справу, яка вже була розпочата по спору між іншими особами;
3. рішення по справі може суттєво торкнутися їх прав та законних інтересів, тому вони мають певну зацікавленість у кінцевому результаті справи;
4. права та інтереси третіх осіб не співпадають за змістом з правами та обов'язками первісних позивача та відповідача.

Метою участі третіх осіб у цивільній справі є захист ними своїх прав, свобод чи інтересів, відмінних і незалежних від прав, свобод чи інтересів сторін.

2. Треті особи, що заявляють самостійні вимоги.

Треті особи, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору – це суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин, які вступають в порушену в суді справу, пред'явивши позов на предмет спору до однієї чи двох сторін, з метою захисту особистих суб'єктивних прав та законних інтересів.

Треті особи з самостійними вимогами – це ті ж позивачі, оскільки мають право заявляти самостійні вимоги, фактично це – право на позов. Третя особа могла б захистити своє право шляхом порушення самостійної справи, але більш доцільно розглянути обидві вимоги разом, оскільки вони стосуються одного предмету.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у

справу до закінчення судового розгляду, пред'явивши позов до однієї чи обох сторін. Ці особи мають усі процесуальні права і обов'язки позивача.

Після вступу в справу третьої особи, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, справа за клопотанням цієї особи розглядається спочатку.

Ознаки третіх осіб з самостійними вимогами :

1. є суб'єктами спірного матеріального право відношення;
2. вступають в уже розпочатий процес, до винесення рішення по справі за власною ініціативою (позов може бути пред'явлений в суді першої інстанції);
3. їх інтереси суперечать, як правило, інтересам обох сторін;
4. заявляють самостійні вимоги на весь предмет спору або його частину;
5. відстоюють в процесі свої інтереси, тобто їх заінтересованість носить особистий характер;
6. вступають у справу, пред'явивши позов до одної чи обох сторін.

Якщо в процесі підготовки справи до судового розгляду суддя встановлює, що заявлений позов торкається інтересів третьої особи, він повинен повідомити її про справу, яка знаходиться у провадженні суду, про час і місце її розгляду, роз'яснивши право про участь у ньому. Третя особа з самостійними вимогами може втупити в справу тільки за власною ініціативою, суд не може залучити її до участі у справі.

Третя особа, яка не втупила в процес з самостійними вимогами, не позбавлена права пред'явити самостійний позов окремо.

Процесуальною формою втілення самостійної вимоги третьої особи є позовна заява, яка повинна відповідати вимогам ст.119, 120 ЦПК, а також в ній повинні бути викладені обставини, що обґрунтовують її вимоги на предмет спору між сторонами, із зазначенням доказів, що стверджують позов. Цим самим підтверджується зв'язок між вимогою третьої особи і спірними правовідносинами сторін. При поданні позовної заяви третя особа повинна сплатити судовий збір. Позов подається тільки в той же суд, який розглядає справу первісних сторін. Після цього суддя виносить ухвалу про відмову або допуск у справу третьої особи з самостійними вимогами, така ухвала апеляційному оскарженню не підлягає. При вступі в справу третьої особи з самостійними вимогами в ході судового розгляду суд повинен відкласти розгляд справи і підготувати справу для розгляду за заявленими вимогами третьої особи.

До третьої особи із самостійними вимогами не може бути пред'явлено зустрічний позов.

3. Треті особи, що не заявляють самостійних вимог.

Треті особи, що не заявляють самостійних вимог на предмет спору – це суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин, які беруть участь у процесі по справі на стороні позивача або відповідача з метою захисту своїх прав та інтересів.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть втупити у справу на стороні позивача або відповідача до ухвалення судом рішення, якщо рішення в справі може вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї із сторін. Так, в разі ухвалення рішення несприятливого для сторони, на боці якої виступає третя особа, це надасть право цієї стороні вимагати збитків від третьої особи за регресним позовом. Крім того, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, вступивши у цивільну справу, може своєчасно запобігти порушенню своїх прав, погіршенню свого правового становища (наприклад, при відкритті провадження по справі про стягнення аліментів з чоловіка на користь другої дружини, як третя особа може втупити у процес перша дружина, яка вже отримує від нього аліменти).

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть бути залучені до участі в справі також за клопотанням сторін, інших осіб, які беруть участь у справі. Якщо суд при прийнятті позовної заяви, здійсненні провадження у справі до судового розгляду або під час судового розгляду справи встановить, що судові рішення може вплинути на права і обов'язки осіб, які не є стороною у справі, суд залучає таких осіб до участі в справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог, мають процесуальні права і обов'язки осіб, які приймають участь у справі (ст. 27 ЦПК). Вступ у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, не тягне за собою розгляду справи спочатку (ст. 35 ЦПК).

Сторона, в якій за рішенням суду виникне право заявити вимогу до третьої особи або до

якої у такому випадку може заявити вимогу сама третя особа, зобов'язана повідомити суд про цю третю особу.

У заяві про залучення третьої особи повинні бути зазначені ім'я (найменування) третьої особи, місце її проживання (перебування) або місцезнаходження та підстави, з яких вона має бути залучена до участі у справі.

Подання повідомлення про третю особу або заяви про залучення третьої особи є безумовною підставою для відкладення судового засідання. Тому питання про залучення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог, доцільно вирішувати ще на попередньому судовому засіданні. Суду слід з'ясувати осіб, які можуть бути третіми особами у справі, та запитувати з цього приводу сторін.

Суд повідомляє третю особу про справу, направляє їй копію заяви про залучення третьої особи і роз'яснює її право заявити про свою участь у справі. Копія заяви надсилається особам, які беруть участь у справі. Якщо від третьої особи не надійшло повідомлення про згоду на участь у справі, справа розглядається без неї. Тобто третя особа має право погодитись або не погодитись на участь у справі. Примусового притягнення до участі у справі третьої особи не передбачено.

Третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, може сама звернутися з заявою про свою участь у справі.

Якщо особи, які беруть участь у справі, заперечують проти залучення чи допуску третьої особи до участі в справі, це питання вирішується судом залежно від обставин справи.

З питання залучення або допуску до участі в справі третьої особи суд постановляє ухвалу (ст. 36 ЦПК). Однак, суд може відмовити третій особі у вступі у процес, або стороні у задоволенні клопотання про притягнення третьої особи до справи, якщо між стороною та третьою особою відсутній необхідний правовий зв'язок.

Одна і та ж особа може брати участь у справі як третя особа тільки з боку однієї сторони, але на боці однієї сторони може бути декілька таких осіб.

Ознаки третіх осіб без самостійних вимог :

1. відсутність самостійної вимоги на предмет спору;
2. вступ в уже розпочату за ініціативою позивача справу та участь у справі на боці позивача або відповідача;
3. наявність матеріально-правового зв'язку тільки з тим учасником процесу, на боці якого третя особа виступає;
4. захист третьою особою власних інтересів, оскільки рішення у справі може вплинути на її права та обов'язки.

Тема 6. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права і свободи інших осіб

1. Суб'єкти, яким законом надано право захищати права і свободи інших осіб.
2. Участь прокурора в цивільному процесі.
3. Участь в цивільному процесі органів державної влади, місцевого самоврядування та осіб, яким за законом надано право захищати права і свободи інших осіб.

1. Суб'єкти, яким законом надано право захищати права і свободи інших осіб.

Історично інститут участі в цивільному процесі органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадян, яким надано законом право захищати права і свободи інших осіб, виник після революції 1917 року з метою захисту інтересів неписьменних громадян у суді. Згодом він дещо трансформувався, хоча, загалом, виправдав своє існування.

Суб'єктами, які беруть участь у процесі в порядку ст. 45 ЦПК є : Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Прокурор; Органи державної влади; Органи місцевого самоврядування; Фізичні та юридичні особи. Наголосимо, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, які підтверджують наявність поважних причин, що унеможливають самостійне звернення цих осіб до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів.

Для суб'єктів, що беруть участь у справі в порядку ст. 45 ЦПК, характерні наступні ознаки :

- 1) можливість і форми їх участі в цивільному судочинстві передбачені процесуальним законом;
- 2) безпосередні умови їх вступу в процес передбачені відповідним матеріальним законом, який визначає їх статус;
- 3) вони беруть участь у розгляді і вирішенні цивільної справи від свого імені, виступаючи на захист інтересів інших осіб, держави чи суспільства;
- 4) вони не мають матеріально-правової зацікавленості у результатах справи і не є суб'єктами спірного матеріального правовідношення;
- 5) вони мають процесуальну заінтересованість у результатах справи, у зв'язку з чим користуються процесуальними правами і несуть процесуальні обов'язки сторони, за винятком права на укладення мирової угоди;
7. вони беруть участь в процесі без спеціального уповноваження з боку тих, чий права вони захищають;
- б) права суб'єктів, які беруть участь у справі в порядку ст. 45 ЦПК, як правило, реалізують їх представники.

Діяльність осіб, які діють в порядку ст. 45 ЦПК відбувається в певних процесуальних формах, серед яких :

- 1) звернення до суду із заявами про захист прав інших осіб (порушення провадження). В зазначеній формі особи, перелічені в ст. 45 ЦПК мають процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої вони діють (ст. 27, 31 ЦПК), за винятком права укласти мирову угоду.
- 2) участь у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень. В даній формі ці особи мають лише процесуальні права і обов'язки, встановлені ст. 27 ЦПК.

2. Участь прокурора в цивільному процесі.

Процесуальні форми участі прокурора в процесі – це закріплена в процесуальному законі можливість впливу його діяльності на розвиток цивільного процесу - порушення цивільної справ в суді чи вступ в уже розпочатий іншими особами цивільний процес.

Представницька функція прокурора в цивільному процесі - це діяльність прокурора, спрямована на захист інтересів громадянина або держави через порушення цивільних справ у суді у визначених законом випадках, участь у їх розгляді, а також у провадженні з перевірки законності та обґрунтованості постановлених рішень та ухвал суду.

Правове положення прокурора в цивільному процесі :

1. прокурор не виступає суб'єктом спірних матеріально-правових відносин;
2. захищає інтереси інших осіб, а не свої, тому він не має права укласти мирову угоду;
3. діє в процесі не від імені особи, яку він представляє, а від свого імені.

Мета участі :

1. захист прав і законних інтересів громадянина та держави;
2. своєчасне вжиття заходів для недопущення порушень чинного законодавства або усунення наслідків наявного порушення у спосіб, визначений цивільним процесуальним законодавством та законодавством про прокуратуру.

Прокурор, який пред'являє позов відрізняється від судового представника :

1. судовий представник завжди може виступати у процесі, маючи на це відповідні повноваження сторони; прокурор виступає без будь-яких повноважень, таке право делеговане прокурору законом;
2. інтереси представника і особи, інтереси якої представляють, повинні співпадати; інтереси особи, які захищає прокурор, і його власні інтереси можуть і не співпадати.

З метою представництва інтересів громадянина або держави в суді прокурор в межах повноважень, визначених законом, звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. При цьому прокурор повинен надати суду документи, які підтверджують неможливість громадянина самостійно здійснювати представництво своїх інтересів.

Відмова прокурора від поданої ним заяви або зміна вимог не позбавляє особу, на захист прав, свобод та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі.

Якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява,

не підтримує заявлених вимог, суд залишає заяву без розгляду.

Прокурор, який не брав участі у справі, з метою вирішення питання про наявність підстав для подання апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд рішення Верховним Судом України, заяви про перегляд рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, має право знайомитися з матеріалами справи в суді.

Формами представництва прокурора в суді є:

1. відкриття провадження у цивільній справі.
2. вступ у справу на будь-якій стадії процесу для здійснення функції представництва інтересів громадян або держави;

3. Участь в цивільному процесі органів державної влади, місцевого самоврядування та осіб, яким за законом надано право захищати права і свободи інших осіб.

Уповноважений Верховної ради України з прав людини. У Конституції закріплено право кожної особи звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і визначається, що через нього здійснюється парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Уповноважений має право : 1) звертатися із заявою про захист прав і свобод людини і громадянина, які за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть цього зробити самостійно, а також особисто через свого представника брати участь у судовому процесі у випадках та порядку, встановлених законом; 2) бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій, у тому числі на закритих судових засіданнях, за умови згоди суб'єкта права, в інтересах якого судовий розгляд оголошено закритим; 3) ознайомлюватися з документами, у тому числі і секретними (таємними), та отримувати їх копії, включаючи справи, які знаходять у судах (ст. 13 ЗУ «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»).

Підстави участі органів держави та органів місцевого самоврядування в цивільному процесі – норми ЦПК та інших галузей права, які надають їм повноваження захищати інтереси інших осіб.

Підставою участі в цивільному процесі органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб є наявність відповідної вказівки в законі. В основі таких вказівок лежать істотна соціальна значимість порушених прав чи необхідність забезпечення прав окремої категорії громадян додатковими гарантіями.

Найчастіше, з ініціативи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб, визначених в ст. 45 ЦПК, порушують наступні категорії справ :

- **органами опіки та піклування** – справи про визнання шлюбу недійсним (ст. 42 СК), про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК), про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК), про скасування усиновлення або визнання усиновлення недійсним (ст. 240 СК);
- **спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів та його територіальними органами (Держспоживстандарт України)** – справи, що стосуються захисту прав споживачів (п. 10 ст. 5 ЗУ «Про захист прав споживачів»);
- **державним податковими інспекціями** – справи про визнання угод недійсними і стягнення в доход держави коштів, одержаних за такими угодами, а також справи про стягнення заборгованості перед бюджетом і державними цільовими фондами за рахунок їх майна (п. 11 ст. 10 ЗУ «Про державну податкову службу в Україні»);
- **профспілками, їх об'єднаннями** - справи у яких вони виступають представниками інтересів своїх членів при реалізації права на звернення за захистом до судових органів (ст. 19 ЗУ «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»).

Тема 7. Представництво в цивільному процесі.

1. Поняття та значення процесуального представництва.
2. Види процесуального представництва.
3. Повноваження представника в цивільному процесі.

1. Поняття та види процесуального представництва.

Згідно ст. 38 ЦПК сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника.

Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника.

Юридичних осіб представляють їхні органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники.

Державу представляють відповідні органи державної влади в межах їх компетенції через свого представника.

Представництво в цивільному процесі – це правовідношення, в силу якого одна особа (представник) виступає в суді від імені та в інтересах іншої особи (того, кого представляють).

Представництво у цивільному процесі – це процесуальна діяльність особи (представника, повіреного) у межах наданих їй повноважень, спрямована на захист суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів іншої особи, яка бере участь у справі, від імені та в інтересах останньої.

Судовий представник – це особа, яка за правилами, встановленими нормами цивільного процесуального права та в межах повноважень, наданих їй законом та довірительом, здійснює від імені та в інтересах сторін та інших осіб, яких представляють, їх процесуальні права та обов'язки.

Процесуальний представник не заступає сторону у цивільному судочинстві (за винятком законних представників – батьків, опікунів, піклувальників), а діє поряд з нею. Представник бере участь у цивільній справі від імені та в інтересах іншої особи, здійснює процесуальні дії в межах наданих нею, або в окремих випадках законом, повноважень.

Особи, які можуть бути представниками :

1. Представником у суді може бути адвокат або інша особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді.
2. один із співучасників за дорученням інших співучасників, якщо він має повну цивільну процесуальну дієздатність (ч. 3 ст. 32 ЦПК). В такому разі особа буде суміщати правове положення сторони (позивача чи відповідача) і процесуального представника іншого співучасника;
3. батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники чи інші визначені законом особи, які виступають як законні представники (ст. 39 ЦПК).
4. уповноважений на представництво в суді керівник юридичної особи. Юридичних осіб у цивільному процесі представляють їх органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники.

Особи, які не можуть бути представниками (ст. 40, 41 ЦПК)

Одна й та сама особа не може бути одночасно представником іншої сторони, третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору або беруть участь у справі на другій стороні.

Не можуть бути представниками в суді особи, які діють у цьому процесі як секретар судового засідання, перекладач, експерт, спеціаліст, свідок.

Судді, слідчі, прокурори не можуть бути представниками в суді, крім випадків, коли вони діють як представники відповідного органу, що є стороною або третьою особою в справі, чи як законні представники.

2. Види процесуального представництва.

ЦПК прямо класифікацію процесуального представництва не проводить, проте аналіз окремих його статей, що визначають правові засади участі представника у цивільному процесі дозволяє зробити висновок про наявність 4 видів представництва :

1. за способом виникнення: добровільне (факультативне) та необхідне (обов'язкове);
2. за підставами виникнення: договірне та законне;
3. за ознаками осіб, інтереси яких представляють: представництво сторін (позивача та відповідача), третіх осіб (з самостійними вимогами та без самостійних вимог), заявників і заінтересованих осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, профспілок;
4. за ознаками осіб, що здійснюють представництво: адвокатами, юрисконсультами та іншими представниками організацій, батьками, опікунами, піклувальниками, співучасниками, громадянами, які допущені судом до представництва конкретної особи по конкретній справі.

Факультативне (договірне) представництво можливо у 2-х випадках:

1. коли громадянин – особа, що бере участь у справі, є дієздатним. Він має право сам вступити в процес без представника або разом з представником, або взагалі не брати участь у процесі (якщо суд не визнає це необхідним) і доручити ведення справи представнику.
2. якщо в якості особи, що бере участь у справі, виступає юридична особа, яка має одноособовий орган (директора, керуючого, тощо). Керівник юридичної особи може виступати в процесі особисто або доручити ведення справи представнику.

Законне представництво, визначено ст. 39 ЦПК. Законне представництво є окремим видом представництва, яке виділяється у класифікації за підставами виникнення.

Законний представник – це учасник цивільно-процесуальної діяльності, допущений у встановленому порядку у справу з числа вказаних у процесуальному законі осіб і покликаний забезпечити максимальну реалізацію прав підопічного учасника, який з об'єктивних причин обмежений у здатності реалізувати свої процесуальні права самостійно.

Фактично, за ст. 39 ЦПК законні представники захищають права, свободи та інтереси : 1) малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років; 2) недієздатних фізичних осіб; 3) неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років; 4) осіб, цивільна дієздатність яких обмежена; 5) осіб, які визнані безвісно відсутніми; 6) спадкоємців особи, яка померла або оголошена померлою, якщо спадщина ще ніким не прийнята.

3. Повноваження представника в цивільному процесі.

Набуття правосуб'єктності процесуального представника і здійснення його функцій можливе за наявності відповідних повноважень, підтверджених визначеними в ЦПК і належно оформленими документами.

Представник, який має повноваження на ведення справи в суді, може вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа.

Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності.

Підстави і порядок припинення представництва за довіреністю визначається статтями 248-250 Цивільного кодексу України.

Про припинення представництва або обмеження повноважень представника за довіреністю має бути повідомлено суд шляхом подання письмової заяви або усної заяви, зробленої у судовому засіданні.

У разі відмови представника від наданих йому повноважень представник не може бути у цій самій справі представником іншої сторони.

Повноваження представників сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, мають бути посвідчені такими документами:

- 1) довіреністю фізичної особи;
- 2) довіреністю юридичної особи або документами, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника;
- 3) свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна.

Тема 8. Підсудність та підвідомчість цивільних справ

1. Поняття та види підвідомчості.
2. Загальні правила визначення підвідомчості цивільних справ суду.
3. Поняття і види підсудності.
4. Наслідки порушення правил про підсудність. Зміна підсудності.

1. Поняття та види підвідомчості.

Правові спори в нашій державі вирішуються різними суб'єктами. Найперше, правом вирішення таких спорів користуються органи судової влади, оскільки за ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. У своєму Рішенні від 7 травня 2002 року Конституційний Суд України вказав, що положення про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, які виникають у державі, означає, що до юрисдикції Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції належить, відповідно до їх повноважень, вирішення

питань, що мають правовий характер. У рішенні від 9 липня 2002 року дане тлумачення, за яким положення Конституції про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини необхідно розуміти так, що право особи на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншим нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

В той же час, попри єдність судової системи, вона представлена п'ятьма самостійними видами судочинства (конституційним, кримінальним, цивільним, адміністративним, господарським) частина з яких реалізується відокремленими гілками спеціалізованих судів.

Окрім судів, правом вирішення окремих категорій справ користуються інші органи. Наприклад, КТС, третейські суди, адмін. комісії, тощо. Однак, необхідно зазначити, що рішення таких органів завжди можна переглянути у судовому порядку. Діяльність таких суб'єктів не є правосуддям. Більш того, їх діяльність за своєю природою є не цивільно-процесуальною, а адміністративною.

Для того щоб визначити, розмежувати компетенцію між органами держави використовується таке поняття як «підвідомчість».

Підвідомчість – це універсальна правова категорія, що допомагає розмежувати компетенцію як між судами, так і між іншими органами, уповноваженими вирішувати правові спори.

У теорії існує два найбільш поширених визначення поняття підвідомчість.

I. Підвідомчість – це коло цивільних справ, які підлягають розгляду і вирішенню в суді, або в іншому органі.

II. Підвідомчість – це властивість справи, на підставі якої визначається, в якому органі вона розглядається : судовому чи іншому органі державної влади.

Оскільки право вирішення цивільних справ надано не тільки судовим, а й державним органам адміністративної юрисдикції (органи державної влади, місцевого самоврядування, органам, що здійснюють виконавче провадження); недержавним юрисдикційним органам (товариським судам, третейським судам, Міжнародному комерційному арбітражному суду, Морській арбітражній комісії при Торгово-промисловій палаті України); змішаним органам (комісіям з трудових спорів); нотаріату *підвідомчість в Цивільному процесі означає коло цивільних справ, які віднесені законом на розгляд та вирішення суду.*

У правовій літературі розрізняють виключну і множинну підвідомчість. Критерієм їх розмежування є кількість юрисдикційних органів, яким законом надано можливість розгляду і вирішення цивільної справи. Множинна підвідомчість за критерієм порядковості розгляду справи кожним з таких органів, в свою чергу поділяється на альтернативну, договірну, імперативну та змішану.

Виключна підвідомчість - за якою розгляд певної категорії цивільних справ належить виключно до компетенції суду (виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб(ст. 158 ЗК).

Множинна підвідомчість передбачає, що розгляд цивільних справ здійснюється судом та іншими юрисдикційними органами (третейським судом, нотаріусом, органами державної влади та місцевого самоврядування). Так, дії опікуна можуть бути оскаржені заінтересованою особою, в тому числі родичами підопічного, до органу опіки та піклування або до суду (ст. 79 ЦК).

Залежно від вибору юрисдикційного органу з кількох, яким справа підвідомча, чи недопущення такого вибору численна підвідомчість поділяється на альтернативну, договірну, імперативну і змішану.

Альтернативна підвідомчість означає, що розгляд спору віднесено до компетенції кількох органів за вибором особи, яка потребує захисту своїх прав. Наприклад, спір про право може бути вирішений не тільки судом, але й третейським судом. Для передачі справи третейському суду потрібне волевиявлення обох сторін і укладення угоди про передачу спору на розгляд третейського суду, оформлена письмово. Також, спір між батьками щодо прізвища дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом (ст. 145 СК).

Договірною є підвідомчість, яка визначається взаємною угодою сторін. Так, громадяни можуть за взаємною згодою передати справу про розірвання шлюбу до органів РАЦСу (якщо у подружжя не має неповнолітніх дітей і є згода подружжя на розірвання шлюбу в органах РАЦС, тощо) спору про або суду.

2. Загальні правила визначення підвідомчості цивільних справ суду.

Зміст цивільної юрисдикції суду визначають цивільно-процесуальні норми, а також норми матеріального права (ЦК, СК, ЗК, КЗпП, тощо).

За загальними правилами, визначеними ч. 1 ст. 15 ЦПК суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Також, суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Цивільні справи, в яких однією зі сторін є громадянин, відносяться до компетенції цивільного судочинства.

Так, господарські спори між юридичними особами підвідомчі господарському судочинству. Але громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статус суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду за захистом своїх порушених прав.

В основу загальних правил визначення підвідомчості судам цивільних справ покладено :

- 1) наявність і характер спірних правовідносин – цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових.
- 2) належність громадянина до суб'єктного складу спірних правовідносин – якщо однією зі сторін у спорі є громадянин;
- 3) відсутність винятку у віднесенні таких спорів до компетенції інших органів.

Так, частина спорів з цивільних, сімейних, трудових відносин вилучена з підвідомчості загального суду.

Наприклад, судам не підвідомчі спори щодо об'єктів авторського права, що не охороняються Законом України «Про авторське право і суміжні права».

Суди розглядають справи у яких беруть участь іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні підприємства і організації.

Суддя, приймаючи позовну заяву, повинен вирішити : чи може суд розглядати таку справу, тобто чи підпадає розгляд такої справи під його юрисдикцію.

Якщо заява не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства, суддя має відмовити у відкритті провадження у справі (п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК).

У разі виявлення непідвідомчості справи в ході її розгляду суд своєю ухвалою закриває по ній провадження (п. 1 ст. 205 ЦПК). На тій же підставі вищестоящі суди зобов'язані скасувати рішення нижчестоящих судів і закрити провадження у справі.

Ст. 16 ЦПК встановлює, що не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, тому суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого судочинства (п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»).

Ст. 17 ЦПК сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом.

3. Поняття і види підсудності.

При порушенні цивільних справ після позитивного вирішення питання щодо підвідомчості певної цивільної справи суду важливим є питання який суд буде її розглядати. Для цього в цивільному процесі існує інститут підсудності.

Судова система судів загальної юрисдикції складається з чотирьох ланок:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди, Апеляційний суд України;
- 3) Вищі спеціалізовані суди України;
- 4) Верховний суд України.

Підсудність — це сукупність цивільних справ, які підлягають розгляду і вирішенню по суті в даній конкретній ланці судової системи й у даному конкретному суді цієї ланки.

Підсудність – це властивість цивільних справ, за допомогою якої їх розгляд і вирішення віднесено законом до компетенції відповідного суду.

Перелік цих справ визначається, з одного боку, нормами права, які визначають повноваження конкретного суду, а з іншого — характером і властивостями кожної окремо взятої цивільної справи.

Підсудність розмежовує компетенцію в сфері вирішення цивільних справ між судами загальної юрисдикції. Тому підсудністю називається коло цивільних справ, вирішення яких віднесено до компетенції даного суду.

Підсудність поділяється на :

- родову (предметну);
- територіальну.

Родова підсудність – визначає компетенцію різних ланок судової системи щодо розгляду цивільних справ у першій інстанції залежно від роду справи (предмета цивільного спору) або суб'єктного складу сторін спірних правовідносин.

За загальними правилами родової підсудності (ст. 107 ЦПК України) усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами.

Територіальна підсудність необхідна в цивільному судочинстві для того, щоб розділити підвідомчі суду цивільні справи між окремими судами усередині кожної ланки судової системи в залежності від території, на яку поширюється юрисдикція кожного з цих судів.

Визначити територіальну підсудність — це значить установити, в якому конкретному суді повинна бути розглянута і вирішена дана цивільна справа. Ця підсудність визначає територіальну компетенцію кожного суду з вирішення цивільних справ.

В залежності від місця знаходження сторін, характеру спірних правовідносин, угоди сторін, наявності зв'язку між справами цивільним процесуальним законодавством виділяються наступні **види територіальної підсудності** :

- загальна територіальна підсудність;
- альтернативна підсудність;
- дискреційна підсудність;
- виняткова підсудність ;
- підсудність кількох пов'язаних між собою справ.

Встановлення різних видів територіальної підсудності передбачає в одних випадках надання визначеній стороні пільг для захисту своїх суб'єктивних прав і захищених законом інтересів, а в іншій – створення найбільш сприятливих умов для вирішення спору.

Правила **загальної територіальної підсудності** полягають у тому, що за загальним правилом, позови пред'являються до суду за місцем знаходження відповідача.

Так, позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її перебування.

Позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням (ст. 109 ЦПК України).

Альтернативна підсудність – це підсудність, за якою декілька судів є компетентними розглянути справу. Позов може бути пред'явлений до одного із судів, визначених законом. В даному випадку право вибору підсудності належить позивачу. Альтернативна підсудність є пільговою, вона встановлюється для невеликої категорії справ.

Так, згідно ст. 110 ЦПК позови про стягнення аліментів, про визнання батьківства відповідача, позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача.

Позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. За домовленістю подружжя справа може розглядатися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування будь-кого з них.

Позови про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, завданої внаслідок скоєння злочину, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача, або за місцем завдання шкоди.

Позови, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача.

Позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору.

Позови про відшкодування шкоди, завданої майну фізичних або юридичних осіб, можуть пред'являтися також за місцем завдання шкоди.

Позови, що виникають з діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням.

Позови, що виникають з договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів.

Позови до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його заняття (роботи).

Позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні.

Позови про відшкодування збитків, завданих зіткненням суден, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна.

Позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса, можуть пред'являтися також за місцем його виконання.

Позови Міністерства юстиції України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрованого місця проживання чи перебування, можуть також пред'являтися за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів.

Позивач має право на вибір між кількома судами, яким згідно зі ст. 110 ЦПК підсудна справа, за винятком виключної підсудності, встановленої ст. 114 ЦПК.

Дискреційна підсудність – визначається вищими судами залежно від ситуації.

Так, відповідно до ст. 111 ЦПК підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, за клопотанням позивача визначається ухвалою судді Верховного Суду України. У такому самому порядку визначається підсудність справи про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України.

Відповідно до ст. 108 ЦПК підсудність цивільних справ, у яких однією із сторін є суд або суддя цього суду, визначається ухвалою судді суду вищої інстанції без виклику сторін. Натомість, підсудність справ, у яких однією із сторін є Верховний Суд України або суддя цього суду, визначається за загальними правилами підсудності.

Підсудність за зв'язком справ встановлюється для кількох пов'язаних між собою справ, які підсудні різним судам однієї ланки судової системи.

Підсудність за зв'язком справ визначається необхідністю сумісного розгляду кількох вимог з метою встановлення дійсних обставин справи. Доцільність цього виду територіальної підсудності диктується можливістю зекономити час та більш повно з'ясувати дійсні обставини справи в результаті зосередження фактичного і доказового матеріалу в одному суді.

Позови третіх осіб, незалежно від виду справи і предмета спору, розглядаються у тому ж суді, в якому заявлений позов позивача до відповідача.

Цивільний позов, що витікає з кримінальної справи, розглядається, в основному, одночасно з кримінальною справою. Однак, якщо він не був заявлений чи не був вирішений при провадженні кримінальної справи, то пред'являється в порядку цивільного судочинства за правилами про підсудність, встановленими цивільним процесуальним законодавством.

У той же час цивільний позов у кримінальному процесі зберігає підсудність кримінальної справи, якщо не виділяється у самостійні провадження.

Позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача.

Зустрічний позов незалежно від його підсудності пред'являється в суді за місцем розгляду первісного позову.

Виключна підсудність – встановлена законом підсудність окремих категорій справ одному строго визначеному суду, виключаючи можливість її розгляду будь-яким іншим судом. Ст. 114 ЦПК встановлює **4 правила виключної підсудності** :

1. Позови, що виникають з приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини.

2. Позови про зняття арешту з майна пред'являються за місцезнаходженням цього майна або основної його частини.

3. Позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини.

4. Позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти, пред'являються за місцезнаходженням перевізника.

Перелік позовів, для яких установлена виключна підсудність, розширеному тлумаченню не підлягає. Правила виключної підсудності діють також у випадку пред'явлення кількох позовних вимог, пов'язаних між собою, якщо на одну з них поширюється виключна підсудність (п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»).

4. Наслідки порушення правил про підсудність. Зміна підсудності.

Якщо суддя, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, встановить, що справа не підсудна цьому суду, заява повертається позивачеві для подання до належного суду, про що постановляється ухвала. Ухвала суду разом із заявою та всіма додатками до неї надсилаються позивачеві.

Суд передає справу на розгляд іншому суду, якщо:

- 1) задоволено клопотання відповідача, місце проживання якого раніше не було відоме, про передачу справи за місцем його проживання або місцезнаходженням;
- 2) після відкриття провадження у справі і до початку судового розгляду виявилось, що заяву було прийнято з порушенням правил підсудності.

Якщо після відкриття провадження у справі і до початку судового розгляду (розгляду справи по суті) виявиться, що заяву було прийнято з порушенням правил підсудності, **суд передає справу на розгляд належному суду незалежно від волевиявлення сторін.**

3) після задоволення відводів (самовідводів) неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи;

4) ліквідовано суд, який розглядав справу.

У випадках, встановлених п. 3 і 4, справа передається до суду, найбільш територіально наближеного до цього суду.

Передача справи з одного суду до іншого здійснюється на підставі ухвали суду після

закінчення строку на її оскарження, а в разі подання скарги - після залишення її без задоволення.

Забороняється передавати до іншого суду справу, яка розглядається судом.

Спори між судами про підсудність не допускаються.

Справа, передана з одного суду до іншого в порядку, встановленому ст. 116 ЦПК, повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана.

Тема 9. Процесуальні строки

1. Поняття, значення і види процесуальних строків.
2. Обчислення та закінчення процесуальних строків, наслідки їх пропуску.
3. Зупинення, поновлення та продовження процесуальних строків.

Відповідно до ч. 1 ст. 251 ЦК України строком визначається певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Основний акцент робиться на юридичному факті, тобто дії чи події, які набувають юридичного значення зі спливом строку.

У цивільному процесуальному праві строки особливо актуальні з точки зору оцінки правомірності суб'єктів з погляду на її своєчасність. Тому процесуальний строк найчастіше розуміють як проміжок часу, протягом якого повинні або можуть бути вчинені процесуальні дії судом, учасниками процесу.

За джерелом установлення, процесуальні строки поділяються на два види :

установлені законом. Це усі строки, установлені для суду (судді). Наприклад, строк для відкриття провадження провадження у справі (ч. 4 ст. 122 ЦПК); строк для усунення недоліків в позовній заяві (ст. 121 ЦПК); строк призначення справи для розгляду (ч. 2 ст. 156 ЦПК); строк розгляду справи (ч. 1 ст. 157 ЦПК).

1) *установлені судом.* У тому випадку, коли процесуальні строки не встановлені законом, вони можуть установлюватись судом. До цієї категорії строків застосовується інститут поновлення. Наприклад, строки подання доказів сторонами (ч.1 ст. 131 ЦПК); строки для відкладення розгляду справи, для оголошення перерви у судовому засіданні (ст. 191 ЦПК).

Строки, встановлені законом або судом, обчислюються роками, місяцями і днями, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати.

Перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Строк, обчислюваний роками, закінчується у відповідні місяць і число останнього року строку. Строк, обчислюваний місяцями, закінчується у відповідне число останнього місяця строку. Якщо закінчення строку, обчислюваного місяцями, припадає на такий місяць, що відповідного числа не має, строк закінчується в останній день цього місяця.

Якщо закінчення строку припадає на вихідний, святковий чи інший неробочий день, останнім днем строку є перший після нього робочий день.

Перебіг строку, закінчення якого пов'язане з подією, яка повинна неминуче настати, закінчується наступного дня після настання події.

Останній день строку триває до 24 години, але коли в цей строк слід було вчинити процесуальну дію в суді, де робочий час закінчується раніше, строк закінчується в момент закінчення цього часу.

Строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здано на пошту чи передані іншими відповідними засобами зв'язку.

Зупинення провадження у справі зупиняє перебіг процесуальних строків. Зупинення цих строків починається з моменту настання тієї події, внаслідок якої суд зупинив провадження. Право на вчинення процесуальної дії втрачається із закінченням строку, встановленого законом або судом. Документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, якщо суд за клопотанням особи, що їх подала, не знайде підстав для поновлення або продовження строку.

Суд поновлює або продовжує строк, встановлений відповідно законом або судом, за клопотанням сторони або іншої особи у разі його пропуску з поважних причин.

Питання про поновлення чи продовження пропущеного строку вирішує суд, у якому належало вчинити процесуальну дію або до якого потрібно було подати документ чи доказ. Про місце і час розгляду цього питання повідомляються особи, які беруть участь у справі. Присутність цих осіб не є обов'язковою.

Одночасно з клопотанням про поновлення чи продовження строку належить вчинити ту дію або подати той документ чи доказ, стосовно якого заявлено клопотання. З цих питань судом постановляється ухвала.

Тема 10. Судові витрати

1. Поняття, види витрат та їх значення. Ціна позову.
2. Судовий збір.
3. Витрати, пов'язані з розглядом справи в суді.
4. Розподіл та відшкодування понесених витрат у справі.

Здійснення правосуддя потребує значних матеріальних ресурсів. Джерелом цих ресурсів є кошти державного бюджету України і кошти осіб, які беруть участь у справі. Із державного бюджету фінансується оплата праці суддів, допоміжного персоналу та інші видатки, пов'язані із забезпеченням діяльності кожного суду як такого. Витрати, що виникають у зв'язку із провадженням у конкретній справі несуть сторони та інші особи, які беруть участь у справі. Ці витрати називаються судовими.

Існування інституту судових витрат зумовлене двома основними причинами :

- 1) при організації і здійсненні судової діяльності держава несе значні витрати, обумовлені витрачанням на утримання судової системи і матеріально-технічне забезпечення її функціонування;
- 2) сфера цивільного судочинства характеризується здійсненням процесуальних дій, що вимагають додаткових фінансових витрат, в тому числі і через залучення до участі у справі інших осіб (свідків, експертів).

Судові витрати – це кошти, які спрямовуються на матеріальне забезпечення вчинення комплексу процесуальних дій суду при розгляді справи та затрачаються сторонами при зверненні до суду. Судові витрати – це родове поняття, яке включає два види витрат :

- 1) судовий збір;
- 2) витрати, пов'язані з розглядом справи в суді.

Судовий збір – це грошова сума, що сплачується особою, яка звертається до суду.

Ставки судового збору, коло осіб, які повинні сплачувати судовий збір, та інші питання пов'язані зі сплатою судового збору регулюються Законом України «Про судовий збір».

Так, ст. 1 зазначеного закону визначає судовий збір - як збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів і включається до складу судових витрат.

Платники судового збору - громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи - підприємці, які звертаються до суду.

Судовий збір справляється:

- за подання до суду позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством;
- за подання до суду апеляційної і касаційної скарг на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України;
- за видачу судами документів.

Судовий збір не справляється за подання:

- 1) заяви про перегляд Верховним Судом України судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;
- 2) заяви про скасування судового наказу;
- 3) заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення;
- 4) заяви про поворот виконання судового рішення;
- 5) заяви про винесення додаткового судового рішення;
- 6) заяви про розірвання шлюбу з особою, визнаною в установленому законом порядку безвісно відсутньою або недієздатною, або з особою, засудженою до позбавлення волі на

строк не менш як три роки;

7) заяви про встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;

8) заяви про встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

9) заяви про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

10) заяви про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

11) заяви про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

12) заяви про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;

13) позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а так само незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду;

14) заяви про захист прав малолітніх чи неповнолітніх осіб у разі, якщо представництво їх інтересів у суді відповідно до закону або міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, здійснюють Міністерство юстиції України та/або органи опіки та піклування або служби у справах дітей.

Судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, - у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі.

Судовий збір перераховується у безготівковій або готівковій формі виключно через установи банків чи відділення зв'язку.

За подання позовів, ціна яких визначається в іноземній валюті, судовий збір сплачується у гривнях з урахуванням офіційного курсу гривні до іноземної валюти, встановленого Національним банком України на день сплати.

У разі якщо судовий збір сплачується за подання позовної заяви до суду в розмірі, визначеному з урахуванням ціни позову, а встановлена при цьому позивачем ціна позову не відповідає дійсній вартості спірного майна або якщо на день подання позову неможливо встановити точну його ціну, розмір судового збору попередньо визначає суд з подальшою сплатою недоплаченої суми або з поверненням суми переплати судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом у процесі розгляду справи.

У разі якщо розмір позовних вимог збільшено або пред'явлено нові позовні вимоги, недоплачену суму судового збору необхідно сплатити до звернення до суду з відповідною заявою.

У разі якщо позовну заяву подано після подання заяви про вжиття запобіжних заходів чи заяви про забезпечення доказів або позову, розмір судового збору зменшується на розмір судового збору, сплаченого за подання заяви про вжиття запобіжних заходів чи заяви про забезпечення доказів або позову.

За подання позовної заяви, що має одночасно майновий і немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками, встановленими для позовних заяв майнового та немайнового характеру.

За подання позовної заяви про розірвання шлюбу з одночасним поділом майна судовий збір справляється за розірвання шлюбу і за поділ майна.

За повторно подані позови, що раніше були залишені без розгляду, судовий збір сплачується на загальних підставах. У разі якщо сума судового збору підлягала поверненню у зв'язку із залишенням позову без розгляду, але не була повернута, до повторно поданого позову додається первісний документ про сплату судового збору.

За подання зустрічних позовних заяв, а також заяв про вступ у справу третіх осіб із самостійними позовними вимогами судовий збір справляється на загальних підставах.

У разі вибуття із справи позивача судовий збір сплачується його правонаступником, якщо збір не був сплачений.

У разі роз'єднання судом позовних вимог судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається і перерахунок не здійснюється. Після роз'єднання судом позовних вимог судовий збір повторно не сплачується.

У разі якщо позов подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір обчислюється з урахуванням загальної суми позову і сплачується кожним позивачем пропорційно долі поданих кожним з них вимог окремим платіжним документом.

Судовий збір справляється з урахуванням загальної суми позову також у разі:

- подання позову одним позивачем до кількох відповідачів;
- об'єднання суддею в одне провадження кількох однорідних позовних вимог.

Сплачена сума судового збору повертається за ухвалою суду в разі:

- 1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом;
- 2) повернення заяви або скарги;
- 3) відмови у відкритті провадження у справі;
- 4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям позивача або за його клопотанням);
- 5) закриття провадження у справі.

Враховуючи майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, але не довше ніж до ухвалення судового рішення у справі.

Суд може зменшити розмір судового збору або звільнити від його сплати.

До витрат, пов'язаних з розглядом судової справи, належать:

- 1) витрати на правову допомогу;
- 2) витрати сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду;
- 3) витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз;
- 4) витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи;
- 5) витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення провиклик відповідача.

Ціна позову визначається:

- 1) у позовах про стягнення грошових коштів - сумою, яка стягується;
- 2) у позовах про визнання права власності на майно або його витребування - вартістю майна;
- 3) у позовах про стягнення аліментів - сукупністю всіх виплат, але не більше ніж за шість місяців;
- 4) у позовах про строкові платежі і видачі - сукупністю всіх платежів або видач, але не більше ніж за три роки;
- 5) у позовах про безстрокові або довічні платежі і видачі - сукупністю платежів або видач за три роки;
- 6) у позовах про зменшення або збільшення платежів або видач - сумою, на яку зменшуються або збільшуються платежі чи видачі, але не більше ніж за один рік;
- 7) у позовах про припинення платежів або видач - сукупністю платежів або видач, що залишилися, але не більше ніж за один рік;
- 8) у позовах про розірвання договору найму (оренди) або договору найму (оренди) житла - сукупністю платежів за користування майном або житлом протягом строку, що залишається до кінця дії договору, але не більше ніж за три роки;
- 9) у позовах про право власності на нерухоме майно, що належить фізичним особам на праві приватної власності, - дійсною вартістю нерухомого майна, а на нерухоме майно, що належить юридичним особам, - не нижче його балансової вартості;
- 10) у позовах, які складаються з кількох самостійних вимог, - загальною сумою всіх вимог.

Витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги адвоката або іншого фахівця в галузі права, несуть сторони, крім випадків надання безоплатної правової допомоги.

Граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу встановлюється законом.

Витрати фізичних осіб, пов'язані з оплатою правової допомоги при розгляді судом справ про оголошення померлою фізичної особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй

смертю або дають підстави вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку, або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, несуть юридичні особи, на території яких мав місце нещасний випадок внаслідок таких надзвичайних ситуацій.

Витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту сторін та їх представників, а також найманням житла, несуть сторони.

Стороні, на користь якої ухвалено судові рішення, та її представникові сплачуються іншою стороною добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять. Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять - пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів, найманням ними житла, а також проведенням судових експертиз, несе сторона, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучення спеціаліста, перекладача та проведення судової експертизи.

Кошти на оплату судової експертизи вносяться стороною, яка заявила клопотання про проведення експертизи. Якщо клопотання про проведення експертизи заявлено обома сторонами, витрати на її оплату несуть обидві сторони порівну. У разі неоплати судової експертизи у встановлений судом строк суд скасовує ухвалу про призначення судової експертизи.

Добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять свідкам, спеціалістам, перекладачам, експертам сплачуються стороною, не на користь якої ухвалено судові рішення. Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять - пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати. У такому самому порядку компенсуються витрати на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача.

Якщо у справах окремого провадження виклик свідків, призначення експертизи, залучення спеціалістів здійснюються за ініціативою суду, а також у випадках звільнення від плати судових витрат або зменшення їх розміру, відповідні витрати відшкодовуються за рахунок Державного бюджету України.

Витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, несе сторона, яка заявила клопотання про вчинення цих дій. Якщо клопотання про вчинення відповідних дій заявлено обома сторонами, витрати на них несуть обидві сторони порівну.

Стороні, на користь якої ухвалено рішення, суд присуджує з другої сторони понесені нею і документально підтверджені судові витрати. Якщо позов задоволено частково, судові витрати присуджуються позивачеві пропорційно до розміру задоволених позовних вимог, а відповідачеві - пропорційно до тієї частини позовних вимог, у задоволенні яких позивачеві відмовлено. Якщо сторону, на користь якої ухвалено рішення, звільнено від оплати судових витрат, з другої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, що їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог. Якщо обидві сторони звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Якщо позивача, на користь якого ухвалено рішення, звільнено від сплати судового збору, він стягується з відповідача в дохід держави пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог. У разі залишення позову без задоволення, закриття провадження у справі або залишення без розгляду позову позивача, звільненого від оплати судових витрат, судові витрати, понесені відповідачем, компенсуються за рахунок держави.

Якщо суд апеляційної або касаційної інстанції, не передаючи справи на новий розгляд, змінює рішення або ухвалює нове, суд відповідно змінює розподіл судових витрат.

У разі відмови позивача від позову понесені ним витрати відповідачем не відшкодовуються, а витрати відповідача за його заявою стягуються з позивача. Однак якщо позивач не підтримує своїх вимог унаслідок задоволення їх відповідачем після пред'явлення позову, суд за заявою позивача присуджує стягнення всіх понесених ним у справі витрат з відповідача. Якщо сторони під час укладення мирової угоди не передбачили порядку розподілу судових витрат, кожна сторона у справі несе половину судових витрат.

В інших випадках закриття провадження у справі, а також у разі залишення заяви без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача.

Тема 11. Заходи процесуального примусу

1. Поняття заходів процесуального примусу.
2. Порядок застосування окремих заходів процесуального примусу.

1. Заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства. Заходи процесуального примусу застосовуються судом негайно після вчинення порушення шляхом постановлення ухвали.

Заходами процесуального примусу є:

- 1) попередження;
- 2) видалення із залу судового засідання;
- 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;
- 4) привід.

До однієї особи не може бути застосовано кілька заходів процесуального примусу за одне й те саме правопорушення.

2. До учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій - видалення із залу судового засідання.

У разі повторного вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, перекладачем суд оголошує перерву і надає час для його заміни.

У разі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів для дослідження судом.

В ухвалі про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом зазначаються: ім'я (найменування) особи, у якої знаходиться доказ, її місце проживання (перебування) або місцезнаходження, назва або опис письмового чи речового доказу, підстави проведення його тимчасового вилучення.

Належно викликаний свідок, який без поважних причин не з'явився в судове засідання або не повідомив про причини неявки, може бути підданий приводу через органи внутрішніх справ з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення.

Про привід суд постановляє ухвалу, в якій зазначає ім'я фізичної особи, яка підлягає приводу, місце проживання, роботи чи навчання, підстави застосування приводу, коли і куди ця особа повинна бути доставлена, кому доручається здійснення приводу.

Ухвала про привід у суд передається для виконання до органу внутрішніх справ за місцем провадження в справі або за місцем проживання, роботи чи навчання особи, яка підлягає приводу.

Не підлягають приводу в суд особи, які не можуть бути допитані відповідно до ст. 51 ЦПК, а також малолітні та неповнолітні особи, вагітні жінки, інваліди першої і другої груп, особи, які доглядають дітей віком до шести років або дітей-інвалідів.

Ухвала про привід оголошується свідку особою, яка її виконує.

У разі неможливості приводу особа, яка виконує ухвалу, через начальника органу внутрішніх справ негайно повертає її суду з письмовим поясненням причин невиконання.

Тема 13 : Докази і доказування

1. Мета та зміст цивільного процесуального доказування
2. Поняття та класифікація доказів. Доказові факти.
3. Оцінка доказів.
4. Предмет доказування. Обставини, які не є предметом доказування.
5. Розподіл між сторонами обов'язків по доказуванню.
6. Належність доказів і допустимість засобів доказування.
7. Забезпечення доказів.

У законодавстві України не наведено визначення поняття «доказування», не вирішено однозначно це питання і в теорії цивільного процесу.

Важливим аспектом доказування є його здійснення в процесуальній формі, яка притаманна всьому цивільному судочинству.

Ознаки процесуальної форми доказування :

- 1) законодавча урегульованість. При цьому важливою особливістю законодавчої регламентації доказування є співіснування процесуальних і матеріальних джерел. Наприклад, предмет доказування по конкретним справам, правові презумпції, допустимість доказів і багато чого іншого регулюються нормами матеріального права. Загальні положення про процедуру доказування закріплені в Цивільному процесуальному кодексі України.
- 2) детальність правової регламентації. Як послідовність по доказуванню, так і його зміст докладно регламентуються нормами права.
- 3) універсальність процесуальної форми доказування. Доказування розраховано на весь цивільний процес, на всі його стадії.
- 4) імперативність процесуальної форми доказування. Імперативність характерна для відносин суду й інших суб'єктів доказування. Стосовно до процесуальної форми імперативність означає обов'язковість нормативних розпоряджень для всіх суб'єктів без винятку. Порушення нормативних розпоряджень в області доказування неминуче викликає несприятливі наслідки. підпорядкованість доказування принципам цивільного процесу

Процесуальна форма доказування в суді - це детальна, законодавча урегульованість доказування, яка відрізняється універсальністю, імперативністю і підпорядкованістю принципам цивільного процесу.

Мета доказування – це вирішення цивільної справи або здійснення процесуальної дії на підставі встановлення обставин, що мають значення для справи чи для здійснення процесуальної дії.

У практичній площині **мета** доказування полягає не стільки у встановленні істини, скільки у з'ясуванні, чиї твердження про факти, позивача чи відповідача, найдостовірніші. Пошуки істини у цивільному судочинстві безперспективні.

Мета доказування – переконати суд у достовірності наведених фактів. Вміння переконувати – ось що потрібно в суді»

Стадії доказування :

- 1) визначення предмета доказування по справі;
- 2) збирання доказів (виявлення доказів, їх збирання і представлення в суд);
- 3) дослідження доказів у суді;
- 4) оцінка доказів - можна згрупувати відповідно до стадій цивільного процесу.

1. доказування при підготовці справи. На даній стадії визначаються предмет доказування, виявляються, збираються докази, а потім представляються в суд. На цій стадії вже постає питання про попередню оцінку доказів. Так, згідно ч. 6 п. 4 ст. 130 ЦПК на стадії попереднього судового засідання суд з'ясовує, які докази подані чи подаються на попередньому судовому засіданні кожною стороною для обґрунтування свої доводів чи заперечень щодо невизнаних обставин.

2. дослідження доказів при розгляді справи. Одночасно можуть бути зібрані і відсутні докази, можлива зміна предмета доказування. Але при належній підготовці справи збирання доказів повинно концентруватися на підготовчій стадії. Дослідження доказів супроводжується їхньою оцінкою.

3. остаточний висновок, що відповідає стадії винесення рішення, але може мати місце і раніше. Остаточний висновок відрізняється взаємозв'язком з оцінкою доказів, підкреслює її завершальний характер і участь усіх суб'єктів доказування, а не тільки суду, в оцінці доказів. З цієї причини остаточний висновок - це оцінка доказів не тільки для винесення рішення в справі, але і для укладення мирової угоди, відмови від позову, визнання позову, тобто для всіх способів вирішення існуючої справи.

Стадії цивільного процесуального доказування - це визначені послідовні процесуальні дії суб'єктів доказування, взаємопов'язані зі стадіями цивільного процесу.

Судове доказування охоплює процесуальну та розумову діяльність, діяльність суду та осіб, які беруть участь у справі. Доказування проходить в межах цивільного процесу, тому його учасники є суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин.

Цивільне процесуальне доказування – це процесуально-розумова діяльність осіб, які беруть участь у справі, а також певною мірою і суду по обґрунтуванню обставин справи з метою її вирішення.

Зі ст. 57 ЦПК України можна визначитись з поняттям та основними ознаками доказів у цивільному судочинстві, за якою доказами у цивільній справі є будь-які фактичні дані, що вміщують інформацію про обставини, необхідні для правильного вирішення справи; носії такої інформації – точно визначені засоби доказування, одержання цієї інформації судом здійснюється у порядку, визначеному законом.

Докази у справах - це одержані з передбачених законом і допустимих ним засобів доказування у визначеному порядку будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Доказовий факт - це факти, обставини, що підлягають установленню для вирішення справи.

Установлюються вони за допомогою відомостей (інформації) про них. Ці відомості в обох випадках є доказами по справі.

Визначення доказів через фактичні дані в Цивільному процесуальному кодексі України привело до ототожнювання доказів і фактів.

Ознаки доказів по цивільній справі :

- 1) відомості про факти;
- 2) факти, що підлягають доказуванню для вирішення цивільної справи;
- 3) відомості, отримані з зазначених у законі засобів доказування;
- 4) відомості про факти, отримані в порядку, передбаченому ЦПК.

Класифікація доказів :

1. За характером зв'язку фактичних даних (змісту доказів) з фактами, що підлягають встановленню (з фактами, що підлягають доказуванню), докази поділяються на прямі і побічні. Прямі докази більш вагомі для пізнання, оскільки вони дають можливість зробити однозначний висновок про наявність чи відсутність фактів, що підлягають доказуванню. Прямі докази безпосередньо зв'язані з обставинами, що встановлюються (наприклад, свідцтво про укладення шлюбу - це прямий доказ, що підтверджує наявність відповідного факту). Як правило, прямий доказ має безпосередній, однозначний зв'язок, що встановлює чи спростовує наявність якоїсь обставини. Побічні – характеризуються численністю зв'язків із фактами, що підлягають встановленню, тому в процесі пізнання дають можливість зробити декілька вірогідних висновків про них. У цьому випадку з доказу складно зробити однозначний висновок про наявність чи відсутності обставини, можна лише припускати декілька висновків. Для підтвердження обставини недостатньо послатися лише на один побічний доказ. Отже, у доказовій діяльності, у процесі пізнання істини вони спричиняють труднощі.

2) За джерелом формування докази поділяються на особисті і речові : письмові і речові докази в сукупності називають речовими, а показання свідків і пояснення осіб, що беруть участь у справі, висновок експерта - особистими доказами. Особисті докази відрізняються від матеріальних, оскільки останні не повинні мати особистих ознак, а з цього має випливати висновок про їх більшу об'єктивність. Особисті докази завжди несуть на собі відбиток особистості, що сприймала події, а потім відтворювала їх у суді, що також необхідно враховувати при оцінці доказів. С.В. Курылев виділяв ще один вид доказів - змішані; до них він відносив висновки експертів.

3) За процесом формування докази підрозділяються на первинні і похідні. Первинні докази (першоджерела, безпосередні) – формуються під безпосереднім впливом фактів, які підлягають встановленню (безпосередніх фактів), від носія інформації (джерела доказів). Наприклад, це відомості, що містяться в показаннях свідка-очевидця, оригінал правочину, неякісний товар тощо. Похідні докази – відтворюють (копіюють) дані, одержані від інших джерел, тобто формуються під впливом опосередкованих джерел. Так, показання свідка, дані зі слів очевидця, копія договору, фотографія неякісного товару - це приклади похідних доказів. Первісний доказ має велику вірогідність, ніж похідний.

Значення класифікації у тому, що вона розкриває процес формування доказів і цим сприяє правильному веденню їх дослідження і оцінці в процесі судового розгляду цивільної справи.

Засіб доказування – це передбачена законом форма відомостей про обставини, які мають

значення для вирішення спору; це джерело, в якому зафіксовано зміст доказу.

Такими засобами можуть бути :

- Пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків. Засобом доказування вважають не будь-які пояснення сторін, як це було за ЦПК в редакції 1963 р., а лише ті, які одержані під час допиту цих осіб як свідків;
- Показання свідків – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини;
- Письмові докази – будь-які документи, акти, довідки, листування службового або особистого характеру або витяги з них, що містять відомості про обставини, які мають значення справи;
- Речові докази – предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи. Речовими доказами є також магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи;
- Висновок експерта – докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обгрунтовані відповіді на запитання, задані судом.

Процесуально-правовими гарантіями правильної оцінки доказів судом є правила, сформульовані в ст. 212 ЦПК. Відповідно до них суд оцінює докази :

- 1) за своїм внутрішнім переконанням;
- 2) на підставі всебічного, повного, об'єктивного та безпосереднього дослідження наявних у справі доказів;
- 3) жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення;
- 4) оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.
- 5) керуючись законом;

Суд має усувати все, що не має істотного значення для справи (ст. 160 ЦПК); суд може усувати протиріччя в доказах (ч. 12 ст. 180 ЦПК).

Оцінка доказів може бути рекомендаційною (тобто виходити від осіб, які приймають участь у справі) і владною (оцінка доказів судом).

Оцінка доказів – це складна процесуальна та одночасно розумова діяльність суду, а також осіб, які приймають участь у справі, і яка має місце на всіх стадіях цивільного процесу.

Предмет доказування – це юридична категорія, на пізнання якої спрямована вся доказова діяльність суду і осіб, які беруть участь у справі. Аналіз статей 57, 60 ЦПК дає можливість зробити висновок, що предметом доказування є:

- обставини, якими позивач обгрунтовує свої вимоги, (підстава позову);
- обставини, якими відповідач обгрунтовує свої заперечення (підстави заперечення);
- інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

За визначенням ч. 1 ст. 179 ЦПК України предметом доказування під час судового розгляду є факти, які обгрутовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи (причини пропуску строку позовної давності) і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Необхідний склад фактів предмета доказування визначається на підставі норм матеріального права, якими врегульовані спірні правовідносини.

Відповідно до ст. 61 ЦПК не потребують доказування обставини:

1. визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Визнання – це повідомлення стороною чи іншими особами, які беруть участь у справі, обставин, що підтверджують наявність чи відсутність фактів, які за законом мають доводити друга сторона чи інші особи.

Визнання здійснюється у попередньому або у судовому засіданні шляхом надання суду відповідних пояснень. Не вважається визнанням обставин мовчання.

2. загальновідомі;

3. преюдиційні факти – це факти, встановлені рішенням чи вироком суду, що набрали законної сили.

Так, обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини.

Вирок у кримінальній справі, що набрав законної сили, або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок або постанову суду, з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою.

Преюдиційність ґрунтується на правовій властивості законної сили судового рішення і визначається його суб'єктивними і об'єктивними межами, за якими сторони та інші особи, які брали участь у справі, а також їх правонаступники не можуть знову оспорювати в іншому процесі встановлені судовим рішенням у такій справі правовідносини.

Суб'єктивними межами є те, що у двох справах беруть участь одні й ті самі особи чи їх правонаступники, чи хоча б одна особа, щодо якої встановлено ці обставини. Об'єктивні межі стосуються обставин, встановлених рішенням чи вирокком суду.

Преюдиційні обставини не потребують доказування, якщо одночасно мають місце такі умови :

- 1) обставина встановлена рішенням суду.
- 2) рішення суду набрало законної сили;
- 3) у справі беруть участь ті самі особи, які брали участь у попередній справі.

Кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі і щодо яких у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, виникає спір. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях.

Належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування.

Належними будуть вважатися докази, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення сторін або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Вони мають входити до складу підстав позову або підстав заперечень проти нього і характеризуватися значущістю фактів для визначення спірних правовідносин та зумовленістю цих фактів нормами матеріального права.

Сторони мають обґрунтувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень. Проте, остаточно питання про належність доказів вирішується судом, який повинен регулювати процес формування доказів, необхідних для обґрунтування судового рішення.

Суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом.

Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування.

Наприклад, у разі порушення вимог ч. 2 ст. 165 ЦПК щодо заборони спілкування свідків, які допитані судом, із свідками, яких ще не допитано, суд може прийняти рішення про недопустимість показань цих свідків.

Відповідно до ст. 218 ЦК у разі недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, рішення суду у справі з приводу заперечення однією із сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин не може ґрунтуватися на свідченнях свідків. Однак можна доводити письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами.

Забезпечення доказів – це процесуальна дія суду, яка вчиняється за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, якщо вони вважають, що подання потрібних доказів є неможливим або у них є складнощі в поданні цих доказів.

Перелік осіб, які можуть звертатися до суду з клопотанням про забезпечення доказів, способи забезпечення доказів, вимоги до заяви про забезпечення доказів та процедура її розгляду визначаються ст.ст. 133-135 ЦПК України.

Тема 14 : Позовна заява. Відкриття провадження

1. Поняття позову і його елементи
2. Види позовів. Право на позов
3. З'єднання і роз'єднання позовів
4. Забезпечення позову

Поняття позову нерозривно пов'язане з поняттям позовного судочинства, в порядку якого здійснюється захист порушеного або оскарженого права.

Оскільки особа, яка вважає себе власником порушеного або оскарженого права, звертаючись до суду, шукає у суді захисту порушеного права і просить суд розглянути спір, що виник, з порушником права в передбаченому законом процесуальному порядку, то звернення даної особи до суду одержало назву позову, а провадження за цим зверненням - позовного провадження.

Позовній формі захисту властива не тільки форма звернення до суду, але і порядок звернення до суду, а також однаковий порядок розгляду спору. У цьому і полягають процесуальні гарантії права на судовий захист.

Саме поняття позову традиційно є одним із найбільш спірних питань у процесуальній науці.

Критичний аналіз різних думок щодо поняття позову підводить до висновку про необхідність визначення позову як вимоги заінтересованої особи про захист свого або чужого права або охоронюваного законом інтересу. Саме таке визначення поняття позову відповідає вимозі єдності та універсальності позову як засобу судового захисту прав і законних інтересів. Позов як вимога про судовий захист не може існувати удвох своїх іпостасях: процесуальній та матеріально-правовій. У цьому випадку автори змішують такі поняття як позов і право на позов. Право на позов на відміну від позову дійсно може існувати як у процесуальному, так і в матеріально-правовому сенсі. Позов же як вимога про захист є єдиним і неподільним поняттям незалежно від того, хто використовує цей процесуальний інструмент.

Необхідність вироблення єдиного і універсального поняття позову обумовлена єдністю кінцевої мети, що переслідують особи, які звертаються до суду з вимогою про захист, а також єдністю підстави такої вимоги.

Таким чином, поняття позову не може змінюватися залежно від того, хто звертається з вимогою про судовий захист. Позов - єдиний та універсальний засіб судового захисту як свого, так і чужого права (інтересу).

Позов - це вимога заінтересованої особи, що впливає зі спірних матеріальних правовідносин, про захист свого або чужого права або законного інтересу, що підлягає розгляду та вирішенню у встановленому законом порядку.

Визначення позову як вимоги про захист порушеного або оскарженого права або охоронюваного законом інтересу дає можливість сформулювати істотні ознаки позову і позовної форми процесу. Для нього характерні:

наявність матеріально-правової вимоги, що впливає з порушеного або оскаржуваного права;

розгляд і вирішення цієї вимоги у встановленому законом процесуальному порядку;

наявність спору про право або законний інтерес;

наявність двох наділених законом рівними процесуальними правами сторін із протилежними матеріально-правовими інтересами;

наявність сторін, що сперечаються, і третьої, не заінтересованої у вирішенні справи особи, передбачає змагальність і рівне правове положення тих, хто змагається. Із цього випливає, що позовна форма процесу - це форма змагальна. І навпаки, будь-яка змагальна форма процесу - форма позовна.

Елементи позову. Як і у будь-якому складному явищі, у позові прийнято виокремлювати його складові частини - елементи позову. Елементи позову визначають його внутрішні специфічні ознаки, містять інформацію про суб'єктивне право, що потребує, на думку позивача, судового захисту, про фактичні обставини, на яких ґрунтується подана вимога.

Позов як вимога про захист складається з трьох елементів: предмета, підстави та змісту.

Предмет позову - це матеріально-правова вимога, заявлена позивачем в суд до відповідача щодо усунення допущеного відповідачем порушення суб'єктивного права позивача. Звідси і саме поняття позову повинно включати одночасно матеріально-правову вимогу як його зміст і процесуальну

форму вираження в їхній нерозривній єдності. Однак предмет позову не слід змішувати з певним речовим предметом спору, наприклад, конкретним об'єктом нерухомості, коштами тощо.

В юридичній літературі неодноразово вказувалося на відмінності у фактах, що надаються в обґрунтування того або іншого виду позову. Вимога заінтересованої особи про підтвердження судом існування певних матеріальних правовідносин, що пов'язують сторони, повинна ґрунтуватися на правоформуючих юридичних фактах; вимога про підтвердження відсутності певних матеріальних правовідносин, що пов'язують сторони, - на правоперешко-дживальних (правопоглинаючих) юридичних фактах. Якщо позивач хоче через суд спонукати відповідача зробити певну дію або утриматися від певних дій, він повинен покласти в основу своїх вимог факти, з якими пов'язується виникнення спірного права й приналежність його позивачеві, факти, з якими пов'язується наявність у відповідача кореспондуючого обов'язку, і факти невиконання даного обов'язку відповідачем. При заяві вимоги про встановлення нових, зміну або припинення існуючих правовідносин між позивачем і відповідачем позивач повинен послатися на юридичні факти, з якими законодавство пов'язує можливість виникнення, зміни або припинення правовідносин, а також можливість реалізації права на здійснення перетворення правовідносин у судовому порядку.

Так, предметом позову про розірвання шлюбу є припинення шлюбних правовідносин. Предметом позову про відновлення незаконно звільненого працівника на роботі є визнання звільнення незаконним і відновлення посади, що існувала до порушення права.

Підстави позовів/ - це обставини, що вказуються позивачем, з якими позивач, як з юридичними фактами, пов'язує свою матеріально-правову вимогу або правовідносини в цілому, що складають предмет позову.

Факти, що входять до підстав позову, традиційно у процесуальному праві поділяють на три групи: факти, які безпосередньо створюють право, тобто ті, що свідчать про наявність у позивача спірного матеріального права, за захистом якого він звертається до суду; факти активної та пасивної легітимації, що вказують на зв'язок відповідно позивача і відповідача із спірними матеріально-правовими відносинами; факти приводу до позову, що є причиною звернення до суду (порушення суб'єктивного права позивача або втрата цим правом визначеності внаслідок дій відповідача).

Коло фактів, що входять до підстав позову, вказується позивачем у позовній заяві. Якщо позивач неповно вказав ці факти, суд має право запропонувати йому доповнити підстави позову, надати докази на підтвердження наявності або відсутності тих юридично значущих фактів, на які позивач не вказав через свою правову непоінформованість або з інших причин. В кінцевому результаті належне коло фактів, що входять до підстав позову, визначається нормою матеріального права, що підлягає застосуванню у справі.

Зміст позову - це та дія суду, про здійснення якої просить позивач при зверненні за захистом порушених або оскаржуваних прав. Зміст позову визначається позивачем виходячи зі способу судового захисту, передбаченого законом. Позивач може просити суд визнати за ним певне право, зобов'язати відповідача зробити певні дії, підтвердити або спростувати існування певних правовідносин, відновити стан, що існував до порушення права, та ін.

Сторони позову не є елементом позову, зі зміною суб'єктивного складу сторін істотність самого позову не змінюється.

Відокремлення елементів позову має не тільки теоретичне, але й велике практичне значення. По-перше, елементи позову індивідуалізують позов, дозволяють його відмежувати від інших подібних позовів або встановити тотожність позовів. По-друге, виділення елементів позову необхідно для здійснення судом контролю за реалізацією позивачем свого процесуального права на зміну позову. По-третє, підстава позову визначає предмет доказування у справі, встановлюючи межі обов'язку позивача по доказуванню фактів, на які він посилається в обґрунтування своїх вимог. По-четверте, предмет і підстави позову визначають межі судового розгляду та судової діяльності. Суд розглядає справу лише в межах заявленої позовної вимоги. Проводити за власною ініціативою судовий розгляд і прийняти рішення відносно незаявленої вимоги суд має право лише у випадках, передбачених законом.

Види позовів. Позови класифікуються за трьома підставами: 1) за предметом позову - процесуально-правова класифікація; 2) за об'єктом захисту - матеріально-правова класифікація; 3) за характером інтересу, що захищається.

За процесуально-правовим критерієм позови класифікуються на позови про присудження, про визнання, перетворювальні позови.

Позовом про присудження позивач вимагає від суду зобов'язати відповідача виконати певну дію або утриматися від вчинення дії.

Звернення до суду за захистом права у вигляді присудження звичайно викликано тим, що боржник заперечує право позивача, не виконуючи своїх обов'язків. Внаслідок спору право втрачає визначеність; його не можна примусово здійснити доти, доки не буде встановлено, чи існує дійсно оскаржуване право і який його зміст. Це питання вирішується судом. Примусове виконання обов'язку боржником є кінцевою метою позову про присудження. Тому позови про присудження називають також "виконавчими позовами".

Таким чином, позов про присудження - це позов, спрямований на примусове виконання підтвердженого судом обов'язку відповідача. Позивач вимагає не тільки визнання за ним певного суб'єктивного права, але і примушення відповідача до здійснення конкретних дій на свою користь.

Позови про присудження служать примусовому здійсненню матеріально-правових обов'язків, які не виконуються добровільно або виконуються неналежним чином.

Захист інтересу у визначеності права може бути досягнутий судовим визнанням того, що спірні правовідносини в тому або іншому певному змісті або обсязі дійсно існують або не існують. Цій меті служать позови про визнання.

Предметом позову про присудження є право позивача вимагати від відповідача певної поведінки у зв'язку з невиконанням ним відповідного обов'язку добровільно.

Підставами позову про присудження є, по-перше, факти, з якими пов'язане виникнення самого права; по-друге, факти, з якими пов'язане виникнення права на позов: настання строку, від-кладальної умови, порушення права.

Зміст позову про присудження виражається у вимозі позивача до суду про примушення відповідача до здійснення певних дій; вона виражена у прохальному пункті позовної заяви: стягнути зарплату, відновити на роботі, виселити та ін.

Позовом, про визнання є вимога, спрямована на підтвердження судом існування або відсутності певних правовідносин. Оскільки рішенням суду у цих позовах встановлюється існування або відсутність спірних правовідносин, дані позови називають також "установлювальними позовами".

Існує два різновиди установлювальних позовів: позитивні позови про визнання та негативні позови про визнання. Позитивний позов про визнання спрямований на встановлення факту існування спірних прав і юридичних обов'язків, тобто правовідносин, що пов'язують сторони, між якими виник спір (позивача й відповідача). Негативний позов про визнання спрямований на встановлення факту відсутності суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, тобто правовідносин, що пов'язують сторони (позивача і відповідача).

Предметом позову про визнання в більшості випадків є правовідносини між позивачем і відповідачем.

Підставами позитивного позову про визнання є факти, з якими позивач пов'язує виникнення спірних правовідносин (наприклад, проживання протягом тривалого строку як член сім'ї наймача). Підстави негативного позову про визнання утворюють факти, внаслідок яких спірні правовідносини, за ствердженням позивача, не могли виникнути (наприклад, відсутність нотаріально оформленого договору у випадках, коли таке оформлення, відповідно до закону або за згодою сторін, необхідно для дійсності угоди).

Зміст позову про визнання - вимога до суду ухвалити рішення про визнання наявності або відсутності правовідносин, вказаних позивачем (визнати угоду недійсною, визнати право на житлову площу тощо).

Отже, між цивільного позову про присудження та позовом про визнання існують значні відмінності як за змістом, предметом та підставами, так і за призначенням. Але загальною рисою для них є те, що обидва позови спрямовані на судове підтвердження прав і обов'язків у тому вигляді та змісті, в якому вони склалися та існували до процесу і незалежно від нього.

Перетворювальні позови - це позови, спрямовані на зміну або припинення існуючих з відповідачем правовідносин. Судове рішення в такому разі виступає як юридичний факт матеріального права, що змінює структуру матеріальних правовідносин, наприклад, позов про зміну умов договору.

Предметом перетворювального позову служить право позивача одностороннім волевиявленням припинити або змінити правовідносини (наприклад, вимагати розірвання шлюбу, договору).

Підстави перетворювального позову складають факти подвійного значення: а) факти, з якими пов'язане виникнення правовідносин, що підлягають зміні або припиненню; б) факти, з якими пов'язана можливість здійснення перетворювального повноваження на зміну або припинення правовідносин.

Змістом перетворювального позову є вимога до суду ухвалити рішення про припинення або зміну правовідносин (про розірвання шлюбу, розділ спільного майна).

Таким чином, розглядаючи перетворювальний позов і ухвалюючи по ньому перетворювальне рішення, суд не створює нових прав, а захищає право позивача на зміну або припинення існуючих правовідносин, що за законом не може бути здійснене без рішення суду. При цьому можливі два випадки: 1) правовідносини можуть бути змінені або припинені тільки судом; 2) необхідність звернення до суду викликана відсутністю згоди однієї зі сторін на зміну або припинення правовідносин.

За характером інтересу, що захищається, позови поділяються на особисті; для захисту державних і публічних інтересів; для захисту інтересів інших осіб. Дана класифікація заснована на з'ясуванні питання про вигодонабувача за позовом, характері інтересів, що захищається ним.

Особисті позови спрямовані на захист власних інтересів позивача, коли він сам є й учасником спірних матеріальних правовідносин, і безпосереднім вигодонабувачем.

Позови щодо захисту державних і публічних інтересів спрямовані на захист в основному майнових прав держави або інтересів суспільства, коли неможливо виділити конкретного вигодонабувача (наприклад, позов прокурора в інтересах держави).

Позови щодо захисту інтересів інших осіб спрямовані на захист не самого позивача, а інших осіб у тих випадках, коли позивач згідно з законом уповноважений на порушення справи в їхніх інтересах (наприклад, позови органів опіки та піклування щодо захисту прав неповнолітніх дітей).

Велике практичне значення має класифікація позовів за матеріально-правовою ознакою.

У судовій практиці прийняте виокремлення справ за окремими категоріями матеріально-правових відносин: сімейних, трудових, житлових, та ін.

Матеріально-правова класифікація позовів покладена в основу судової статистики, що показує динаміку різних категорій цивільних справ. Дані цієї статистики можуть бути використані для вдосконалення судової діяльності.

Матеріально-правова класифікація застосовується також для наукових досліджень матеріально-правових і процесуальних особливостей цивільних справ.

Залежно від того, чи є об'єктом порушеного права (інтересу) благо, що піддається грошовій оцінці, позови поділяються на майнові та немайнові. Дана класифікація позовів має практичне значення при визначенні розміру судового збору.

Майновий позов - це вимога про захист права або інтересу, об'єктом якої виступає благо, що піддається грошовій оцінці. Це означає, що будь-який майновий позов має ціну, тому розмір судового збору визначається у відсотковому відношенні до ціни позову.

Немайновий позов - це вимога про захист права або інтересу, об'єктом якої виступає благо, що не піддається грошовій оцінці. Отже, немайновий позов не має ціни, тому розмір судового збору визначається в кратному відношенні до встановленого законом неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Згідно з ч.1 ст. 126 ЦПК суддя під час відкриття провадження у справі, підготовки справи до судового розгляду або суд під час її розгляду мають право постановити ухвалу про об'єднання в одне провадження кількох однорідних позовних вимог за позовами одного й того самого позивача до одного й того самого відповідача чи до різних відповідачів або за позовом різних позивачів до одного й того самого відповідача.

Варто розрізняти суб'єктивне та об'єктивне об'єднання позовів.

Під суб'єктивним розуміють об'єднання в одне провадження декількох позовів між різними особами. Суб'єктивне об'єднання позовів не що інше, як процесуальна співучасть.

Суб'єктивне об'єднання позовів характеризується множинністю осіб на стороні позивача або відповідача або на тій й іншій стороні і відповідно декількома позовними вимогами (об'єднання по суб'єктам).

Об'єктивним є об'єднання в одне провадження позовів, при яких позивачем і відповідачем є ті самі особи. Іншими словами, в одне провадження поєднуються матеріально-правові вимоги (об'єднання по об'єктах), наприклад, у випадку, коли наймодавець пред'являє до наймача вимогу про

виселення, вимогу про заборгованість по квартирній платі та вимогу про стягнення вартості поточного ремонту житлового приміщення, обов'язок провадження якого покладений на наймача. Розгляд кількох пов'язаних між собою вимог в одному процесі сприяє найбільш повному, швидкому та правильному вирішенню справи, усуває можливість винесення суперечливих судових рішень. У деяких випадках закон прямо передбачає об'єднання позовів. Так, при ухваленні рішення щодо позову про позбавлення батьківських прав суд одночасно розв'язує питання про стягнення аліментів. У практиці вважається недоцільним об'єднання позовів щодо спорів, які виникають із правовідносин, що належать до різних галузей права, особливо якщо їх розгляд пов'язаний з різними методами дослідження або переслідує різні соціальні завдання. Наприклад, не можуть бути об'єднані позови про поновлення на роботі і про відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, пред'явлені до однієї і тієї самої організації.

При об'єднанні позовів кожний з них зберігає самостійне значення. Отже, по кожному позову суд повинен дати відповідь, виклавши та мотивувавши її у спільному рішенні.

Закон передбачає також можливість роз'єднання позовів. Залежно від обставин справи суддя чи суд мають право постановити ухвалу про роз'єднання кількох поєднаних в одному провадженні вимог у самостійні провадження, якщо їх спільний розгляд ускладнює вирішення справи (ч.2 ст.126 ЦПК).

Питання про об'єднання та роз'єднання позовів вирішується одноособово суддею, а також може бути вирішено і колегіальним складом суду, якщо необхідність спільного або роздільного вирішення справ виникає у судовому засіданні. При цьому враховуються повнота матеріалу, економія в його наданні та дослідженні, однакове вирішення правових питань і інші міркування, пов'язані із правильним і своєчасним вирішенням справи.

Забезпечення позову — це вжиття судом, в провадженні якого знаходиться справа, заходів щодо охорони матеріально-правових інтересів позивача, які гарантують за його позовом про присудження реальне виконання позитивно прийнятого рішення. Такий інститут цивільно-процесуального законодавства передбачений з метою попередження несумлінних дій відповідача, який може, наприклад, сховати або продати майно, тобто з метою усунення утруднення або неможливості виконання рішення.

Можливість **забезпечення цивільного позову** передбачена ст. 151 Цивільного кодексу України. Так, згідно останньої суд за заявою осіб, які беруть участь у справі, може вжити, передбачені ЦК України, заходи забезпечення позову. Заява про забезпечення позову

У заяві про забезпечення позову повинні бути зазначені причини, у зв'язку з якими потрібно забезпечити позов, вид забезпечення позову, який належить застосувати, з обґрунтуванням його необхідності, а також інші необхідні відомості. Забезпечення позову може мати місце на будь-якій стадії розгляду справи. Умовою його застосування є наявність ситуації, коли невжиття заходів забезпечення може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду.

Законодавством також передбачено можливість забезпечення позову ще до подання позовної заяви з метою запобігання порушенню права інтелектуальної власності. До такої заяви додаються документи та інші докази, які підтверджують, що саме ця особа є суб'єктом відповідного права інтелектуальної власності і що її права можуть бути порушені у разі невжиття заходів забезпечення позову.

У випадку подання зазначеної заяви до подання позовної заяви – заявник повинен подати останню протягом десяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення позову. Якщо ж заявник цього не зробить (або позовна заява буде повернута чи відмовлено у відкритті провадження у справі) — вжиті заходи скасовуються.

Види (заходи) забезпечення позову

Статтею 152 ЦК України до видів забезпечення позову віднесені: накладення арешту на майно або грошові кошти, що належать відповідачеві і знаходяться у нього або в інших осіб; заборона вчиняти певні дії; встановлення обов'язку вчинити певні дії; заборона іншим особам здійснювати платежі або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання; зупинення продажу арештованого майна, якщо подано позов про звільнення майна з-під арешту; зупинення стягнення на підставі виконавчого документа, який оскаржується боржником у судовому порядку; передача речі, яка є предметом спору, на зберігання іншим особам.

Крім того, за необхідності суд може застосувати й інші види забезпечення позову, а також і кілька видів одночасно. Однією з головних вимог застосування цього інституту цивільно-процесуального законодавства є співмірність із заявленими позивачем вимогами.

Така співмірність має виключати можливість, наприклад, накладення арешту на будинок при розгляді судового спору щодо 500 гривень. Законом заборонено накладати арешт при забезпечення позову на заробітну плату, пенсію, стипендію, допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яка виплачується у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною), вагітністю та пологами, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на допомогу, яка виплачується касами взаємодопомоги, благодійними організаціями, а також на вихідну допомогу, допомогу по безробіттю.

Проте, навіть на такі соціальні виплати може накладатися арешт по справам щодо стягнення аліментів, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, про відшкодування збитків, завданих злочином.

Розгляд заяви про забезпечення позову

Заява про забезпечення позову розглядається судом, у провадженні якого перебуває справа, в день її надходження (подана до подання позовної заяви - не пізніше двох днів) без повідомлення відповідача та інших осіб, які беруть участь у справі.

Розглянувши таке питання, суд постановляє ухвалу, копія якої надсилається заявнику та заінтересованим особам негайно після її постановлення. Така ухвала суду може бути оскаржена, проте це не зупиняє її виконання.

Крім того, **заходи забезпечення позову можуть бути скасовані** самим судом, який розглядає справу. Якщо у задоволенні позову буде відмовлено, провадження у справі закрито або заяву залишено без розгляду, вжиті заходи забезпечення позову застосовуються до набрання судовим рішенням законної сили. Проте суд може одночасно з ухваленням судового рішення або після цього постановити ухвалу про скасування заходів забезпечення позову.

Тема 14 : Стадії та судовий розгляд

1. Поняття і значення стадій судового розгляду
2. Підготовча стадія судового розгляду
3. Розгляд справи по суті. Зміст і винесення рішення
4. Поняття та види рішень
5. Апеляційна та касаційна стадія розгляду

1. Цивільний процес по будь-якій справі послідовно проходить кілька етапів, які іменуються стадіями процесу.

Під стадією цивільного процесу слід розуміти певну сукупність процесуальних правовідносин, об'єднаних однією метою процесуальної (порушення справи в суді, підготовка справи до судового розгляду, судовий розгляд тощо). При цьому процесуальна мета досягається лише тоді, коли в результаті здійснення певних процесуальних дій в порядку, встановленому ЦПК, створюються необхідні умови для переходу справи з однієї стадії процесу в іншу стадію процесу.

2. Перша стадія цивільного процесу - це порушення цивільної справи в суді. Зацікавлені особи звертаються до суду з позовом (заявою, скаргою) за захистом своїх суб'єктивних прав або за захистом прав інших осіб. Однак подача заяви автоматично справи ще не збуджує. Щоб процес виявився розпочатим, необхідно прийняття суддею рішення. Таким чином, порушення справи в суді залежить від двох чинників: по-перше, від волі зацікавленої особи; по-друге, від волі судді, який має право на підставі ст. 245 і 246 ЦПК відмовити в порушенні справи. Справа порушується прийняттям суддею заяви до свого провадження (ст. 244 ЦПК).

Друга стадія - підготовка справи до судового розгляду. Після прийняття заяви суддя при активній участі всіх зацікавлених осіб повинен провести підготовку справи до судового розгляду, мета якої полягає в тому, щоб забезпечити своєчасне і правильне вирішення справи в судовому засіданні. Суддя, визнавши справу підготовленим, виносить ухвалу про призначення справи до судового розгляду, сповіщає юридично зацікавлених в результаті справи особа часу і місця розгляду справи. Дана стадія процесу регулюється ст. 260-265 ДП К.

Третя стадія - судовий розгляд. Це ключова стадія процесу, в якій справа вирішується по суті і, як правило, закінчується винесенням судового рішення (у деяких випадках справа закінчується без винесення судового рішення). У даній стадії процесу суд першої інстанції безпосередньо заслуховує

пояснення сторін та інших юридично заінтересованих у результаті справи осіб, показання свідків, пояснення фахівців, висновки експертів, оглядає речові докази, оголошує письмові докази і протоколи, досліджує інші докази (ст. 266-334 ЦПК).

Четверта стадія - касаційне оскарження і опротестування судових рішень і ухвал, що не вступили в законну силу. Мета цієї стадії процесу полягає в тому, щоб перевірити законність і обґрунтованість ухвал судів першої інстанції за скаргами зацікавлених осіб чи за протестом прокурора. Порушення касаційного провадження має місце за ініціативою зацікавлених осіб (ст. 399-435 ЦПК).

П'ята стадія перегляд у порядку нагляду судових рішень, ухвал і постанов, що вступили в законну силу. Ця стадія носить винятковий характер: її виникнення залежить тільки від принесення протестів посадовими особами суду або прокуратури, зазначеними в законі. Протести в порядку нагляду підлягають розгляду в судах наглядової інстанції (ст. 436-451 ЦПК).

Шоста стадія перегляд за нововиявленими обставинами судових рішень, ухвал і постанов, що вступили в законну силу. Дана стадія процесу виникає тільки в тих випадках, коли цивільно-правовий спір був вирішений судом без урахування істотних для справи обставин, які існували на момент розгляду справи, але не були і не могли бути відомі заявникові (ст. 452-458 ЦПК).

Сьома стадія - виконання судових постанов і інших актів. На цій стадії процесу зобов'язана особа (боржник) вчиняє добровільно або під примусом дії, необхідні для виконання постанови чи іншого акта (ст. 459-540).

Такі стадії цивільного процесу. У навчальній літературі пропонується і інший перелік стадій цивільного процесу.

4. Кожна стадія цивільного процесу переслідує певну мету (наприклад, вирішити справу по суті в суді першої інстанції - III стадія; перевірити законність і обґрунтованість судових рішень і ухвал, що не вступили в законну силу, в касаційному порядку - IV стадія і т. д.).

Цивільну справу не обов'язково має проходити всі стадії процесу. Так буває лише у виняткових випадках. Перші три стадії процесу, як правило, проходить кожна цивільна справа. Інші стадії процесу цивільна справа проходить лише у випадках, коли, наприклад, зацікавлена особа подає касаційну скаргу на рішення суду, коли боржник не виконує в добровільному порядку судові рішення і т. д.

Підготовча стадія судового засідання. Мета підготовчої частини судового засідання — встановити можливість розгляду справи в даному засіданні, вирішити питання, які мають попереднє значення для другої частини судового розгляду справи. Розгляд справи відбувається в залі суду, усно і при незмінному складі суддів. Керує судовим засіданням голова суду або суддя. Права та обов'язки головуєчого викладені в ст. 162 ЦПК України. Секретар судового засідання доповідає судові, хто з викликаних осіб з'явився, чи вручені повістки особам, котрі не з'явилися, та які є відомості про причини їх неявки. Перевірка і повідомлення даних про явку учасників процесу забезпечують суду можливість зробити правильний висновок про необхідність виконання тих чи інших процесуальних дій. Заслухавши секретаря, суд встановлює особи тих, хто з'явився. Якщо у справі бере участь перекладач, то йому пояснюють його права й обов'язки. Він попереджається також про кримінальну відповідальність за здійснення завідомо неправильного перекладу. До обов'язків перекладача входить переклад усіх процесуальних дій суду, кожного пояснення і заяви учасників справи. Переклад повинен здійснюватись повно і точно. Скорочений переклад навіть окремих процесуальних дій не допускається. Свідки видаляються із залу судового засідання у відведену для них кімнату до вирішення питань про відвід суддів і про можливість вирішення справи без осіб, що не з'явилися. Такий порядок має за мету усунути можливість впливу на показання свідків таких обставин, як вирішення судом питань по суті справи, а також пояснень сторін та інших учасників справи. Головуючий роз'яснює учасникам справи їх право заявляти відводи. Після вирішення питання про відводи сторонам та іншим учасникам справи пояснюються їх права та обов'язки (ст. 170 ЦПК). Особи, які беруть участь у справі, можуть заявляти клопотання перед судом щодо процесуальних дій, які вони вважають за необхідне здійснити (про заміну неналежної сторони, притягнення до справи третіх осіб, витребування нових доказів і т. п.). Розглянути справу повно і винести законне рішення можна лише за умови, що в судовому засіданні візьмуть участь усі учасники процесу. В ст. 172 ЦПК (зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до статей 172, 173 і 229 Цивільного процесуального кодексу України» від 17 лютого 2000 р.) перелічені наслідки неявки в судові засідання особи, яка бере участь у справі. Залежно від причин неявки

особи розгляд справи може бути відкладено, або заява може бути залишена без розгляду (ст.ст. 172, 174, 175, 176 ЦПК). Відкладаючи розгляд справи, суд виносить ухвалу, в якій вказує причини відкладення, заходи, яких необхідно вжити для усунення цих причин, та день нового судового засідання. Розгляд справи після її відкладення починається спочатку. У цій же частині судового засідання пояснюються права та обов'язки експерта, він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від виконання покладених на нього обов'язків або за дачу завідомо неправдивого висновку.

Розгляд справи по суті в судовому засіданні

Друга частина судового розгляду розпочинається доповіддю головуєчого про обставини справи, в якій зазначаються: назва справи, позивач, відповідач, суть та предмет спору, зміст заявлених вимог, та обставини, на які сторони посилаються як на їх обґрунтування, а також про визнання сторонами певних обставин під час попереднього судового засідання (якщо таке мало місце). Якщо справа розглядалася й була відкладена розглядом, головуєчий називає причини відкладення та повідомляє чи їх усунено. Якщо справа була вирішена по суті, але рішення було скасовано, а матеріали надійшли на новий розгляд від суду апеляційної чи касаційної інстанції з відповідними вказівками, про це також повинно бути зазначено.

Метою даної доповіді є доведення змісту справи до учасників процесу та всіх присутніх в залі судового засідання осіб, що надає їм можливість стежити за рухом процесу (особливо це важливо для сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, якщо вони з тих чи інших причин були відсутні у попередньому судовому засіданні).

Після доповіді, головуєчий з'ясовує: чи підтримує позивач свої вимоги, чи визнає відповідач вимоги позивача та чи не бажають сторони укласти мирову угоду або звернутися для вирішення спору до третейського суду. У разі надходження відповідних клопотань, суд повинен дати на них відповідь (постановити відповідну ухвалу чи навіть ухвалити рішення по справі).

Після доповіді суд заслуховує пояснення осіб, які беруть участь у справі. Законодавчо визначено наступну послідовність виступу таких осіб: спочатку заслуховуються позивач та третя особа, яка бере участь на його стороні, потім відповідач та третя особа, яка бере участь на його стороні. Особи, які звернулися до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб, дають пояснення першими. Якщо у справі беруть участь представники, їх пояснення заслуховуються після пояснень сторони, третьої особи, яку вони представляють. Відповідно до ст. 175 ЦПК пояснення можуть давати тільки представники, якщо про це є відповідне клопотанням сторони чи третьої особи.

Пояснення даються в довільній формі. Закон не регламентує послідовність викладу обставин на, які посилаються особи, як на обґрунтування своїх вимог, та не обмежує час виступу. Проте якщо особи, які дають пояснення, висловлюються нечітко або з їх слів не можна дійти висновку про те, визнають вони обставини чи заперечують проти них, суд може зажадати від цих осіб конкретної відповіді – «так» чи «ні». Якщо у справі є письмові пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, головуєчий оголошує зміст цих пояснень. Так, якщо справа розглядається за відсутності відповідача, головуєчий доповідає про позицію останнього щодо заявлених вимог, викладену в письмових поясненнях.

Додатковою гарантією захисту прав та законних інтересів учасників цивільного процесу є правило ст. 178 ЦПК, щодо можливості відмови від визнання обставин, яке було заявлене в попередньому судовому засіданні. Так, якщо сторона визнала певні обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною і доведе це, вона може відмовитись від такого визнання. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд постановляє ухвалу. Після заслуховування пояснень осіб, які беруть участь у справі, головуєчий визначає порядок допиту свідків та дослідження інших доказів у справі.

Судові дебати в судовому засіданні це частина судового розгляду, в якій особи, які беруть участь у справі, у своїх промовах підводять підсумки своїх пояснень, дають оцінку дослідженим доказам, наводять власну точку зору щодо того, яким повинен бути результат розгляду та вирішення справи. Ст. 193 ЦПК закріплює чіткий порядок та послідовність виступу учасників процесу у дебатах. Першим надається слово сторонам та їх представникам. Треті особи без самостійних вимог виступають у судових дебатах після особи, на стороні якої вони беруть участь. Якщо в справі бере участь третя особа, яка заявила самостійні вимоги на предмет спору, то вона та її представник

виступають у судових дебатах після сторін. Особи, які беруть участь у справі можуть відмовитись від участі в судових дебатах або доручити своїм представникам висловити їх позицію.

Якщо справа порушена органами або особами, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, вони виступають у судових дебатах першими. Після них виступають особи, в інтересах яких відкрито провадження у справі.

Промови оголошуються у довільній формі та не обмежені часом, проте головууючий може зупинити промовця, якщо останній виходить за межі справи, що розглядається судом, або повторюється. У своїх промовах особи можуть посилатися лише на ті обставини і докази, які були досліджені в судовому засіданні.

З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Реплікою є коротка відповідь, заперечення, зауваження, які висловлюються учасниками судових дебатів в зв'язку із сказаним у промовах. Відповідно до ст. 193 ЦПК право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові.

Інколи у ході судових дебатів виникає необхідність дослідження нових обставин, що мають значення для справи, або дослідження нових доказів. Оскільки у цій частині судового засідання вони досліджуватися не можуть, суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі. Після закінчення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами судові дебати проводяться в загальному порядку.

Ця частина судового засідання закінчується виходом суду до нарадчої кімнати для ухвалення рішення.

Постановлення та проголошення рішення в судовому засіданні. Рішення суду ухвалюється тільки в спеціально обладнаному для цього приміщенні – нарадчій кімнаті, куди має доступ тільки суддя (судді), який розглядав справу. Суд виходить до нарадчої кімнати негайно після закінчення судового розгляду попередньо оголосивши орієнтовний час, коли рішення буде оголошено. Відповідно до ст. 214 ЦПК у нарадчій кімнаті при ухваленні рішення суд вирішує такі питання: чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення сторін, та якими доказами вони підтверджуються;

чи є інші фактичні дані (наприклад, пропущення строку позовної давності тощо), які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження;

які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин;

яка правова норма підлягає застосуванню до правовідносин, що були предметом судового дослідження;

як повинна бути вирішена відповідна справа (задовольняти повністю або частково позовні вимоги чи ні тощо);

як розподілити судові витрати між сторонами;

чи є підстави допустити негайне виконання судового рішення;

чи є підстави для скасування заходів забезпечення позову.

інші питання обумовлені особливостями конкретної цивільної справи.

Очевидно, що найбільш прийнятною є безперервна нарада суддів в нарадчій кімнаті. Проте не виключена ситуація, коли для ухвалення законного та обґрунтованого рішення у справі не вистачатиме відомостей про певні обставини справи. В такому випадку закон передбачає можливість суду з'ясувати будь-яку обставину справи шляхом повторного допиту свідків або вчинення іншої процесуальної дії. У цьому випадку суд, не ухвалюючи рішення, відповідно до ст. 195 ЦПК постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду, який проводитиметься виключно в межах з'ясування обставин, що потребують додаткової перевірки.

Головуючий немає жодних переваг при ухваленні рішення й усі питання вирішуються шляхом голосування більшістю голосів, при чому жоден із суддів не має права утримуватися від голосування. Суддя, не згодний з ухваленим рішенням, зобов'язаний його підписати, однак має право письмово викласти свою окрему думку.

Окремою думкою є це викладена у письмовій формі позиція одного з суддів, яка не збігається з позицією більшості складу суду щодо того, яке рішення повинно бути ухвалено в конкретній справі. Цей документ не проголошується в судовому засіданні, проте приєднується до справи і відповідно до ст. 19 ЦПК є відкритим для ознайомлення. Проте в науці цивільного процесуального права існує точка зору, що ознайомлення з окремою думкою судді дає повне уявлення про суперечності в

позиціях суддів при прийнятті рішення, і, відповідно, розкриває таємницю нарадчої кімнати. В зв'язку з цим висловлюються пропозиції обмежити доступ до окремої думки.

Після прийняття та підписання рішення оголошується в судовому засіданні. У разі відкладення складання мотивувальної частини рішення у судовому засіданні проголошується вступна та резолютивна частини рішення, причому повідомляється, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду.

Одночасно з оголошенням рішення особам, які беруть участь у справі головуючий роз'яснює зміст рішення, строки та порядок його оскарження.

Поняття і види судових рішень. Діяльність суду проходить у порядку, визначеному законом, у чіткій цивільній процесуальній формі, що включає процесуальне закріплення діяльності суду як органу державної судової влади.

Суд при розгляді та вирішенні цивільних справ може постановляти різні процесуальні акти, серед них рішення та ухвали. Суди апеляційної та касаційної інстанцій виносять рішення та ухвали, суд, який переглядає справу за нововиявленими та винятковими обставинами – ухвали. Ці акти завжди у теорії цивільного процесуального права мали узагальнену назву судові постанови.

Значення судових рішень (постанов) полягає у тому, що в них закріплюються владні волевиявлення суду щодо усіх питань, які виникають у ході розгляду та вирішення цивільної справи у суді.

Отже, у порядку цивільного судочинства суди ухвалюють рішення, постановляють ухвали та видають судові накази. Рішення суду – це судові рішення (постанови) суду, якими завершується судовий розгляд, вирішується справа по суті, дається відповідь на матеріально-правову вимогу позивача, пред'явлену до суду. Ухвалами суду вирішуються усі питання процесу, які не пов'язані із вирішенням справи по суті. Вони можуть стосуватися порушення та підготовки справи до розгляду, забезпечення доказового матеріалу, визначати хід процесу, оформляти відповіді суду на заявлені клопотання та заяви і т.п. Судовий наказ – нова форма судового рішення про стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна, що ухвалюється у справах наказного провадження.

Ухвали суду першої інстанції. Ухвалами вирішуються питання, пов'язані з рухом провадження у справі в суді першої інстанції, різні клопотання і заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, про зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду (ч. 1 ст. 232 ЦПК).

Ухвалами суду першої інстанції вирішуються питання, спрямовані на виникнення, розвиток або припинення цивільних процесуальних правовідносин, на створення належних умов для всебічного, повного і об'єктивного розгляду та вирішення справи, на реалізацію і захист процесуальних прав суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Для виявлення специфіки ухвал в юридичній літературі наводиться їх класифікація за різними підставами.

Залежно від вирішення вимоги, спрямованої на розвиток провадження у справі, вони можуть бути класифіковані на такі види:

а) ухвали, спрямовані на порушення цивільного процесу в справі (ст. 136 ЦПК), а також в питаннях виправлення описки і явної арифметичної помилки (ст. 213 ЦПК), постановлення додаткового рішення (ст. 214 ЦПК), скасування обмеження дієздатності або поновлення громадянина в дієздатності (ст. 260 ЦПК);

б) ухвали, які забезпечують розвиток процесу в справі, — ними вирішуються окремі процесуальні питання, які виникають під час підготовки справи до розгляду, вирішення судом справи і виконання судового рішення — про притягнення або вступ у справу співучасників, третіх осіб, органів державного управління, про залучення додаткових доказів, призначення експертизи, відкладення розгляду в справі та ін. (статті 143, 149, 173 ЦПК);

в) ухвали, які перешкоджають виникненню цивільного процесу в справі (пе-ретинальні) і дальшому його розвитку (заключні). Перетинальні — ухвали про відмову в прийнятті заяви (ст. 136 ЦПК), зупинення провадження у справі (статті 221-223 ЦПК), залишення заяви без руху (ст. 139 ЦПК); заключними ухвалами закінчується провадження у справі без винесення рішення — закриття провадження у справі (ст. 227 ЦПК), залишення позову без розгляду (ст. 229 ЦПК);

г) ухвали по застосуванню санкцій за цивільні процесуальні правопорушення — про притягнення до штрафної і майнової відповідальності (статті 44, 48, 53, 153, 284 ЦПК та ін.), до кримінальної і громадської відповідальності (статті 44, 58, 117, 167, ч. 3 ст. 235 ЦПК);

д) ухвали, які сигналізують про порушення законності й істотні недоліки в роботі підприємств, установ, організацій з метою вжиття заходів до їх усунення — окремі ухвали (ст. 235 ЦПК).

Залежно від суб'єктів, які постановили ухвали, їх можна класифікувати на одноособові і колегіальні. За процесуальною формою втілення ухвали класифікуються на самостійні і протокольні.

Суд постановляє самостійні ухвали в нарадчій кімнаті, які втілюються в письмову форму окремого процесуального документа, підписуються всім складом суду і приєднуються до справи (закриття провадження у справі — ст. 227 ЦПК та ін.).

Протокольні ухвали з окремих нескладних питань суд постановляє, порадившись на місці в судовому засіданні. Вони заносяться до протоколу судового засідання (про порядок допиту свідків, експертів і дослідження інших доказів - ст. 181 ЦПК).

Суть судового рішення і вимоги, які має задовольнити судове рішення. Суть судового рішення в тому, що воно є основним і найважливішим актом правосуддя, постановленим у передбаченому законом порядку ім'ям України і спрямованим на захист гарантованих Конституцією України прав, свобод та законних інтересів громадян й організацій, державних і громадських інтересів, зміцнення законності і правопорядку, на запобігання правопорушенням, виховання громадян і посадових осіб в дусі поваги до Конституції, законів України, честі і гідності людини.

Норми гл. 22 («Рішення суду») ЦПК визначають, що рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим (ст. 202), постановлене у передбаченому порядку (ст. 209), викладеним в письмовій формі (ст. 211), за встановленим змістом (ст. 203) і проголошене публічно (ст. 212).

Отже, рішення буде законним тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного процесуального права та всебічно перевіrivши обставини, вирішив справу відповідно до норм матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин, а при їх відсутності — на підставі закону, який регулює подібні відносини, або виходячи із загальних засад і змісту законодавства України.

Отже, обґрунтованим визнається рішення, в якому відображені всі обставини, що мають значення для справи, всебічно і повно з'ясовані в судовому засіданні, а висновки суду про встановлені обставини і правові наслідки є вичерпними, такими, що відповідають дійсності і підтверджуються достовірними доказами, дослідженими в судовому засіданні.

Рішення за формою має бути викладено письмово, а за змістом — відповідати ст. 203 ЦПК.

Зміст судового рішення — це його структура у взаємозв'язку, взаємообумовленості і послідовності його частин та їх складових елементів.

Постановлене у справі рішення має бути гранично повним, зрозумілим, чітким і відповідно до ст. 203 ЦПК обов'язково в рішенні суду зазначається: 1) час і місце його постановлення; 2) назва суду, що його ухвалив; 3) прізвище та ініціали судді та секретаря судового засідання; 4) сторони та інші особи, які брали участь у справі; 5) вимоги позивача, заперечення відповідача, узагальнений виклад пояснень інших осіб, які брали участь у справі; 6) встановлені судом факти і відповідні їм правовідносини; 7) наявність порушення прав і свобод, за захистом яких спрямоване звернення до суду, чи невиконання зобов'язань або інші підстави щодо задоволення вимог; 8) назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону, за якими вирішено справу, норми процесуального закону, якими суд керувався; 9) висновок суду про задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково, вказівка на розподіл судових витрат, строк і порядок оскарження рішення.

Постановлене судом рішення проголошується прилюдно, крім рішень про усиновлення дітей. Головуючий роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження.

Негайне виконання, визначення порядку виконання, надання відстрочки і розстрочки виконання.

Негайне виконання судового рішення полягає в тому, що воно набуває властивостей здійснення і підлягає виконанню не з часу набрання ним законної сили, що передбачено для переважної більшості судових рішень, а негайно з часу його оголошення в судовому засіданні, чим забезпечується швидкий і реальний захист життєвоважливих прав та інтересів громадян і держави.

Негайне виконання рішень буває обов'язкове і факультативне. Стаття 217 ЦПК зобов'язує суд допустити негайне виконання рішення в справах: про стягнення аліментів у межах суми платежу за один місяць; про присудження робітникові або службовцеві заробітної плати, але не більше як за один місяць; про стягнення відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю годувальника, у межах суми стягнення за один місяць; про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного працівника; про стягнення на користь члена колективного сільгосп підприємства оплати за працю, але не більше середнього заробітку за один місяць.

Стаття 218 ЦПК надає право суду допустити негайне виконання рішень у справах: про присудження винагороди авторам за використання творів у галузі літератури, науки або мистецтва, а також об'єктів права інтелектуальної власності, на які видано авторське свідоцтво (п. 1); якщо від затримання виконання рішення може статися значна шкода для сторони, на користь якої постановлено рішення (п. 2); коли є підстави вважати, що виконання рішення згодом може стати неможливим або утрудненим (п. 3)

Про допущення негайного виконання рішення суд зазначає в рішенні, а коли таке допущення відбулося з підстав пп. 2, 3 ст. 218 ЦПК, то може зобов'язати позивача забезпечити поворот виконання на випадок його скасування.

Допуск негайного виконання рішення обмежується певними правовими відносинами, спір з яких був предметом розгляду суду, і тим, хто виступає суб'єктом таких відносин, та які воно може викликати правові наслідки. Стаття 219 ЦПК не допускає негайного виконання: 1) у справах, в яких відповідачами виступають державні установи або підприємства, колективні сільгоспідприємства та інші кооперативні і громадські організації, крім справ, передбачених пп. 2-5 ст. 217 і п. 1 ст. 218 ЦПК; 2) коли негайне виконання може викликати такі зміни у майні, після яких повернути його до попереднього стану в разі скасування рішення буде неможливим або утрудненим; 3) у справах про виселення громадян з жилих приміщень.

Постановляючи рішення, суд може визначити порядок його виконання, надавши відстрочку або розстрочку виконання (ст. 204 ЦПК).

Відстрочка виконання полягає в перенесенні судом строків реалізації рішення у бік їх збільшення на точно визначений строк. Розстрочка виконання — допуск стягнення присудженого у відповідних частинах протягом точно визначеного судом строку.

Підстави для відстрочки і розстрочки виконання ст. 204 ЦПК не передбачені, але вони встановлені ст. 33 Закону «Про виконавче провадження», і ними є обставини, які можуть утруднити або зробити неможливим його виконання, а саме: хвороба боржника або членів його сім'ї, відсутність присудженого майна в натурі, стихійне лихо та ін. При вирішенні питання про відстрочку виконання рішення повинні бути взяті до уваги не тільки інтереси боржника, а й стягувача. Для позитивного вирішення питання про розстрочку або відстрочку необхідні в наявності такі умови: відсутність вини з боку боржника у створенні обставин, які можуть бути підставою для таких наслідків; тимчасове його перебування в тяжкому становищі; виконання рішення при наявних обставинах (без відстрочки чи розстрочки) може мати несприятливі наслідки для боржника; щоб відстрочка або розстрочка не завдала серйозної шкоди стягувачеві.

Суд, який постановив рішення, може також визначити порядок його виконання (ст. 204 ЦПК), виходячи з вимог закону і обставин справи. Так, присуджуючи майно в натурі, суд повинен вказати в рішенні його вартість, яку належить стягнути з відповідача, якщо при виконанні рішення присудженого майна не буде в наявності (ст. 206 ЦПК).

Відповідно до ст. 207 ЦПК суд, постановляючи рішення, яким на відповідача покладається виконання певних дій, не пов'язаних з передачею майна або грошових сум, може в тому рішенні вказати, що, коли відповідач не виконає рішення протягом встановленого строку, позивач вправі виконати цю дію за рахунок відповідача, стягнувши з нього необхідні витрати.

Виправлення недоліків рішення судом, що його постановив. Після оголошення рішення суд, який його постановив, не вправі сам його змінити або скасувати (ч. 1 ст. 213 ЦПК). Допущені в ньому помилки, внаслідок яких воно стає незаконним і необґрунтованим, виступають підставою для зміни і скасування рішення в апеляційному і касаційному порядку (статті 290, 320 ЦПК) та у зв'язку з нововиявленими і винятковими обставинами (ст. 3472 ЦПК).

Деякі недоліки судового рішення можуть бути, у точно передбачених законом випадках, усунені судом, який постановив рішення, одним з трьох способів: виправлення описки і явної арифметичної помилки; постановлення додаткового рішення; роз'яснення рішення (статті 213—215 ЦПК).

Встановленню такого правила сприяли суб'єктивні й об'єктивні фактори. Суб'єктивні — правильно такі виправлення може зробити лише суд, який розглядав справу по суті. Неточність і незрозумілість висловлень в рішенні може пояснити тільки той суд, який допустив такий недолік. Повну відповідь на позовну вимогу, у якій не було постановлено рішення, може правильно зробити той суд, який її розглядав. Лише суд, який розглядав справу і вирішив питання про право, може точно визначити розмір присудженого, оскільки вирішення цих питань залежить одне від одного

Об'єктивні — визначеними законом способами виправлення недоліків рішення не вирішується заново розв'язана судом правова вимога. Вона тільки роз'яснюється і уточнюється або вирішується якась її частина, що перебуває у невіддільному зв'язку з правовою вимогою, або ж робиться лише відповідь з приводу розв'язання вимоги, яка помилково була не включена до резолютивної частини рішення.

Виправлення описки і явної арифметичної помилки в рішенні (ст. 213 ЦПК). Опискою називається зроблена судом механічна помилка у визначенні об'єкта присудженого, сторони, строку виконання рішення та ін. Помилкою — неправильність в діях і висновках. Це, допущена внаслідок неправильності арифметичних розрахунків, неточність в рішенні суду у визначенні суми, яка підлягає стягненню. Тому наявність арифметичних помилок ґрунтується на цифрових даних, що були предметом домагання сторін та дослідження суду.

Суд може з власної ініціативи чи за заявою осіб, які беруть участь у справі, розпочати розгляд питання про виправлення описок і явних арифметичних помилок.

Подача заяви до суду про виправлення описки і явної арифметичної помилки в ЦПК ніякими процесуальними строками не обмежена, але судова практика додержується правила, за яким питання про внесення виправлення може бути вирішено судом, якщо рішення не виконано і не пропущено встановлений законом строк для виконання. Стаття 21 Закону «Про виконавче провадження» (п. 1) передбачає три роки.

Розгляд питання провадиться в судовому засіданні колегіальним складом суду з додержанням порядку розгляду цивільних справ. У судові засідання викликаються особи, які брали участь у справі, але їх неявка не перешкоджає розглядові питання про внесення виправлення. Вони можуть користуватися належними їм правами з врахуванням специфіки предмета судового розгляду. Результати розгляду вимоги про виправлення описки чи явної арифметичної помилки закріплюються в постановленій судом ухвалі, яка може бути оскаржена і внесено на неї окреме подання.

Постановленням додаткового рішення (ст. 214 ЦПК) виправляються порушення вимоги вичерпності, якій повинно задовольняти судові рішення.

Суд має прав постановити додаткове рішення також тоді, коли ним було розв'язане питання про право, але не зазначено точно розміру присудженого стягнення або які дії треба виконати (п. 2 ст. 214 ЦПК). Такі випадки можуть мати місце тоді, коли судом буде визнано право на одержання відшкодування за пошкодження майна, ушкодження здоров'я, але не присуджено розміру відшкодування. Додатковим рішенням виправляється рішення суду, постановлене на користь кількох позивачів, без зазначення, в якій частині рішення стосується кожного з них, або, що стягнення є солідарним.

Суд, постановлюючи рішення, за наявності підстав, визначених ст. 217 ЦПК, зобов'язаний допустити по ньому негайне виконання. Невиконання цієї вимоги може бути усунено постановленням додаткового рішення (п. 3 ст. 214 ЦПК).

Додатково рішення постановляється також у випадках, якщо судом не вирішено питання про судові витрати (п. 4 ст. 214 ЦПК).

Законна сила судового рішення. За загальним правилом, рішення суду набирають законної сили не одразу, що надає сторонам можливість вжити, передбачених законом, заходів для недопущення виконання неправосудного рішення. Рішення суду, якщо воно не було оскаржене, набирає чинності після закінчення строку на апеляційне оскарження. У разі подання апеляційної скарги рішення суду набирає законної сили після розгляду справи судом апеляційної інстанції, крім випадків подання апеляційної скарги поза межами строків, встановлених для апеляційного оскарження (ст.ст. 223, 294 ЦПК).

Законна сила рішення суду — це така властивість рішення суду, при яких воно набуває ознак загальнообов'язковості, незмінності, виключності, преюдиційності, реалізованості.

Загальнообов'язковість рішення суду закріплена у Конституції України (ст. 124), Законі України «Про судоустрій України» (ст. 11) та процесуальному законодавстві (ст. 14 ЦПК). Вона полягає у тому, що судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для усіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян. При чому рішення суду є обов'язковим не тільки для осіб, які брали участі у справі. Тому обов'язковість рішення суду не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням порушуються їхні права, свободи чи

інтереси. Невиконання рішення суду тягне за собою відповідальність, в тому числі й кримінальну (ст. 382 КК).

Незмінність рішення суду полягає у тому, що суд, який постановив рішення не має право змінити рішення по суті справи, яку він розглядав. Тільки у деяких випадках, не пов'язаних із вирішенням справи по суті, суд може усунути незначні недоліки у судовому рішенні, які перешкоджають поновленню порушеного, оспореного чи невизнаного права. В окремих випадках (в ряді справ окремого провадження), як виняток, допускається скасування рішення суду.

Виключність рішення суду означає неприпустимість повторного звернення до суду з цією самою вимогою з тих самих підстав. Якщо до суду подається заява з вимогою, по якій існує рішення суду, яке набрало законної сили, то суддя при вирішенні питання про відкриття провадження у справі повинен постановити ухвалу про відмову у його відкритті (ст. 122 ЦПК). У разі, якщо суддя помилково порушив цивільну справу, то на будь-якій стадії цивільного процесу, провадження може бути припинено, про що постановляється ухвала про закриття провадження у справі (ст. 205 ЦПК).

Відповідно до ст. 223 ЦПК якщо після набрання рішенням суду законної сили, яким з відповідача присуджені періодичні платежі, зміняться обставини, що впливають на визначені розміри платежів, їх тривалість чи припинення, кожна сторона має право шляхом пред'явлення нового позову вимагати зміни розміру, строків платежів або звільнення від них. Це положення не містить винятку із правила, а визначає можливість звернення до суду із матеріальною вимогою, однак вже з інших, нових підстав.

Преюдиційність означає обов'язковість фактів, які встановлені рішенням суду, для інших цивільних справ, в яких беруть участь ті ж самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини (ст. 61 ЦПК). Сторони та інші особи, які брали участь у справі, а також їх правонаступники не можуть оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти.

Реалізованість (здійсненість) визначає можливість впровадження владного волевиявлення суду шляхом добровільного виконання, примусового виконання, обов'язком у діяльності органів та осіб, щодо яких звернене це рішення та ін.

Апеляційне оскарження і перевірка ухвал суду першої інстанції. Суд першої інстанції постановляє також ухвали, спрямовані на виникнення, розвиток і припинення цивільних процесуальних правовідносин в суді першої інстанції та на створення належних умов для всебічного, повного й об'єктивного розгляду і вирішення справи.

Окремо від рішення об'єктом оскарження (опротестування) можуть бути ухвали суду, постановлені одноособово і колегіально у випадках, спеціально передбачених законом та ті, які перешкоджають дальшому рухові справи. Стаття 291 ЦПК передбачає оскарження ухвал і про відмову в забезпеченні доказів (ст. 39), про визначення ціни позову і розміру судових витрат (ст. 81), про відмову в знятті або зменшенні штрафу (ст. 83), про відмову в поновленні пропущеного строку (ст. 89), про неприйняття позовної заяви з підстав непідсудності (ст. 132) чи з інших причин (ст. 136), про забезпечення позову (ст. 157), про внесення виправлень у рішення (ст. 213), про відмову постановити додаткове рішення (ст. 214), про роз'яснення рішення (ст. 215), про зупинення провадження у справі (ст. 223), про відхилення заяви про перегляд судової постанови у зв'язку з нововиявленими обставинами (ст. 3477) та інших ухвал, передбачених статтями 350, 351, 353, 354, 355, 421 ЦПК.

Можуть бути оскаржені також окремі ухвали, постановлені в порядку, передбаченому статтею 235 ЦПК. До ухвал, які перешкоджають дальшому рухові справи і на них можуть бути подані до апеляційної інстанції скарги і внесені окремі подання, належать перетинальні, тобто ухвали про відмову в оголошенні розшуку відповідача (ст. 97). Ухвали про залишення позовної заяви без руху (ст. 139) і позову без розгляду (ст. 229), а також заключні ухвали, тобто ухвали про закриття провадження у справі без постановлення рішення, яким є ухвала про прийняття відмови від позову і затвердження мирової угоди (статті 103, 179 ЦПК). Інші ухвали окремо від рішення суду не можуть бути оскаржені до апеляційної інстанції, незалежно від того, чи є щодо цього прямі вказівки в законі. Зокрема, згідно ЦПК, не підлягають оскарженню у такому порядку ухвали: з питань відводу, заявленого судцям, прокурору, секретарю судового засідання, експерту, перекладачеві, крім випадків передачі справи у зв'язку з відводом на розгляд іншого суду (ст. 22); про задоволення заяви про забезпечення доказів, у тому числі про призначення експертизи (статті 39, 57); про зняття або зменшення штрафу (ст. 83); про поновлення пропущеного строку (ст. 89); про допущення або притягнення третьої особи до участі у справі (ст. 108); про залишення без руху позовної заяви, що не відповідає вимогам закону (ч. 1 ст. 139); про об'єднання позовів (ст. 144); про продовження строку

підготовки справи до судового розгляду (ст. 147); про відкладення розгляду справи (ст. 176); з питань розгляду зауважень на протокол судового засідання (ст. 201); про відмову виправити описки чи явну арифметичну помилку (ст. 213); про відмову в роз'ясненні рішення (ст. 215); про відмову зупинити провадження в справі (ст. 223); про задоволення заяви про перегляд рішення, ухвали чи постанови суду в зв'язку з нововиявленими і винятковими обставинами (ст. 347 ЦПК). Заперечення проти зазначених ухвал, ідо не підлягають оскарженню, можна включити до касаційної скарги або подання.

Право на оскарження і внесення подання на ухвали суду першої інстанції строкове — десять днів з дня, наступного за днем їх ухвалення (якщо не були присутні з дня отримання рішення) (ч. 3 ст. 292 ЦПК).

Окрема скарга, подання подається і розглядається у тому ж порядку, що і апеляційна скарга на рішення суду (ч. 3 ст. 290 ЦПК).

Розглянувши скаргу, подання на ухвалу суду першої інстанції, суд апеляційної інстанції має право: 1) відхилити скаргу. Такі наслідки настають тоді, коли апеляційний суд встановить, що ухвала суду першої інстанції постановлена з додержанням вимог закону; 2) скасувати ухвалу, передати питання на новий розгляд до суду першої інстанції, якщо суд порушив процесуальний порядок його вирішення; 3) змінити ухвалу суду першої інстанції у разі правильного по суті вирішення, але при наявності помилкового застосування норм ЦПК; 4) скасувати ухвалу суду першої інстанції і постановити нову ухвалу з питання, яке вирішене судом першої інстанції з порушенням норм ЦПК. Ухвала суду апеляційної інстанції, постановлена з приводу перевірки ухвали суду першої інстанції, набирає законної сили (чинності) негайно після її ухвалення (ст. 317 ЦПК).

Право апеляційного оскарження рішень, ухвал суду першої інстанції та процесуальний порядок його реалізації. Стаття 292. Право апеляційного оскарження

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково.

Право апеляційного оскарження реалізується заявленою вимогою, втіленою у процесуальній формі — письмовій апеляційній скарзі (для прокурора — у поданні), а також процесуальними діями по її пред'явленню.

Апеляційна скарга подається у письмовій формі. 2. В апеляційній скарзі мають бути зазначені:

1) найменування суду, до якого подається скарга; 2) ім'я (найменування) особи, яка подає скаргу, її місце проживання або місцезнаходження; 3) ім'я (найменування) осіб, які беруть участь у справі, їх місце проживання або місцезнаходження; 4) рішення або ухвала, що оскаржуються; 5) в чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, та (або) неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин); 6) нові обставини, що підлягають встановленню, докази, які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції; 7) клопотання особи, яка подала скаргу; 8) перелік документів та інших матеріалів, що додаються.

3. Апеляційна скарга підписується особою, яка її подає, або представником такої особи.

4. До апеляційної скарги, поданої представником, має бути додана довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника, якщо ці документи раніше не подавалися.

5. До апеляційної скарги додаються копії скарги та доданих письмових матеріалів відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі. Апеляційна скарга, подання підписується особою, яка подала скаргу, або її представником, апеляційне подання прокурора — прокурором, що його подав. Представником до скарги додається документ, що підтверджує наявність у нього таких повноважень, якщо у справі відсутній відповідний документ.

З метою створення сприятливих умов для реалізації заінтересованими особами права апеляційного оскарження, апеляційна скарга, подання подається через суд першої інстанції, який розглянув справу.

Особа, яка подала апеляційну скаргу, чи прокурор, має право доповнити, змінити, відкликати або відмовитися від неї повністю чи частково (ст. 298 ЦПК). Доповнити або змінити апеляційне подання

має право також прокурор вищого рівня (ст. 40 Закону України «Про прокуратуру»). Доповнення чи зміна апеляційної скарги, подання можливі протягом строку, передбаченого на апеляційне оскарження.

Протилежна сторона (тобто відповідач по апеляційній скарзі, поданню) може визнати апеляційну скаргу, подання обгрунтованою в повному обсязі чи в певній частині. Таке визнання враховується апеляційним судом щодо встановлення наявності або відсутності фактів, які мають значення для вирішення справи.

Суть і значення касаційного оскарження і перевірки рішень і ухвал суду першої та апеляційної інстанції.

Законність та обгрунтованість рішень і ухвал суду першої інстанції в цивільному судочинстві України забезпечується системою численних процесуальних гарантій — принципами цивільного процесуального права; участю в цивільному процесі прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб, які від свого імені можуть звертатися до суду із заявами на захист прав, свобод та інтересів інших осіб; встановленим цивільним процесуальним порядком розгляду і вирішення справ.

Однак зазначених гарантій недостатньо. Як свідчить практика суди через суб'єктивні (некомпетентність, неухважність, спрощений підхід, тощо) й об'єктивні (складність правовідносин, спір з яких розглядається, численність співучасників та ін.) причини постановляють рішення, які не відповідають обставинам справи або нормам матеріального права, котрі регулюють спірні правовідносини сторін, та нормам процесуального права.

За таких обставин необхідно мати додаткові гарантії захисту прав і свобод заінтересованих громадян, прав організацій, держави та публічних інтересів і забезпечення законності і обгрунтованості судових рішень і ухвал. В їх складі визначальна роль належить апеляційному провадженню — апеляційному оскарженню та перевірці рішень і ухвал суду першої інстанції, які не набрали законної сили (статті 289-318 ЦПК).

Отже, при апеляційному оскарженні заінтересовані сторони і інша особа, яка бере участь у справі, і вважає винесене судом першої інстанції рішення, ухвалу незаконними і необгрунтованими, переносить до апеляційної інстанції справу на новий (повторний) розгляд та перевірку такого рішення.

Суть апеляції полягає в новому (повторному) розгляді і перевирішенні справи судом апеляційної інстанції.

Таким чином, апеляційне оскарження і перевірка рішень і ухвал суду першої інстанції забезпечує їх законність і обгрунтованість, захист прав, свобод та інтересів осіб, які брали участь у справі, а також публічних інтересів.

Водночас апеляційне провадження є однією з форм що забезпечує однакове застосування судами законів при вирішенні цивільних справ. Розгляд справ за апеляційними скаргами і поданнями прокурорів дозволяє виправляти помилки судів першої інстанції і спрямовувати їх роботу, забезпечуючи правильний і однаковий підхід до застосування норм матеріального і процесуального права, а також має превентивний характер — попереджає порушення норм права громадянами, організаціями, посадовими і службовими особами.

1. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку:

1) рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду;

1) відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу або скасування судового наказу;

3) повернення заяви позивачеві (заявникові);

4) відмови у відкритті провадження у справі;

13) зупинення провадження у справі;

14) закриття провадження у справі;

15) залишення заяви без розгляду;

16) залишення заяви про перегляд заочного рішення без розгляду;

17) відмови у відкритті провадження за нововиявленими обставинами;

18) видачі дублікату виконавчого листа;

20) відстрочки і розстрочки, зміни чи встановлення способу і порядку виконання рішення;

- 24) звернення стягнення на грошові кошти, що знаходяться на рахунках;
- 25) заміни сторони виконавчого провадження;
- 26) визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами;
- 27) рішень, дій або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби;
- 28) повороту виконання рішення суду;
- 29) відмови в поновленні втраченого судового провадження;
- 31) відмови у відкритті провадження у справі про скасування рішення третейського суду;
- 32) повернення заяви про скасування рішення третейського суду;
- 33) повернення заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду.

2. Підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Стаття 325. Строк на касаційне оскарження

1. Касаційна скарга може бути подана протягом двадцяти днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду.

2. У разі пропущення строку, встановленого частиною першою цієї статті, з причин, визнаних поважними, суддя касаційної інстанції за заявою особи, яка подала скаргу, може поновити цей строк.

56. Порядок подачі касаційної скарги. Доповнення, зміна касаційної скарги або відмова від неї.

Стаття 327. Порядок подання касаційної скарги

1. Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції, де вона реєструється і передається в порядку черговості судді-доповідачу, який перевіряє її відповідність вимогам, встановленим Кодексу.

2. У разі надходження касаційної скарги, не оформленої відповідно до вимог, встановлених ст.326 форма і зміст скарги, або у разі несплати суми судового збору чи неоплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи застосовуються залишення без руху, повернення заяви, про що суддею-доповідачем постановляється відповідна ухвала.

Стаття 330. Доповнення, зміна касаційної скарги або відкликання її та відмова від неї

1. Особа, яка подала касаційну скаргу, має право доповнити чи змінити її протягом строку на касаційне оскарження.

2. Особа, яка подала касаційну скаргу, має право відкликати її до початку розгляду справи у суді касаційної інстанції.

3. Особа, яка подала касаційну скаргу, має право відмовитися від неї до закінчення касаційного провадження. Про прийняття відмови від скарги та закриття касаційного провадження суд постановляє ухвалу.

4. При відкликанні касаційної скарги суддя, який готує справу до розгляду в суді касаційної інстанції, постановляє ухвалу про повернення скарги.

5. У разі закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою від касаційної скарги повторне оскарження цих рішень, ухвал цією особою не допускається.

Підстави для скасування судових рішень касаційною інстанцією.

Повноваження суду касаційної інстанції – це сукупність його прав і обов'язків, пов'язаних з застосуванням юридичних наслідків щодо рішень і ухвал. Такі права і обов'язки суду закріплені в ст.311 ЦПК. Суд касаційної інстанції має право залишити рішення без змін, тобто касаційна скарга залишається без задоволення. Може скасувати рішення повністю або частково, надіслати справи на новий розгляд до того ж суду в іншому складі суддів. Також справа може надійти і до іншого суду. Суд може скасувати рішення повністю або частково і закрити провадження по справі або залишити заяву без розгляду (ст.227, 229 ЦПК). Може змінити рішення або постановити нове рішення, не передаючи справу на новий розгляд. Залишення рішення без змін має місце тоді, коли суд касаційної інстанції перевірів справу і дійшов висновку про правильність рішення суду першої інстанції.

Ст.312 ЦПК. Підстави для скасування рішень суду в касаційному порядку: 1) неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи; 2) недоведеність обставин; 3) невідповідність висновків суду, викладених в рішенні, обставинам справи; 4) порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права. Постанова пленуму ВС від 11.10.85 “Про практику розгляду судами України цивільних справ в касаційному порядку”. Неправильне застосування норм матеріального права полягає в тому, що суд не застосував закону, який необхідно було застосувати, суд дав невірне тлумачення закону. Порушення процесуального законодавства, які призводять до

скасування рішення: якщо порушення призвело до неправильного вирішення справи. За умови порушення процесуального законодавства рішення беззаперечно скасовується, якщо справа розглянута неправомочним складом суду, з порушеннями правил нарадчої кімнати, при розгляді справи були порушені правила про мову (ст.9 ЦПК), рішення не підписано будь-ким з суддів – самостійна підстава, рішення постановлено не тільки суддями, які входять до складу суду, що розглядав справу, відсутність протоколу судового засідання, або якщо протокол не підписаний секретарем або суддею, справу розглянуто у відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі і цих осіб не повідомили про час і місце судового засідання, суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не були притягнуті до участі у справі. Суд касаційної інстанції постановляє ухвалу, вона складається і проголошується з додержанням правил ст.212 ЦПК. Ухвала суду набирає чинності з моменту її проголошення, тобто, якщо рішення залишено в силі, воно підлягає виконанню. Якщо суд касаційної інстанції вже розглянув справу, а потім надійшли інші касаційні скарги, суд касаційної інстанції зобов'язаний постановити по цих скаргах додаткову ухвалу. У випадках, коли додаткова касаційна ухвала тягне за собою зміну рішення або його скасування, то суд постановляє окрему ухвалу, якою доводить про це до голови відповідного суду про внесення подання на касаційну ухвалу.

Тема 15 Заочне провадження

1. Поняття і значення заочного провадження
2. Розгляд справи в порядку заочного провадження
3. Заява про скасування

Заочний розгляд справи як додаткові процесуальні гарантії для сторін в цивільному процесі
Заочний розгляд справи являється відносно новим інститутом в системі цивільного процесуального права, який став актуальним в умовах масової неявки в судові засідання відповідачів, а його норми можна розцінювати як додаткові процесуальні гарантії для сторін в цивільному процесі.

Відповідно до ст. 224 ЦПК України у разі неявки в судові засідання відповідача (при цьому це може бути навіть перша неявка), який належним чином повідомлений про дату, час та місце судового засідання, від якого не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності або якщо повідомлені ним причини неявки визнані неповажними, та за наявності згоди позивача, суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів. За наявності у справі кількох відповідачів заочний розгляд справи за правилами ч. 2 ст. 224 ЦПК України допускається у випадках неявки в судові засідання всіх відповідачів. В заочному порядку справа також може бути розглянута за умови того, що відповідач до ухвалення рішення у справі залишив зал судового засідання.

Безпосередній розгляд справи та ухвалення рішення в заочному порядку проводяться за загальними правилами з винятками і доповненнями, встановленими ЦПК України, а в рішенні зазначається строк і порядок подання заяви про перегляд заочного рішення. Відповідно до ст. 228 ЦПК України заочне рішення може бути переглянуто судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача шляхом звернення із заявою про перегляд заочного рішення протягом 10 днів з дня отримання його копії. Як правило, з метою виконання вимог, встановлених ст. 227 ЦПК України, копія заочного рішення направляється рекомендованим листом із повідомленням, тому днем вручення копії заочного рішення буде відповідна дата на повідомленні.

Заява про перегляд заочного рішення, подана відповідачем, за формою і змістом повинна відповідати вимогам ст. 229 ЦПК України. Означена заява подається у письмовій формі. У цій заяві має бути зазначено: найменування суду, який ухвалив рішення, ім'я (найменування) відповідача або його представників, які подають заяву, їх місце проживання чи місцезнаходження, номер засобу зв'язку, обставини, що свідчать про поважність причин неявки в судові засідання і неповідомлення їх суду, та відповідні докази; посилання на докази, якими відповідач обґрунтовує свої заперечення проти позову; клопотання про перегляд заочного рішення; перелік доданих до заяви матеріалів.

Заява про перегляд заочного рішення підписується особою, яка її подає, до неї додаються її копії за кількістю осіб, які беруть участь у справі, та всіх доданих до неї матеріалів, а якщо її подає представник відповідача — додається довіреність або інший документ, який підтверджує його повноваження.

Судовий збір за подання заяви про перегляд заочного рішення сплачується в розмірі 0,1 розміру мінімальної заробітної плати, а до неналежно оформленої заяви застосовуються правила ст. 121 ЦПК України.

Відповідно до ст. 230 ЦПК України при прийнятті заяви про перегляд заочного рішення суд вчиняє певні дії. Приймавши заяву, суд невідкладно надсилає її копію та копії доданих до неї матеріалів іншим особам, які беруть участь у справі, та одночасно повідомляє їм та особі, яка звернулася із заявою, про час і місце розгляду заяви.

Заява про перегляд заочного рішення розглядається в п'ятнадцятиденний строк з дня її надходження у судовому засіданні. Неявка осіб, належно повідомлених про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розгляду заяви. Слід враховувати той факт, що законом не передбачене дослідження доказів, їх оцінка та судові дебати. Залежно від результатів перегляду заочного рішення суд може своєю ухвалою або залишити заяву без задоволення, або скасувати рішення і призначити справу до розгляду в загальному порядку (ч. 3 ст. 231 ЦПК України).

У разі залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення заочне рішення може бути оскаржене в загальному порядку, встановленому ЦПК України. У цьому разі строк на апеляційне оскарження рішення починає відраховуватися з дати постановлення ухвали про залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення (ч. 4 ст. 231 ЦПК України).

Відповідно до ст. 232 ЦПК України заочне рішення підлягає скасуванню у тому разі, коли суд встановить, що відповідач не з'явився в судові засідання та не повідомив про причини неявки з поважних причин, і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи (ч. 2 ст. 232 ЦПК України). Слід враховувати той факт, що для перегляду заочного рішення необхідна наявність одночасно двох наведених умов. Висновок про істотне значення повідомлених у заяві доказів для правильного вирішення справи суд робить не шляхом їх оцінки за правилами ст. 212 ЦПК України, а виходячи з положень про належність і допустимість доказів, тобто відповідно до вимог ст.ст. 58, 59 ЦПК України.

У випадку незгоди позивача із заочним рішенням він має право оскаржити його у загальному порядку, встановленому ч. 2 ст. 232 ЦПК України. Повторне заочне рішення позивач та відповідач можуть оскаржити в загальному порядку, встановленому ч. 3 ст. 232 ЦПК України.

Таким чином, після скасування заочного рішення справа може розглядатись у такому самому порядку з ухваленням заочного рішення ще тільки один раз, але вже без застосування правил про перегляд заочного рішення. Після повторного розгляду справи в заочному порядку діють загальні правила ЦПК України про перегляд судових рішень.

Тема 16 Окреме провадження

Залежно від характеру вимоги, переданої на розгляд суду, колона зі справ окремого провадження має свої, лише їй властиві, особливості. Однак усі ці справи мають спільні риси, що відрізняють їх від справ позовного провадження і справ, які виникають з адміністративно-правових відносин. Справи останніх двох видів є однотипними. У своїй основі вони мають правову вимогу — спір про право, що виникає з матеріальних правовідносин, який передається на розгляд суду. У них беруть участь сторони з протилежними інтересами.

Окреме провадження — це самостійний вид непозовного цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони права та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 1 ст. 234 Цивільного процесуального кодексу України — далі ЦПК України).

У справах окремого провадження суд розглядає і вирішує не спір про право цивільне, характерний для позовного провадження, а вимогу до суду про встановлення певних обставин — юридичних фактів, зміну правового статусу громадянина або неправильність дій органів, які посвідчують такі обставини, з наявністю чи відсутністю яких закон пов'язує виникнення, зміну або припинення суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав.

Отже, метою розгляду судом справ окремого провадження є захист прав і охоронюваних законом інтересів громадян, юридичних осіб і держави. Однак у теорії цивільного процесу питання про правову природу цих справ є дискусійними. Як правило, їх характерною ознакою вважають

відсутність спору про право. Це необхідна можливість судового розгляду справ окремого провадження у законодавчому порядку.

Так, у ч. 6 ст. 235 ЦПК України передбачено, якщо при розгляді справи у порядку окремого провадження виникне спір про право, який вирішується у порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. Отже, наявність спору про право, характерного для справ позовного провадження, є перешкодою для розгляду судом справи порядку окремого провадження. Проте, ця умова не мала послідовного втілення, вона не є загальною для всіх справ окремого провадження, про що свідчить включення до його складу справ про надання неповнолітній особі цивільної дієздатності, про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та інших (пункти 7-11 ч. 2 ст. 234 ЦПК України), які мають спірний характер. Тому положенню про відсутність спору про право цивільне у справах окремого провадження було протиставлено судження про наявність у цих справах спору про право або інтерес не конкретних осіб. Однак прийняте у юридичній науці розуміння спору про право як розбіжності між особами, які припускаються суб'єктами матеріальних правовідносин із приводу їх прав і обов'язків і неможливості внаслідок цього їх здійснення, виключає наявність спору без участі конкретних осіб.

Передбачені ч. 6 ст. 235 ЦПК України процесуальні наслідки настають за таких умов:

- 1) за наявності спору про право цивільне у широкому розумінні, який відповідно до ст. 15 ЦПК України виникає з цивільних, сімейних, трудових, житлових і земельних правовідносин і вирішується у позовному порядку;
- 2) якщо суб'єктами такого спору є заінтересовані особи — суб'єкти цивільних, сімейних, трудових, житлових і земельних правовідносин, а не адміністративно- чи нотаріально-процесуальних правовідносин;
- 3) якщо спір про право підвідомчий суду.

У разі непідвідомчості спору суду останній повинен прийняти до свого розгляду справу про встановлення юридичного факту. Наприклад, він зобов'язаний розглянути справу про встановлення фактичних шлюбних відносин за наявності між заявником і заінтересованою особою спору про право на пенсію, непідвідомчого суду.

Розгляд справ окремого провадження спрямовується на встановлення певних обставин, юридичних фактів, наявності чи відсутності яких може бути спірною. У зв'язку з цим виникає питання: чи буде спір про фактичні обставини перешкодою для вирішення справи судом? Вважаємо, що не буде. Однак у літературі не допускається така можливість. Причому це обґрунтовується тим, що спір про факт обов'язково спричиняє спір про право. Унаслідок вони ототожнюються, що неправомірно, оскільки це взаємопов'язані, але не тотожні явища.

ЦПК України встановлює заборону щодо вирішення справ окремого провадження лише у разі виникнення під час їх розгляду спору про право, а не про факт. Отже, у випадках виникнення спору про наявність чи відсутність факту суд розглядає справу по суті. Однак здійснити правильне розмежування між спором про факт і спором про право складно. Судова практика вбачає зв'язок між фактом, що підлягає встановленню, і спором про право, який призводить до залишення заяви без розгляду, якщо при розгляді справи про встановлення факту заінтересованими особами буде порушено питання про вирішення спору про право цивільне, підвідомчого судам, або якщо сам суд дійде висновку, що у даній справі встановлення факту пов'язане з необхідністю вирішення у судовому порядку спору про право.

Відповідно до статей 3, 15 ЦПК України спір про право цивільне стає перешкодою для реалізації суб'єктивних прав і виконання обов'язків, що виникають з цивільних, сімейних, трудових правовідносин, набуває процесуально-правового характеру з порушенням у суді справи позовного провадження і стає предметом його розгляду.

Справи окремого провадження виникають також унаслідок перешкод для реалізації суб'єктивних прав у зв'язку зі здійсненням органами державного управління діяльності, спрямованої на задоволення запитів і потреб громадян. На розгляд суду в одних випадках передається спір, який виник у процесі такої діяльності, в інших — тільки вимога про встановлення певної обставини, судово підтвердження наявності або відсутності якої призводить до усунення вказаних перешкод. Рішення суду стає преюдиціальним для настання певних наслідків. Так, від визнання громадянина безвісно відсутнім або оголошення його померлим залежить здійснення суб'єктивних прав другим з

подружжя на розірвання й припинення шлюбу, спадкоємцями — на одержання спадкового майна, банком — на одержання або зняття заборгованості з особи, якій було надано позику.

Отже, окреме провадження у цивільному процесі відіграє значну роль. Судові органи мають змогу розширити свою діяльність щодо виконання правоохоронної функції і сприяти зміцненню законності у діяльності органів держави і місцевого самоврядування, а громадяни та організації — використати судовий порядок для захисту своїх суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів.

Відповідно до ч. 2 ст. 26, ч. 4 ст. 235 ЦПК України справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника, інших заінтересованих осіб, їх представників, а також органів і осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Усі вони належать згідно зі ст. 26 ЦПК України до осіб, які беруть участь у справі.

Заявник — це особа, в інтересах якої порушена справа у суді про встановлення будь-якої обставини, необхідної для здійснення нею суб'єктивних майнових та особистих немайнових прав. Заявник сам може подати вимогу щодо порушення справи у суді або в його інтересах справа окремого провадження може бути розпочата на вимогу прокурора, законного представника, інших уповноважених на це громадян та організацій. Коло заявників, як правило, визначається нормами цивільного процесуального права, якими врегульовано: порядок розгляду певних категорій справ окремого провадження (статті 236, 237, 242, 269, 274 ЦПК України).

До заінтересованих осіб належать ті, які беруть участь у справі і мають у ній матеріально-правову або державну чи громадську заінтересованість. Для них характерна юридична заінтересованість у справі. Однак аналіз ч. 6 ст. 235 ЦПК України дає змогу зробити висновок, що поняття заінтересованих осіб в окремому провадженні обмежено за змістом. Заінтересованими є лише ті особи, взаємовідносини яких із заявником залежать від обставин, що підлягають встановленню і можуть вплинути на їх права та обов'язки.

Участь у справі заінтересованих осіб зумовлюється тим, що із встановленням окремих обставин заявник може реалізувати свої права у правовідносинах, у яких беруть участь і зазначені особи. Їх суб'єктивні права й обов'язки мають юридичний зв'язок із суб'єктивними правами та обов'язками заявників і опосередковуються одним і тим самим встановленням певних обставин. На суб'єктивні майнові й особисті немайнові права заінтересованих осіб може вплинути судові рішення з приводу обставин, встановлених судом. Але таке вирішення питання про поняття заінтересованих осіб у ЦПК України однозначне. Так, ч. 2 ст. 26 ЦПК України зараховує до заінтересованих осіб заявника та інших осіб, які беруть участь у справі.

Участь у справі заявників і заінтересованих осіб істотно відрізняється від участі у порядку ст. 45 ЦПК України Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб, які можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. Для них судові рішення про встановлення юридичного факту не буде мати преюдиціального значення з точки зору здійснення їх прав та обов'язків. Зокрема, встановлення юридичного факту перебування громадянина на утриманні не створить для органів соціального захисту обов'язку призначити йому пенсію, тоді як рішення про визнання втраченого цінного папера на пред'явника недійсним покладе на банк обов'язок видати заявникові цінний папір замість визнаного втраченим.

Від зазначених заявників і заінтересованих осіб за метою участі у цивільному процесі та за характером виконуваних процесуальних функцій відрізняються органи державної влади, підприємства, установи, організації та окремі громадяни, які захищають права інших осіб (ст. 45 ЦПК України). Вони порушують у суді справу чи вступають у процес у справі не з метою захисту суб'єктивного інтересу, а для здійснення покладених на них обов'язків і захисту інтересів інших осіб — громадян, організацій та держави. У теорії та практиці цивільного процесу ця відмінність ігнорується, внаслідок чого заявниками і заінтересованими особами визнаються не тільки суб'єкти захисту власного інтересу, а й суб'єкти захисту інших осіб.

Пленум Верховного Суду України зобов'язує суддів при підготовці справи до розгляду з'ясувати, які фізичні особи чи організації можуть бути заінтересовані у вирішенні даної справи і підлягають виклику у судові засідання, та роз'яснює, що залежно від мети встановлення фактів заінтересованими особами у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, можуть бути, наприклад, відділ соціального захисту населення — у справах про встановлення факту перебування на утриманні особи, яка померла, для призначення пенсії заявникові; інші спадкоємці

— у справах про встановлення факту прийняття спадщини; органи внутрішніх справ — у справах про встановлення факту родинних відносин для встановлення питання про належність до громадянства України; органи страхування — у справах про встановлення факту належності страхового свідоцтва (п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» від 31 березня 1995 р. № 5). Отже, Пленум Верховного Суду України визнає заінтересованими особами суб'єктів, які переслідують різну мету у процесі, суб'єктів захисту власних інтересів, інших спадкоємців у справах про встановлення факту прийняття спадщини та суб'єктів захисту прав інших осіб, органи державного управління, відділ соціального захисту населення, органи внутрішніх справ, органи страхування, які беруть участь у справі для надання висновку з метою здійснення покладених на них обов'язків і для захисту прав громадян та інтересів держави. Аналіз статей 3, 26, 45, 235 ЦПК України свідчить про інше — заінтересовані особи та органи державної влади та місцевого самоврядування визначаються самостійними особами, які беруть участь у справах окремого провадження.

Особи, які беруть участь у справах окремого провадження, можуть вести свої справи у суді особисто або через представників (ст. 38 ЦПК України). Їх процесуальні права та, обов'язки визначені ст. 27 ЦПК України, а також нормами, які врегульовують порядок розгляду певних категорій справ; окремого провадження (розділ IV, глави 2-12 ЦПК України).

В окреме провадження об'єднуються різні категорії справ, спільними ознаками яких є відсутність спору на цивільне право (підвідомчому суду) і сторін з протилежними юридичними інтересами.

Отже, особливістю справ даного провадження є й те, що при розгляді таких справ не застосовуються деякі інститути і категорії властиві позовному провадженню: співучасть; відмова від позову; треті особи; визнання позову; мирова угода; недопустимість звернення до третейського суду або товариського суду.

До категорій справ, які розглядаються судом в порядку окремого провадження, відносять справи про: визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним; визнання громадянина безвісно відсутнім чи оголошення його померлим; про встановлення фактів, що мають юридичне значення; про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника; про усиновлення дітей, які проживають на території України; визнання спадщини відумерлою; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу; розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб; передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність; надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. У порядку окремого провадження розглядаються також справи про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, про поновлення шлюбу після його розірвання, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, встановлених законом.

До осіб, які беруть участь у справі, в окремому провадженні належать: заявник та заінтересовані особи, представники заявників та заінтересованих осіб, прокурор, органи державного управління та інші, які захищають права та законні інтереси інших осіб. А заявник — це особа, на захист охоронюваних законом інтересів якої розпочато провадження у справі, причому незалежно від того, з чиєї ініціативи воно порушено.

Окреме провадження в цивільному процесі відіграє значну роль. Судові органи мають можливість розширити свою діяльність по виконанню правоохоронної функції і сприяти зміцненню законності в діяльності органів держави і місцевого самоврядування, а громадяни та організації — використати судовий порядок для захисту своїх суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів.

Короткий словник юридичних термінів

- Аналогія права** — у разі неможливості використати аналогію закону для врегулювання цивільних відносин їх регулюють відповідно до загальних засад цивільного законодавства.
- Акціонерне товариство** — товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості. Створюється юридичними та (або) фізичними особами на основі установчого договору і статуту.
- Акція** — цінний папір без встановленого строку обігу, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.
- Банківська таємниця** — обов'язок, що покладається на банк, гарантувати таємницю банківського рахунка клієнта, операцій за рахунком і відомостей про клієнта. Відомості про операції та рахунки можуть бути надані тільки самим клієнтам або їхнім представникам.
- Бездоглядна домашня тварина** — особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, зобов'язана негайно повідомити про це власника і повернути її. Якщо власник бездоглядної домашньої тварини або місце його перебування невідомі, особа, яка затримала тварину, зобов'язана протягом трьох днів заявити про це міліції або органам місцевого самоврядування, який вживає заходів щодо розшуку власника.
- Безпідставне збагачення** — недоговоріне зобов'язання, в силу якого особа, що набула майно (набувач) за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої підстави, встановленої законом, іншими нормативно-правовими актами або правочином, зобов'язана повернути безпідставно набуте майно цій особі.
- Боржник** — суб'єкт (пасивна сторона) зобов'язання, на яку покладається обов'язок.
- Будівельний підряд** — договір, за яким підрядник зобов'язується збудувати і здати у встановлений строк об'єкт або виконати обумовлені договором будівельні роботи відповідно до затвердженої у встановленому порядку проектно-кошторисної документації, а замовник зобов'язується надати підрядникові будівельний майданчик або забезпечити фронт робіт, передати затверджену проектно-кошторисну документацію, якщо цей обов'язок не покладається на підрядника, прийняти об'єкт або закінчені будівельні роботи та оплатити їх.
- Виморочна спадщина** — майно, яке залишилося після смерті громадянина і щодо якого відсутні спадкоємці за заповітом і спадкоємці за законом.
- Вина** (як умова цивільно-правової відповідальності) — психічне ставлення (умисел або необережність) особи до своєї протиправної дії (чи бездіяльності) та її результату.
- Винахід** — технічне рішення в будь-якій галузі суспільне корисної діяльності, яке відповідає умовам патентоспроможності, тобто є новим, має винахідницький рівень і придатне для використання.
- Виробничий кооператив** — добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яке базується на їхній особистій трудовій участі та об'єднання його членами майнових па-йових внесків.
- Віндикаційний позов** — позов власника про витребування свого майна з чужого незаконного володіння.
- Власність** — конкретні, історично зумовлені суспільні відносини окремих індивідів та їх колективів з приводу привласнення засобів і продуктів праці шляхом усунення від них усіх інших осіб. Зміст економічних відносин власності становлять володіння, користування і розпорядження матеріальними благами.
- Гарантія** — один із видів забезпечення виконання зобов'язання. Визнається як письмове зобов'язання банку, іншої кредитної установи, страхової організації (гаранта), що видається на прохання іншої особи (принципала), за яким гарант зобов'язується сплатити кредиторів принципала (бенефіціарові) відповідно до умов гарантійного зобов'язання грошову суму після подання бенефіціаром письмової вимоги про її сплату.
- Господарське товариство** — організація (юридична особа), статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Створюється у формі повного товариства, командитного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерного товариства.
- Гроші (грошові кошти)** — законний платіжний засіб, обов'язковий до приймання за номінальною вартістю на всій території України, яким є гривня.

Дарування — договір, за яким одна сторона (даруваль-ник) передає або зобов'язується передати у майбутньому іншій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

Двостороння реституція — наслідок недійсності право-чину, який зобов'язує кожну зі сторін повернути другій стороні все одержане за правочином, а у разі неможливості повернути одержане в натурі — відшкодувати його вартість у грошах, якщо інші наслідки недійсності не передбачено законом.

Деліктне зобов'язання — зобов'язання, в якому особа, що протиправне і винно заподіяла шкоду особистості громадянина або його майну чи майну організації, зобов'язана її відшкодувати, а потерпілий має право на відшкодування заподіяної шкоди у повному обсязі.

Договір — правочин двох чи більше осіб, спрямований на виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків.

Емфітевзис — це довгострокове, відчужуване і таке, що успадковується, право використання чужої земельної ділянки для сільськогосподарських потреб. Емфітевзис встановлюється договором між власником землі і особою, яка має бажання користуватися землею для сільськогосподарського виробництва.

Завдаток — грошова сума, що видається однією з договірних сторін у рахунок платежів за договором другій стороні на підтвердження укладення договору і забезпечення його виконання.

Заповіт — односторонній правочин (розпорядження за-повідача) щодо вирішення долі належного йому майна на випадок смерті заповідача, зроблене з дотриманням вимог встановлених законом.

Інкорпорація — форма систематизації, за якої цивільний нормативний матеріал упорядковується шляхом його об'єднання за певною ознакою в збірниках або інших виданнях без зміни змісту актів (наприклад, "Збірник законодав-чих актів з питань відшкодування моральної шкоди" та ін.).

Інтелектуальна власність — результат творчої діяльності людини. Творчість властива будь-якій діяльності людини: технічній, художній, літературній, науковій, виробничій тощо.

Кодифікація — форма систематизації, за якої нормативний матеріал впорядковують у процесі правотворчості шляхом видання зведеного, логічно стрункого, внутрішньо узгодженого нормативного акта, який з максимальною повнотою охоплює певну галузь суспільних відносин (Цивільний кодекс України, Повітряний кодекс України та ін.).

Командитне товариство — товариство (юридична особа), в якому поряд з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і відповідають за зобов'язаннями товариства солідарне всім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Ліцензійний договір — договір, за яким сторона, що володіє виключним правом на об'єкт права інтелектуальної власності (ліцензіар), надає іншій стороні (ліцензіату) право на використання відповідно об'єкта інтелектуальної власності.

Майнова шкода — шкода, яка може бути виражена у грошах.

Міна (бартер) — договір, за яким кожна зі сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар.

Найм — за договором найму наймодавець передає або зобов'язується передати за плату і на певний строк річ у користування.

Патент — техніко-юридичний документ, який засвідчує визнання заявленої пропозиції винаходом, корисною моделлю чи промисловим зразком, авторство на них, пріоритет і право власності на зазначені об'єкти.

Підприємництво — самостійна, на власний ризик систе-матична діяльність з виконання робіт, надання послуг, продажу товарів, передання майна у користування з метою одержання прибутку.

Позика — договір, за яким одна сторона (позикодавець) передає у власність іншій стороні (позичальнику) гроші або речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку саму суму грошей або рівну кількість речей того самого роду та якості.

Позичка — договір, за яким одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку. До договору позички застосовують правила Цивільного кодексу України, які регулюють відносини найму.

Позовна давність — строк для захисту особою свого порушеного права за позовом.

Право власності — врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном.

Реквізиція — примусове вилучення державою майна у власника в державних чи громадських інтересах з виплатою власникові вартості майна.

Рента — договір, за яким одна сторона (одержувач ренти) передає іншій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти зобов'язується в обмін на одержане майно періодично сплачувати одержувачеві ренти у формі певної грошової суми або іншого надання.

Сервітут — право обмеженого користування чужими речами (майном) певною мірою. Таке право може бути вста-новлене на користь власника сусідньої земельної ділянки (земельні сервітути) або на користь певної особи (особисті сервітути).

Скарб — зариті у землю або приховані іншим способом валюта, валютні та інші цінності, власник яких невідомий або в силу закону втратив на них право.

Товариство з обмеженою відповідальністю — засноване однією або кількома особами товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчим документом розмірів. Засновники цього товариства несуть відпові-дальність за зобов'язаннями товариства лише в межах належних їм часток у статутному фонді.

Торговельна марка — будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, придатних для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів.

Удаваний правочин — вид недійсного правочину, який здійснено з метою приховати інший правочин.

Узуфрукт — речове право певної особи користуватися і вилучати прибутки з чужої неспоживчої речі без зміни її субстанції.

Факторинг — договір, за яким одна сторона (фактор) передає або бере на себе зобов'язання передати кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) на платній основі, а клієнт відступає або бере на себе зобов'язання відступити факторові ту грошову вимогу до третьої особи, яка впливає з відносин клієнта (кредитора) з цією третьою особою — боржником. Предметом договору факторингу може бути як грошова вимога, строк платежу якої закінчився (наявна вимога), так і право на отримання коштів, яке виникне в майбутньому (майбутня вимога).

Філія юридичної особи — структурно-територіально відокремлена частина юридичної особи, яка за своїм місце-знаходженням виконує всі найголовніші функції юридичної особи (виробничу, наукову тощо). Не є юридичною особою.

Цесія — передача цедентом (кредитор, який поступився своїми правами) цесіонарію (новому кредитору) своїх прав за зобов'язанням. За загальним правилом цесія може застосовуватись у будь-яких зобов'язаннях, якщо вона не суперечить закону чи договору або коли вимога не пов'язана з особою.

Юридичні факти — конкретні життєві обставини (дії, бездіяльність, події), з якими норми цивільного законодавства пов'язують правові наслідки, передусім виникнення, зміну або припинення правовідносин.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України.
3. 3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України.
4. 4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України.
5. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно–правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10.06.1997 р. № 503 //Офіційний вісник України. – 1997
6. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч. : У двох томах / За заг. ред. Я.М. Шевченко. Т.1. Загальна частина. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”. 2003.
7. Кодифікація приватного (цивільного) права України. /За ред. проф. А. Довгерта. – К.: Український центр правничих студій. –2000.
8. Закон України „Про місцеве самоврядування” від 27.05.1997 р.
9. Конституційне право України /За ред. Погорілка В.Ф. - К., 1999.
10. Конституційне право України /За ред. В.Я.Тація, В.Ф.Погорілка, Ю.М.Тодици. - К., 1999.
11. Емельянов В.П. Гражданское право Украины. Практическое пособие. Изд. 4-е, - Х., 2000.
12. Шевченко Я.М. Цивільне право України. Академічний курс. - К., 2004.
13. Заїка Ю.О., Співак В.М. Право власності і спадкове право: Навч. посіб. - К., 2000.
14. Зобов’язальне право. Теорія і практика. Навчальний посібник За ред. О.В. Дзери. - К., 1998.
15. Бойко М.Д., Співак В.М., Хазін М.А. Цивільно-правові документи. - К., 1996.
16. Ігнатенко В. М. Публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу. / Підприємництво, господарство і право. – 2004. – №5.
17. Ігнатенко В. М. Публічна обіцянка винагороди за результатами конкурсу / Державне будівництво та місцеве самоврядування: Зб. наук. праць. – Вип. 6. –Харків: Право, 2003.
18. Ігнатенко В.М. Безпідставне збагачення: поняття і види // Проблеми законності. – 2001. – Вип. 46.
19. Ігнатенко В.М. До питання про місце і структуру інституту позадоговірних зобов’язань у зобов’язальному праві України // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць. – Донецький УВС при ДНУ. – 2002.
20. Ігнатенко В.М. Зобов’язання, що виникають внаслідок рятування (за проектом нового ЦК України) // Проблеми законності. – 2001.
21. Ігнатенко В.М. Конкурс у цивільному праві України // Проблеми законності. – 2000.
22. Майданик Р. Договори, пов’язані з азартними іграми (цивільно–правові аспекти) // Підприємництво, господарство і право. – 2003.
23. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду: Закон
24. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992р. №2482–ХІІ (зі змінами) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1992. – № 36. – Ст. 524.
25. Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини: Закон України від 23.12.1997 р. (зі змінами та доповн. від 13.09.2001р.) //Офіційний вісник України. – 1998.
26. Про нотаріат: Закон України від 02.09. 1993 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верхов. Ради України. – 1993. – № 39.
27. Про поставку продукції для державних потреб: Закон України від 22.12.1995р. № 493/95 // Відомості Верховної Ради України. – 1996.
28. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 23.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради України.— 1992.
29. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16.12.1997 р. в редакції Закону № 1381–ІV від 11.12.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998.
30. Про деякі питання практики застосування Закону України “Про оренду державного майна”: Роз’яснення президії Вищого арбітражного суду України від 07.12.1995 р.// Збірник поточного законодавства України. — 1996.
31. Домбругова А. Загальні положення про договір найму в новому Цивільному кодексі України // Юридична Україна. – 2003.
32. Доронін Д. Орендодавець – птах вільний (Оренда земельних ділянок) //Юридична газета.– 2004.– 11 березня(№ 5).

33. Московченко М. Субаренда нерухомого майна // Юридичний вісник України. – 2004.
34. Селіванова І. Майновий найм (оренда): Господарський чи Цивільний кодекс // Юридична газета. – 2004.
35. Мусієнко В. Відповідальність орендаря // Вісник прокуратури. – 2003.
36. Попов Ю. Лізинг змінюється... Лізинг стає “фінансовим” (Нова редакція Закону України “Про лізинг”) // Юридична газета. – 2004.
37. Положення про порядок надання дозволу на виконання будівельних робіт: затв. наказом Державного комітету будівництва архітектури та житлової політики (Держбуду) України від 5.12.2000 р. № 273 // Офіційний вісник України. — 2000.
38. Положення про порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об’єктів державного замовлення. Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 1992р.
39. Порядок державного фінансування капітального будівництва: постанова Кабінету Міністрів від 27.12.2001. №1764 // Офіційний вісник України. – 2001.
40. Правила визначення вартості проектно – пошукувальних робіт для будівництва, що здійснюється на території України: Затв. наказом Державного комітету будівництва архітектури та житлової політики (Держбуду) України від 14.12.2000 р. № 285. // Бюлетень законодавства та юридичної практики України —2003
41. Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1996р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України. – 2000.
42. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96–ВР: В редакції Закону № 2745–III від 04.10.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2002.
43. Про затвердження Ліцензійних умов провадження страхової діяльності: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28.08.2003 № 40 // Офіційний вісник України. – 2003.
44. Положення про порядок і умови проведення обов’язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. Затв. пост. Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996р. №1175. // Зібрання постанов уряду України. – 1996.
45. Положення про моторне (транспортне) бюро: Затв. пост. Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996р. №1175 // Зібрання постанов уряду України. – 1996.
46. Положення про обов’язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті: Затв. пост. Кабінету Міністрів України від 14 серпня 1996р. №959 // Зібрання постанов уряду України. 1996.
47. Положення про порядок провадження діяльності страховими посередниками: Затв. пост. Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1996р. №1523. // Зібрання постанов уряду України. 1996.
48. Порядок та вимоги щодо здійснення перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента: Затв. пост. КМ України від 04.02.2004.– № 124 // Офіційний вісник України. – 2004.– № 5. – Ст. 242.
49. Житловий кодекс України зі змінами та доповненнями.
50. Закон „Про приватизацію державного житлового фонду” від 19.06.1992 р. зі змінами та доповненнями.
51. Земельний кодекс України.
52. Закон України „Про плату за землю” від 19.09.1996 р. зі змінами та доповненнями.
53. Закон України „Про оренду землі” від 06.10.1998 р. зі змінами та доповненнями.
54. Коваленко Г.І., Галянтич М.К. Житлове право України. - К., 2002.
Законодавство України про землю: Збірник нормативних актів. - К., 2001

Навчально-методичне видання

Цивільне процесуальне право. Конспект лекцій, короткий словник юридичних термінів, питання до екзамену, список рекомендованої літератури для студентів спеціальності 081 – «Право» денної та заочної форм навчання.

Комп'ютерний набір та верстка:
Редактор:

Г. Терещук

Підписано до друку _____ . Формат 60x84/16. Папір офс. Гарн Таймс. ум. друк. арк.12,75. Тираж _____ прим. Зам. 4360.

Редакційно-видавничий відділ
Луцького національного технічного університету
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк - РВВ ЛНТУ

7)

